MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE

Manual de cultură greco-romană

pentru clasa VIII-a secundară

1 9 4 5

Editura Cooperativei de consum „VICTORIA" — București

MINISTERUL EDUCAŢIEI NAŢIONALE

Manual de cultură greco-romană

pentru clasa VIII-a secundară

Herakleitos: πάντα ρεῖ

1 9 4 5

Editura Cooperativei de consum „VICTORIA“ — Bucureşti

Editura

„Victoria"

COOPERATIVA DE CONSUM

Bucureşti Bd. Carol, 38

Tiparul tipografiei „PROGRESUL" Sibiu

Cultura şi factorii ei

De obicei înţelegem prin *cultură* totalitatea manifestărilor ce obiectivează un conţinut spiritual cu o finalitate proprie, intrinsecă, în deosebire de *actul de civilizaţie*, care se aplică asupra lumii externe pentru organizarea sau captarea elementelor ei, cu o finalitate dictată de nevoile materiale ale omului. Intradevăr activitatea spirituală îşi găseşte justificarea în exerciţiul şi jocul liber al facultăţilor ei, pe când factorii materiali, bogăţia de exemplu, nu sunt decât vehiculul pentru promovarea liberă a celor dintâi.

Civilizaţia, sub care s'au înţeles înfăptuirile în ordinea materială, şi *cultura*, latura spirituală a progresului uman, nu sunt decât cele două aspecte ale evoluţiei materiale şi morale a omenirii.

Cercetătorii caută de aceea să impună un singur termen pentru această realitate, pentru ansamblul acestor fenomene, fie că le adună sub titlul de *civilizaţie* fie sub cel de *cultură*. Odată înţeleşi asupra noţiunii, termenul ales în această carte va fi de cultură, mai nimerit pentru civilizaţia antică cu o tehnică mai puţin desvoltată.

Cultura, care cuprinde un ansamblu variat de manifestări, este evident determinată de mai mulţi *factori*. Toţi aceşti factori la un loc nu pot asigura un progres continuu dacă nu intervine o anumită dozare, dar lipsa unuia singur poate duce la decăderea şi dispariţia ei. Intradevăr, cultura nu este nici înnăscută în om şi nici nepieritoare, şi fiecare generaţie trebue să facă o grea ucenicie pentru asimilarea ei.

Factorul geologic: Acesta poate surveni oricând spre a curma brusc activitatea omenească; fără a ne gândi la scufundarea legendară a Atlantidei, sau la apariţia unei noi comete Halley, putem vedea în jurul nostru ce înseamnă izbucnirea vulcanilor şi cutremurele.

Factorul geografic: Clima are o influenţă deosebită asupra culturii şi în mod evident căldura ecuatorială sau tropicală determină starea înapoiată a populaţiilor locale. Clima temperată dimpotrivă favorizează şi determină energia ca şi regularitatea muncii. Temperatura şi umiditatea, al doilea element al climei, determină bogăţia recoltelor dând posibilitate pentru acel „otium", care este condiţia indispensabilă a oricărei activităţi culturale susţinute. Intradevăr lipsa umidităţii a făcut un pustiu din înfloritoarele centre de odinioară, Babilon şi Ninive.

Vânturile joacă de asemeni un rol deosebit, evidenţiat între altele de vântul muson din Indii sau vânturile etesiene, care duceau pe Greci toamna în Egipt şi primăvara spre Pontul Euxin.

Configuraţia geografică a Asiei cu întinsele ei stepe a dus la înfiinţarea marilor monarhii absolutiste, în deosebire de ţinuturile muntoase ale Eladei sau ale Elveţiei cu independenţa ei multiseculară. Anglia îşi datoreşte şi ea libertatea şi progresul, poziţiei insulare care pe de o parte împiedecă pe năvălitori, iar pe de alta împiedecă stabilirea unei puteri centrale absolute. Solul, prin bogăţia lui şi fluviile care pătrund adânc în interior, favorizează schimburile comerciale şi dă un avânt puternic riveranilor; astfel s'a desvoltat mai întâiu civilizaţia ioniană pe malurile fluviului Halys. Ţărmul, mult dantelat, duce la desvoltarea navigaţiei şi determină înflorirea cetăţilor greceşti de pe coasta răsăriteană, pe când Etolienii şi Acarnanienii rămân într'o stare înapoiată.

Drumurile comerciale, apoi, duc la o mare desvoltare a cetăţilor şi ţărilor din drumul lor; aci avem exemple numeroase: Carthagena, Athena, Alexandria, Rhodos, Byzanţ, Veneţia, Florenţa, etc. Schimbarea drumului comercial mediteran prin cel atlantic duce, după descoperirea Americei, la bogăţia şi prosperitatea succesiv spaniolă, franceză, olandeză, engleză. Trebue observat însă că influenţa mediului geografic este foarte puternică la începuturile civilizaţiei şi că ea se micşorează pe măsura progresului realizat.[1]

[1] Influenţa mediului geografic asupra societăţilor omeneşti a fost înfăţişată în toată amploarea mai cu seamă de doi cugetători în secolul XIX: H. Taine în „Philosophie de L'Art", ca şi în „Histoire de la littérature anglaise", şi de Buckle în „Istoria civilizaţiei în Englitera".

Pe de altă parte şi ceilalţi factori joacă un rol deosebit căci altfel nu am înţelege, reluând argumentul lui Hegel, de ce situaţi în acelaşi cadru geografic cu Grecii din antichitate, Turcii nu au putut să se ridice la creaţiile acestora sau, mergând şi mai departe, de ce Spartanii, fraţi cu Athenienii, sunt atât de deosebiţi de ei.

Progresul modern este determinat şi de zăcămintele de cărbuni sau petrol, care bogăţie însă, deşi se găseşte în diferite părţi ale globului, n'a determinat la populaţiile băştinaşe ale Americei nici o activitate deosebită. Varietatea şi complexul fenomenelor culturale nu se pot explica deci numai prin determinismul geografic, ci prin ansamblul influenţelor de natură diferită.

O parte foarte importantă revine factorului economic, care condiţionat de factorul geografic la început, se eliberează apoi de el într'o mare măsură prin îmbunătăţirile tehnice. In societăţile antice, timpul liber necesar pentru creaţiile culturale îl au cetăţile care supunând alte neamuri, le silesc să muncească în locul lor. Astfel acel „otium" e atât de necesar pentru activitatea culturală încât Aristotele nu putea concepe o societate fără munca sclavilor.

O comunitate, un popor, oricât de înzestrat, nu poate să creeze o cultură superioară fără o bază materială puternică. Athenienii cei atât de înzestraţi au secolul de aur în momentul imperiului lor maritim şi expansiunii economice.

Plecând dela teoria mediului cosmic, o nouă concepţie, cea materialistă, pune procesul economic la baza desvoltării omeneşti; activitatea spirituală nu e decât un reflex al infrastructurii economice.

„Ideile sunt raporturile producţiei, proprietăţii şi ale voinţei de existenţă a clasei stăpânitoare".

In locul vechei concepţii a liberului arbitru ipostaziat de teologi în Dumnezeu şi de jurişti în atotputernicia legii, noua doctrină afirmă fatalitatea şi primordialitatea procesului economic.

In locul factorului religios ca motor al istoriei universale, aşa cum îl avem în „Discours sur l'histoire universelle" al lui Bossuet, sau al celui politic, procesul economic, cel atât de neluat în seamă mai înainte, determină acum interpretarea istoriei.

Teoria materialistă dă o analiză completă şi un determinism de fier pe baza unui factor unic, cel economic, aşa cum Hegel expli-

case mersul societăţii prin realizarea logosului divin. Marxismul are meritul de a fi pus în lumină influenţa pe care economicul o exercită asupra societăţii omeneşti.

In comparaţie cu factorul economic, factorul rasial este mai puţin determinant în crearea culturii, căci împrejurările geografice şi economice creează întâiu o cultură şi aceasta la rândul ei dă naştere unui tip uman.

Astfel putem spune că „rasa" nu este factor determinant al culturii; cultura este aceea care formează un anumit tip.

Condiţiile amintite până acum sunt neapărat necesare pentru formarea culturii, dar nu sunt suficiente. Sub titlul de mijloace ale culturii trebue să intre şi alţi factori în joc.

Mai întâiu nu poate exista creaţie culturală fără un minimum de securitate şi ordine. In memoriile lui Benvenuto Cellini se vede ce primejdii îl păşteau pe individ în societatea Renaşterii şi rolul pe care-l joacă principii şi mecenaţii.

Relieful pe care îl dă creaţiilor culturale forţa Statului se evidenţiază din numeroase exemple. In antichitate unul din popoarele cele mai înzestrate, Syrienii, joacă un rol minor în cultură şi forţele lor se împrăştie şi se centrează în jurul altor tipuri de cultură, în lipsa unei organizaţii politice proprii.

Lucian, Iamblichos, Porfyrius, Ammonius Saccas, întreaga strălucire a secolului III şi IV de aici îşi ia forţele. Dar însăşi cultura nepieritoare a Athenei devine valoare circulatorie pentru întreaga oecumenicitate abia în momentul când dinastia macedoneană îşi impune supremaţia în Elada. Romanii, şi prin ei multă vreme popoarele de cultură greco-romană, n'au cunoscut Grecia decât plecând dela aspectul elenistic şi urcându-se apoi cu vremea şi la izvoarele aticismului.

Intr'un studiu al profesorului D. Popovici dela Universitatea din Belgrad, se arată cât de mult au contribuit Aromânii la creaţiile culturale şi la instaurarea statelor respective pentru toate popoarele balcanice. Rolul Aromânilor pare să fie atât de mare încât savantul sârb nu stă la îndoială să-i socoată alături de Greci şi Evrei ca pe fermentul cel mai de seamă al civilizaţiei din Mediterana de Vest.

Unitatea limbii dă avânt puternic schimburilor culturale şi orice cultură îşi impune limba în care se oglindesc însuşirile şi caracterele ei, ca o parte integrantă din geniul său.

Acest lucru s'a observat de multă vreme şi a fost tratat cu două secole în urmă în mod strălucit de Rivarol în lucrarea sa: „En quoi consiste la superiorité de la langue francaise". Privind lucrurile sub această latură, putem spune că poate cauza cea mai importantă a neromanizării Orientului este extensiunea pe care o luase limba şi civilizaţia elenică înainte de marşul Romei pentru cucerirea lumii.

In Occident însă limba latină se impune şi rămâne instrumentul gândirii şi al culturii până în epoca modernă. Culturile moderne debutează şi ele prin creaţia unor limbi literare: toscana, neu-hochdeutsch, langue d'oil, care apoi se impun tuturor dialectelor.

In ordinea şi liniştea pe care o cere elaborarea intelectuală — inter arma silent musae — mai intervin ca factori familia, biserica şi şcoala.

In evoluţia istorică, familia moşteneşte împreună cu statul drepturile genosului. Ea trebue să insufle noilor generaţii ideile şi sentimentele care duc la coheziunea socială şi menţinerea ordinei stabilite.

In această situaţie, părinţii fac pe copii să-şi însuşească tot fondul de experienţă milenară a tradiţiei. Se înţelege apoi de ce, pentru o generaţie revoluţionară, părinţii sunt — după cuvântul iacobinului Stendhal — cel mai mare obstacol al copiilor.

Biserica la rândul ei este transmiţătoarea bunurilor culturale moştenite — vezi rolul jucat de biserică în evul mediu, — ea asigură liniştea prin apelul la factorii psihologici şi nu ai forţei, cum face statul. Şcoala ca şi biserica pot să reprezinte forţa tradiţiei faţă de inovaţie.

Rolul acestor din urmă factori nu este coercitiv decât în epocile de decadenţă, după ritmul istoric al culturilor: romantic, clasic, baroc.

„Sturm und Drang" ca şi echilibrul clasic, nu sunt forme goale ci acoperă şi exprimă un anumit conţinut sufletesc, prea plin sau echilibrat.

Raţiunea, cu lumina ei crudă, impune măsură şi armonie conţinutului sufletesc prea bogat în epocile romantice şi echibrat de abia în epocile clasice ale culturilor.

Un anumit ideal conduce toate aceste forme de cultură, în diferitele lor stadii.

Intre diferitele idealuri care au condus aspirațiile și năzuințele feluritelor culturi desvoltate în lumea europeană, vom înfățișa pe scurt idealul culturii grecești așa cum îl vede O. Spengler, care-l pune față în față cu idealul culturii moderne pentru a le defini mai bine pe amândouă. Idealul unei culturi este determinat de sentimentul de vieață al oamenilor care au creat această cultură, și cum vieața e resimțită în mod deosebit de Greci și moderni, se constitue idealuri conducătoare deosebite.

O trăsătură principală a culturii grecești este năzuința ei către perfecțiunea statică, și acest lucru se poate constata în toate manifestările spiritului grec. In domeniul religios vedem că zeii Grecilor sunt închipuiți ca niște oameni mai mari, mai frumoși, mai puternici. Nicăiri nu găsim însă reprezentarea unui zeu vaporos, cu trăsături vagi și nedefinite, manifestare a unui misticism care nu e propriu meleagurilor Eladei. In știință și în filosofie de asemeni Grecii consideră universul ca un tot finit și definisabil; de aici concepția celor patru stihii la filosofii ionieni și concepția atomului ca un element definit la filosofii materialiști. Toate aceste elemente formează un univers armonios și finit — cosmos. Idealul moral este cel al măsurii, al contemplației și cel hedonistic. Grecul gândește că lumea aceasta are o sumă de bunuri de care trebue să se bucure, socotind că lucrul esențial constă tocmai în această folosire, fie că e natură spirituală fie că e de natură materială.

In artă, ei se simt atrași de cea mai plastică și concretă: de sculptură, reprezentând static în special corpul omenesc. In vieața lor politică avem de asemeni polis-ul (cetatea), care e un tot limitat și armonic, deosebit de imensitatea și distonanțele marilor state. In fața idealului lumii grecești, se ridică idealul faustic al lumii moderne, numit așa după celebra operă a lui Goethe, căci Spengler îl socotește pe Faust ca prototipul omului modern. Cultura faustică e caracterizată prin aspirația ei către infinit. Dumnezeu nu mai este conceput acum sub trăsăturile individualiste ale zeilor greci, ci e conceput ca infinit și abstract. Știința nu mai are la baza ei esențe materiale ci lucrează cu conceptul energiei. In artă, pictura nu reprezintă atât

corpul omenesc cât peisajul și atmosfera transparentă și imaterială. Muzica, cea mai imaterială dintre arte, a căpătat la moderni o desvoltare pe care cei antici n'ar fi putut să o bănuiască.

In morală apoi aspirațiile moderne nu se îndreaptă către măsură și contemplație ci către activitate și record.

Inceputul și sfârșitul lui Faust ne dau o expresie sesizantă a acestor divergențe ideale.

„La început era *cuvântul*" era rațiunea, era logos-ul suprem, spun cărțile de căpătâi ale culturii medievale, și Faust îndreaptă: „La început era *fapta*".

Sfârșitul operei ne arată apoi pe Faust mântuit tocmai din pricina năzuințelor sale spre o activitate neîntreruptă; Mefistofeles nu-i poate avea sufletul deoarece Faust ceruse unei singure clipe să stea: aceea a activității constructive a oamenilor, și atunci un glas se aude din ceruri spunând că cel ce a năzuit mereu pe lumea aceasta este mântuit în lumea cealaltă.

In capitolul următor vom vedea în special condițiile materiale în care s'a desvoltat cultura greacă.

ἡδονή = plăcere, desfătare, bucurie.

A. CULTURA GREACĂ

Factorii fizici ai culturii greceşti

Cultura greacă, baza culturii europene a fost cea dintâi şi cea mai mult studiată, formulându-se astfel primele principii ale ştiinţei culturii care au fost aplicate, verificate şi corectate prin studiul altor culturi.

Procesul determinării şi raporturilor culturilor între ele a fost pus în vremea modernă odată cu desvoltarea ştiinţelor, literelor şi artelor. Cea mai caracteristică şi cea dintâi manifestare în acest domeniu este scrierea lui Ch. Perrault: „Querelle des anciens et modernes".

Prudentul abate Fontenelle scrie pe marginea acestei dispute, că diferitele idei sunt ca plantele şi florile, şi că diferenţa de climă, care se face resimţită în plante, trebue să se resimtă şi în creierii omului.

In secolul XVIII, Montesquieu, în „Grandeur et décadence des Romains", arată influenţa climei şi a configuraţiei geografice asupra însuşirilor bune şi rele, ca şi procesul de formaţie al instituţiilor chemate să combată sau să promoveze aceste însuşiri.

Marea lui sinteză istorică se baza, în a doua parte, pe analiza pătrunzătoare făcută instituţiilor antice de Polybius, după cum şi influenţa climatului era o strălucită aplicare a ideii emise încă din antichitate de Hippocrate.

Urmează în secolul XIX, odată cu apogeul mişcării pozitiviste, scrierea lui H. Taine, elev al lui Auguste Comte, „Philosophie de l'art", cea mai strălucită aplicare a tezei determinismului geografic, asupra artei antice greceşti şi a celei din Renaştere: italiană, flamandă, olandeză.

In acest timp filosofia idealistă germană respinge teza determinismului geografic şi ia poziţie împotriva ei.

Empirismul englez însă, sub care sta întreg secolul XVIII cu Voltaire şi Montesquieu, se recunoaşte în această teorie şi dă la rândul lui prin pana lui Buckle o analiză amănunţită a civilizaţiei engleze.

Sfârşitul secolului XIX duce la o scădere a tendinţei naturalisi-deterministe, şi acum se caută punerea în evidenţă şi a celorlalţi factori, în urma aşa numitului „faliment al ştiinţei" din această vreme.

Studiul culturii greceşti a urmat, fireşte, aceste faze şi încă astăzi sunt unii cercetători care atribue particularismul cetăţilor greceşti configuraţiei geografice, iar alţii, individualismului înăscut al Grecilor.

Mai aproape de adevăr sunt cei care explică fenomenul grec prin acţiunea combinată a mediului geopolitic, a tipului uman realizat de acesta, şi a precipitaţiilor acestora cu neprevăzutul şi variabilul desfăşurării istorice. Intradevăr, cele două tipuri caracteristice ale civilizaţiei greceşti, Sparta şi Athena, nu se pot explica prin diferenţe geografice sau rasiale. Predispoziţii comune au luat curs diferit la ambele popoare, după ineditul evenimentelor istorice căci, după cum spune Pascal, dacă obişnuinţa e a doua natură, se prea poate ca şi natura să fie o primă obişnuinţă.

Astfel se explică cum Grecia cu aceleaşi populaţii situate în acelaşi mediu geografic, a cunoscut civilizaţii felurite, fiind ştiut că fenomenul istoric nu se repetă niciodată identic, ca în ştiinţele naturii, şi nu este reversibil.

Din dozarea mereu felurită a complexului factorilor, iese astfel fenomenul cultural istoric. In precizarea evenimentului cultural istoric vom analiza toţi factorii pe rând, începând cu cel geologic.

Pământul grec e rămăşiţa unui vechiu continent: Egeida, care găsindu-se pe o linie de slabă rezistenţă, se dislocă în urma prăbuşirilor petrecute în această regiune.

Alături de adâncimile marine ale acestora, sunt apoi golfurile şi insulele provenite din văi sau lanţuri de munţi, în urma scufundării încete a nivelului continentului. In timpurile mai recente pe de altă parte, instabilitatea pământului grec se manifestă mai ales prin activitatea vulcanilor.

In 197 î. Hr. de exemplu, se ridică în apropierea insulei Thera, o nouă insulă Hiera.

In 464 î. Hr. mor la Sparta, în urma unui cutremur, 20.000 de oameni.

In 225 î. Hr., colosul de pe insula Rhodos este răsturnat în timp ce zidurile şi arsenalurile se prăbuşesc. Thucydide menţionează cutremure aproape în fiecare an al războiului peloponeziac, şi ele trebue să fi fost frecvente, dar istoricii nu le menţionează pe toate.

Dislocarea şi coborîrea continentului, precum şi frecvenţa activitate a vulcanilor, au ca urmare o infinită varietate a aspectului geografic, şi acesta la rândul lui determină multiplicitatea culturilor şi a felurilor de vieaţă, care creează emulaţia şi ţin spiritul treaz.

In acest mediu omul nu se simte copleşit de imensitate, căci varietăţii i se adaugă aici modicitatea.

Intradevăr însişi munţii Greciei sunt de înălţime mijlocie şi cele câteva înălţimi mai mari, Olympul sau Pindul, sunt înafara Greciei propriu zise.

Vegetaţia lor, mai bogată în vechime decât în zilele noastre, nu are nimic sălbatic, nimic luxuriant, ci totul prezintă un aspect surâzător şi amabil. Muntele pe de altă parte, nu prezintă o piedecă pentru circulaţie, fixând posibilităţile omului de un anumit loc. Totuşi lanţurile muntoase determină o anumită configuraţie, care favorizează împărţirea pământului Greciei în o mulţime de mici state, ceea ce ar fi fost mai greu într'un relief ca acel asiatic.

Perfect justă pentru începuturile formării statelor greceşti, teoria determinismului geografic îşi pierde din putere cu cât cetăţile înaintează pe scara civilizaţiei, şi astfel vedem cum în epoca clasică, Athena tinde dincolo de frontierele ei naturale spre Oropos, iar Sparta, către teritoriile argiene şi arcadiene.

Trăsătura aceasta a îmbucătăţirii geo-politice, mai redusă acum, rămâne totuşi imprimată pe teritoriul grec şi în ele mica întindere a statului determină la rândul său o anumită formaţie culturală. In deosebire de imensitatea şi varietatea imperiului persan, cu care Grecii s'au complăcut totdeauna să se compare, patria lor o formează locurile, câmpiile, munţii şi sanctuarele cunoscute şi adorate de toţi;

este literalmente locul jocurilor copilăriei, al desvoltării maturităţii şi al mormintelor strămoşilor.

Iată de pildă, jurământul efebilor athenieni, în secolul IV, într'o epocă totuşi de largă desvoltare centralizatoare: „Nu voiu da de ruşine sfinţitele arme şi nici nu voiu părăsi pe tovarăşul alături de care voiu merge la luptă; mă voiu lupta pentru cele sfinţite şi cele divine şi singur şi împreună cu ceilalţi; nu voiu lăsa patria mai mică decât am găsit-o, ci mai mare şi mai bună; mă voiu supune tuturor judecătorilor, legilor în fiinţă şi tuturor celor pe care poporul le va alcătui de comun acord; iar dacă cineva va călca legile sau nu se va supune lor, nu o voiu îngădui, căci mă voiu împotrivi şi singur şi împreună cu ceilalţi, şi voiu da cinstea cuvenită datinelor străbune".

La rândul ei, clima exercită o anumită influenţă asupra caracterului grec.

Trăsătura cea mai importantă, remarcată şi de Herodot, este egalitatea de temperatură. Iarna e plăcută, iar vara e caldă, fără a fi dogoritoare, neavând loc nici o variaţie extremă.

Al doilea factor climatic, ploile, se împart în chip inegal pe teritoriul grec. Ţinuturile apusene primesc 136 de centimetri anual, mai mult decât îndoit faţă de cei 77 ai Spartei şi 41 ai Athenei. Prin faptul apoi că ploile cad în puţine zile ale anului, seceta pare şi mai stăruitoare. In această privinţă, încă din antichitate se punea pe seama transparenţei şi luminozităţii cerului atic, acolo unde nu plouă şi sunt nori mai puţini, ascuţimea şi fineţea spiritului athenian. Intradevăr în această atmosferă obiectele apar în contururi nete, şi astfel ochiul şi spiritul se obişnuesc cu şcoala preciziei şi a liniilor definite. „Nu există ceaţă în gândirea greacă, după cum nu există nici în peisajul grec".

Pe de altă parte lipsa piscurilor înalte, unde să se formeze gheţari, ca şi lipsa ploilor duce la micul volum al râurilor şi fluviilor. Înafară de Peneus şi Acheloos toate râurile Eladei au un mic curs de apă; când se produce însă o furtună, apele vin mari şi inundă ţinuturile din jur, de aceea Grecii nu întemeiază oraşe pe malul acestor ape, care nu favorizează circulaţia în mod obişnuit şi o împiedecă în timp de ploaie, când vin ca nişte torenţi. Mlaştinile pe care le lasă apele trebuesc apoi asanate şi apa lor îndreptată prin sisteme de

canaluri, pentru irigarea câmpiei. Acest lucru se întâmplă pe o scară largă numai mai târziu, în epoca elenistă şi romană.

Inainte de aceste lucrări, Grecii n'au avut însă de suferit de malarie în măsura în care au avut de suferit Italienii, a căror nervozitate şi instabilitate, în special a plebei romane din epoca imperiului, este pusă de unii istorici şi pe seama acestui factor.

In această situaţie izvoarele de apă joacă la Greci un rol deosebit, şi foarte multe oraşe se întemeiază lângă un izvor care e venerat şi divinizat, nu numai de simpla imaginaţie poetică.

Fenomen asemănător în zilele noastre, la Turcii toridei Anatolii, nimic nu este mai pios decât să captezi un izvor şi să faci o „cişme", pe când — şi aici se face resimţit determinismul geografic, — cineva şi-a meritat vieaţa la Romani când a plantat un pom — cum serit arborem.

Astfel Theba este întemeiată lângă izvorul Ares, Mycene lângă Perseia, Athena primitivă lângă izvorul cu nume caracteristic Clepsydra, captând apoi vestita fântână Callirrhoe, iar Delfi lângă nu mai puţin slăvita fântână a Castaliei. Apa potabilă era o condiţiune vitală şi Grecii sunt mari amatori de apă — s'ar putea spune hidromani; ei erau şi sunt adevăraţi specialişti în stabilirea calităţilor apei.

Este un secol de când Edmond About făcea observaţia că Grecul nu mănâncă nici a zecea parte din ce consumă un marinar englez. Luând „cum grano salis" teoria radical materialistă, concentrată în adagiul german „Der Mensch ist was er isst", trebue să recunoaştem influenţa acestor elemente în sobrietatea, simplitatea şi puritatea idealului cultural grec.

In acelaşi sens influenţează, după cum am mai spus, flora Greciei, care nu are nimic din caracterul luxuriant al vegetaţiilor tropicale sau din grandoarea pădurilor zonei temperate.

Dacă pădurile erau cu mult mai întinse în epoca veche, ele se micşorează totuşi din ce în ce în Grecia şi odată cu ele piere şi marele vânat.

In această privinţă e de observat că, mari consumatori de carne în epoca homerică, Grecii recurg apoi mai mult la legume şi peşti, şi această schimbare nu e singura adusă de noile împrejurări în traiul

lor. Intradevăr însăşi trăsătura capitală a traiului lor, navigaţia, este un dar al nouei lor patrii.

E semnificativ că Grecii n'au din fondul indo-european cuvânt pentru mare, ci exprimă aceasta prin expresii figurate ca *pelagos* (câmpie) (cf. şi lat. *aequor* cu aceeaşi semnificaţie, suprafaţă, câmpie), de unde Kretschmer derivă şi numele Pelasgilor, apoi prin *pontos* — lat. pons —, sau *als* — latinescul sal — adică elementul sărat.

Egeenii îi învaţă arta navigaţiei şi astfel marea devine pentru ei o cale atât de obişnuită încât Platon compara aşezările oamenilor în jurul Mediteranei cu aceea a broaştelor în jurul unui lac. Intradevăr mai mult ca oriunde, marea pătrunde în Grecia adânc în uscat. Insulele risipite pe întinsul Egeei sunt ca şi un pod, astfel că în mijlocul Cycladelor nu pierzi niciodată pământul din vedere. Limpezimea atmosferei face apoi ca ţărmul să fie vizibil dela cel puţin 50 de mile iar vânturile etesiene şi brizele marine regulează ritmul navigaţiei. Marea Egee este marea calmă, senină, oglindă a sufletului filosofului — Galéné.

Presărată cu insule, ea nu provoacă sensaţia singurătăţii sau a infinitului. Acesta nu se găseşte nici în cugetarea greacă şi este caracteristic că însuşi atomul — ultimul element al realităţii — e considerat ca un corp definit şi nu numai ca un factor explicativ, ca o ipoteză de lucru. Construcţiile filosofice greceşti acordă, pe de altă parte, atâta realitate universului, cât poate fi definită, cât poate fi inteligibilă. Ce nu intră în cadrele înţelegerii, nu este decât un element accesoriu al realităţii ontologice, şi vom vedea ce influenţă a avut aceasta asupra desvoltării cugetării europene.

Alături de mare, se face resimţită influenţa solului şi a subsolului. Acesta din urmă, bogat în materiale de construcţie, a ajutat foarte mult la desvoltarea artei greceşti, mai ales prin cantitatea şi calitatea marmorei, cu vestitele centre: Paros, Naxos, etc. Pământul grec este bogat în zăcăminte de aramă, ca acelea din Eubea şi în argint dela Thasos şi Sifnos. Minele de argint dela Laurion au ajutat Athena să se ridice la puterea economică pe care o are în secolul V. In ce priveşte aurul, el nu este întrebuinţat în Grecia pe o scară largă decât mai târziu, sub dominaţia macedonică, care îl putea exploata din minele ei sau din acele din Thracia (Pangeu, etc.). Solul nu este

însă aşa de dăruit ca subsolul şi pământurile cultivabile sunt restrânse, cu excepţia Thesaliei. Oamenii se grupează în aceste ţinuturi fertile, micile stătuleţe formându-se mai ales sub influenţa acestui factor.

Cultura pe care ei o fac contribue în acelaşi sens, căci pământul n'are nevoie de un sistem de irigaţie desvoltat şi nici n'ar fi fost uşor de creat o cultură intensivă.

Cultura din Egipt şi din Mesopotamia creează prin sistemul irigaţiei o dependenţă şi ierarhie a tuturor membrilor colectivităţii, dând naştere la caste şi monarhii absolute. Pe de altă parte, ritmul regulat şi periodic al inundaţiilor şi irigaţiilor, creează o civilizaţie înfloritoare în Orient, care însă nu mai progresează, dela un moment, dată fiind imensitatea factorilor pe care omul cu tehnica lui redusă nu-i mai poate influenţa. Grecul însă nu primeşte dela natură nimic imens, nici în bine, nici în rău. El trebue să fie pururi de veghe şi activ în mijlocul elementelor care nu-l copleşesc şi nici nu-i creează o situaţie edenică, ca a acelor din Mesopotamia.

In capitolele următoarere vom arăta cum s'a desvoltat societatea greacă sub influenţa diferiţilor factori determinanţi ai culturii considerând organizaţia politică, socială, religioasă, precum şi manifestările ştiinţifice, literare şi artistice.

I. Perioada acheiană

1. Starea economică şi socială

Emigrarea popoarelor. Pe la sfârşitul celui de al doilea mileniu înainte de Hristos, Grecia a fost teatrul unor evenimente care au schimbat în totul aspectul ei politic şi etnografic. Venit dinspre Nord, puternicul popor al Dorienilor, format din cele trei triburi Hylles, Dymanes şi Pamfiles, care se menţin până la supunerea Spartei sub Romani, ocupă întâiu Grecia nordică şi apoi trec în partea centrală. Ei înlătură şi supun în parte pe fraţii lor Acheenii, veniţi cu secole mai înainte şi stăpânind vechile popoare preelenice: Lelegii şi Pelasgii.

Cei rămaşi în Phocida se amestecă cu populaţia acheiană, pe când partea cea mai mare trece în Peloponez — insula lui Pelops — nu-

mită astfel după vechiul rege acheean, bunic al lui Agamemnon. Aici ei ocupă Argos, Laconia, Mesenia și distrug vechile stăpâniri cu centrul în Mycena cea bogată în aur, în Amycleea, etc.

Mergând mai spre Sud, ei ajung în Creta cea „cu o sută de cetăți" și impun și aici organizația lor primitivă pe locul vechei civilizații minoice.

Odată cu Dorienii năvălesc din Nord și Thesalienii, după al căror șef, Thesalos, s'a numit și regiunea ce o ocupă. Etolienii în schimb și-au luat numele dela țara ocupată de ei, după ce au distrus centrul de stăpânire Calydon, cunoscut prin ciclul de legende cu eroul Meleagru.

In fine Beoțienii ocupă regiunea care păstrează până azi numele lor, alcătuind o ligă, sub conducerea Thebei. Ei au trebuit însă să înfrângă mai întâiu rezistența anacților din Orchomenos cea bogată în aur și a regatului theban al lui Cadmos, asupra căruia se resimțise adânc influența civilizației Orientului apropiat.

Insuși numele Cadmos, întemeietorul ei, legendar sau nu, e de origină feniciană și înseamnă „om". (Cf. și ebraicul Adam.)

Toate aceste centre politice ale Acheenilor prezentau o fază de desvoltare socială și politică mai înaintată decât cea a Dorienilor. Care sunt caracterele acestei societăți?

Mai întâiu Mycena cea bogată în aur, Orchomenos, Tyrint, Crissa, erau capitale ale unor populații care trecuseră din faza pastorală în faza agricolă. Teritoriul ocupat de ele se numea Demos; numele a trecut apoi asupra populației care ocupa acest teritoriu. Cetatea dase Demosului o unitate superioară celei de mai înainte, a fratriilor și a triburilor. Ea era formată din vechea citadelă — Acropolis sau Polis — așezată în poziția cea mai favorabilă, de multe ori la răscrucea drumurilor și din noua cetate — Asty — care se formase la poalele ei; aici venea și se stabilea o mulțime din ce în ce mai mare care se ocupa cu meșteșugurile, sau aducea spre schimb produse agricole. Din înălțimea Acropolei, seniorul încasa partea lui pentru protecția acordată, așa cum și în evul mediu, seniorii feudali erau stăpânii țărănimii din jur.

Cetățile așezate pe drumurile comerciale ajungeau la o mare înflorire; de aici și epitetul care le revine de atâtea ori în poemele

homerice: polychrysos (prea bogate în aur). In ele bogăția revine năvălitorilor care formează clasa artistocrată. Vechii locuitori formează clasa demiurgilor și a theților. Rolul acestora din urmă era șters, deoarece adevărata putere și bogăție o conferea numai stăpânirea pământului. Economia domestică, așa cum era în casele nobililor, da autoritate și putere din cauza imenselor ei resurse. Slaba economie urbană era în mâna așa numiților demiurgi (meseriași). Aceștia erau olarul mai întâi (kerameus) cu importanță destul de mare, care va crește, cum vom vedea, foarte mult în epoca următoare; unii cercetătorii fac chiar o legătură directă între desvoltarea pe care o ia industria ceramicei și între ridicarea nouei clase mercantile care va porni la luptă împotriva aristocrației și o va înlocui la conducere. In epoca acheiană meseria de olar era de multă vreme cunoscută și importanța ei era relativ mare, deoarece cei vechi întrebuințau argila și acolo unde noi întrebuințăm faianța și porțelanul. Venea apoi dulgherul, care era și zidar, după el venea fierarul — chalkeus — adică cel ce lucrează bronzul (noi îl traducem greșit cu fierar deoarece în vremea aceea fierul nu era uzitat, deși epoca fierului începe dela 1200).

Un alt meșteșugar era tăbăcarul, care de fapt intra în cadrul economiei domestice, dar existau și specialiști ca Tychios din Hylea, căruia Ajas Telamon îi comandase enormul său scut făcut din piei de bou.

Comerțul era puțin desvoltat și Marea Mediterană era dominată de Fenicieni. Acheenii nu se dau în lături dela piraterie când se ivea ocazia. Războiul nu era în fond decât o treaptă superioară a pirateriei; el se făcea nu pentru a mări posesiunile ci în vederea prăzii. La războiu lua parte toată populația și de aceea se simțea nevoia respectării anumitor norme.

Comerțul fiind încă puțin desvoltat, schimbul se făcea în natură; valoarea lucrurilor se determina luând ca unitate capul de vită. De exemplu armura în aramă a lui Diomede valora nouă junci, cea în aur a lui Glaucus, regele Lycienilor, o sută de capete. Mai târziu, cu desvoltarea comerțului, a intervenit și moneta, care apoi a devenit o putere în mâna nouei clase a comercianților. De altfel același proces a avut loc și în Italia, unde cuvântul pecunia „monetă" arată clar

originea lui (din pecus). In epoca acheiană însă ne găsim încă la începutul acestei desvoltări. Aristocrația funciară avea puterea și clasa demiurgilor nu putea să joace nici un rol; cu atât mai puțin puteau să-l joace țăranii cultivatori de pământ sau pescarii, locuitori ai coastelor. Ne explicăm astfel scenele din Odyseea, unde și sclavii îi disprețuesc pe aceia care nu au un loc stabil și cărora ziua de mâine nu le este asigurată.

Clasa stăpânitoare o formează nobilii; ei se trag din Zeus. In poemele homerice, eroii întâiu își înșiră genealogia lor și apoi se hotărăsc să se lupte. Bogăția este de asemeni partea acestor privilegiați ai soartei. Câmpii întinse acoperite cu grâne le aparțin și în acelaşi timp cirezi de boi și herghelii de cai pasc pe grasele pășuni. Caii sunt orgoliul nobililor căci ei îi dau în luptă o mare superioritate asupra pedestrașului.

Insă ei nu luptă călare, ci pe care trase de doi cai, după obiceiul aristocrației orientale, așa cum se vede în reprezentările expedițiilor regilor asyrieni și ale faraonilor. Conducătorul carului era un alt nobil, prieten al celui dintâiu; între ei, nobilii își dădeau numele de hetairoi — camarazi —; legătura aceasta va persista între nobilii Eladei în tot cursul istoriei, dincolo de formarea monarhiilor elenistice, spre exemplu: Alexandru cel Mare și Héfaistion.

Hetairoi erau la început cei care făceau parte din hetai sau companie. Sub acești hetai sau fratores era genosul format din cei care se trăgeau din același strămoș și, evident, adorau același zeu. La început genosul era organizația cea mai înaltă. In poemele homerice vedem că în palatul lui Priam trăiesc cincizeci de frați și douăsprezece surori, respectiv cu soțiile și bărbații lor, fără a mai număra copiii.

Capul genosului, basileus, este acela care se trage direct, în linie bărbătească, din strămoșul divin și care are astfel în vinele sale sângele cel mai pur. Un copil poate fi căpetenia căci, ca și la romani, el este pater familias și nu parens. Preot al zeului din care se trage, el aduce jertfa și face libațiile care aduc prosperitate. Are autoritate absolută asupra membrilor familiei, căci el este și judecător, în virtutea privilegiului lui de a cunoaște hotărîrile divinității prin revelație sau inspirație. Transmise din tată în fiu și mărindu-se mereu, aceste pre-

scripții, formează codul sfânt al justiției familiei. Vendetta derivă din această organizație socială, căci genosul nu admite nici o limitare a autorității sale. Tot ce-i aparține: persoane, animale, lucruri, trebuesc apărate și a nu le răzbuna înseamnă a consfinți desechilibrul produs; spiritul celui mort însă nu-și va găsi pace și va urmări și pe rudele sale care nu și-au îndeplinit datoria. In Athena secolului V vor persista încă urme de acestea. Cu vremea însă ginţile trăind alături unele de altele, s'a creat și un drept interfamilial. Se admitea ca vinovatul să ispășească plătind o sumă de bani — poiné, poena — și nu după legea talionului; mai rareori vinovatul lua locul celui omorît din genosul respectiv, prin adopțiune sau devenind ginere. Nu era prea greu apoi să se treacă la o unitate superioară, la fratrie; când acestea făceau expediții războinice, se grupau în triburi — phylo. Fiecare din aceste triburi avea zeul său și strigătul său de războiu, ascultând de regele său.

Cu toții recunoșteau însă autoritatea unui rege suprem, basileus ton basileon, așa cum era Agamemnon.

Toți acești regi și regi ai regilor sunt fii și vlăstare din Zeus. Nașterea le dă drept la sceptru — sképtron — cuvânt păstrat și la noi — cu care la început regele lovea pe nesupuşi (cf. și buzduganul domnitorilor noștri),— iar acum era un simbol al puterii. Rege al regilor este acela a cărui origine divină e mai bine stabilită. Astfel Agamemnon se trage din Zeus prin Tantal, Pelops și Atreus; Achille prin Aiac și Peleu; Ulyse prin Arkeisios și Laerte. Nestor are ca strămoș pe Poseidon; Alcinoos de asemeni. In absența lui Ulyse, pretendenții nu văd alt mijloc să-și legitimeze domnia decât luând în căsătorie pe Penelope.

Acest rege suprem are, pe un plan mai larg, aceleași atribuții și aceeași putere pe care o avea capul genosului, toți recurgând la el pentru soluționarea diferendelor mai grave, atunci când tribunalul familiei nu ajungea la nici un rezultat. Aceste cazuri înmulțindu-se, regele regilor delega pe ceilalți basileis să judece în locul său, de multe ori spre nemulțumirea împricinaților care-i acuzau de venalitate. Mai târziu apoi, când regele suprem își pierduse din putere, neînțelegerile și luptele interne vor începe tocmai din pricina atitudinii acestor judecători, reprezentanți ai clasei aristocrate.

Urmările invaziei Dorienilor. Aceasta era starea politică și socială a Acheenilor când năvălesc triburile doriene pe la anul 1200. Acheenii, după cum știm, erau primele triburi grecești care pătrunsese în Grecia și, pe urmele vechei civilizații egeene se ridicară și ei pe treptele civilizației, când fură opriți de năvălirea fraților lor mai înapoiați în cultură, dar cu organizație militară mai riguroasă. Acum ei trebue sau să rămână sub stăpânirea noilor triburi, decăzând din drepturile politice, sau să emigreze în sens invers migrațiunii dorice și anume spre țărmurile înfloritoare ale Asiei Mici, unde de altfel ei trimeteau și mai înainte surplusul de populație. Trebue să subliniem însă că venirea Dorienilor nu a avut aceleași efecte pentru toată Grecia; astfel Atica a rămas la adăpost de presiunea acestora; același lucru putem să-l spunem despre Arcadia și alte regiuni favorizate geografic în fața năvălitorilor. Din această vreme, Acheenii se despart în cele două mari grupuri: Ionienii și Eolienii. Migrația spre Asia Mică a fost explicată în istoriografia greacă prin legenda întoarcerii Heraclizilor, adică a fiilor lui Hercule, cărora destinul nu le îngăduise să se întoarcă decât după câteva generații ca să ocupe tronul uzurpat de urmașii lui Eurystheus.

Autorul poemelor cypriene, care fac parte din ciclul poemelor ce cântă căderea Troiei, și trăiește mai târziu în epoca marilor colonizări, se face ecoul acestor deplasări de popoare și le găsește o explicație mai tragică: „Zeci de mii de oameni rătăceau pe vasta întindere a pământului; lui Zeus îi fu milă și în înțelepciunea sa divină hotărî să ușureze de această greutate pământul mamă; el asvârli printre ei marea vrajbă a războiului pentru ca moartea să facă mari „goluri". Și astfel Acheenii, alungați din Grecia, se îndreaptă acum în grupuri numeroase spre Asia Mică, fără nici o speranță de reîntoarcere. Din epoca colonizării anterioare ei ocupaseră Pamfilia, Rhodos, Lesbos și Troada. Aceste lupte din jurul Troiei dăduseră naștere la poeme care cântau faptele de arme ale Acheenilor și Troienilor. Noile lupte, pe care trebuiau să le poarte acum Acheenii cu populațiile Asiei Mici, dau o nouă vieață ciclului troian ce avea să devie mai târziu, când Homer îl va cânta, biblia poporului grec.

Eolienii și Ionienii, așa cum se numeau ei acum, se stabilesc de-a-lungul coastelor în mijlocul unei populațiuni dese. Trebuind să se

apere de populații foarte numeroase, ei au trebuit să se concentreze pe poziții strategice favorabile. Așa se stabilesc pe malurile fluviului Hermos și formează Neon Teichos (noul zid), așa cum coloniștii moderni au dat în America numiri ca New-York, New-Orleans (adică noul York, noul Orleans, etc.). Teritoriul insulei Theos fu acoperit de douăzeci și șapte de cetățui care serveau de refugiu țăranilor ce lucrau ogoarele; la Milet vechea cetate ia naștere pe o înălțime care se ridică la o sută de metri de mare. In cetate au locuința și țăranii care sunt de origine greacă, iară câmpia e lăsată indigenilor, așa numiții Gergithes.

Se formează și aici o aristocrație urbană care se opune proletariatului rural de un alt neam. Veneau apoi o mulțime de fugari din diferite părți, cărora trebuia să li se dea un loc în cetate, într'o anumită formă. Astfel se desvoltă cetatea nouă în Asia Mică, în noi condiții etnice, economice și sociale, în timp ce Grecia continentală marchează o mișcare retrogradă în organizarea societății. Ionienii și Eolienii din Asia Mică trebue să facă față unor noi împrejurări. Cum le rezolvă? Triburile fiind organizate pe genos, în jurul celor mai importante patrii sau genos se grupează altele formând o fratrie sau trib; fratria purta de multe ori numele genosului conducător, așa că e foarte greu să le deosebim. Importanța lor socială era foarte mare și în toate cetățile se celebra sărbătoarea Apaturia, sărbătoarea genousului și fratriei din care dacă făceai parte, făceai parte și din cetate.

Grecii care locuiau pe aceleași teritorii dar nu făceau parte din genos, formau și ei asociațiuni asemănătoare fratriilor deși deosebite prin origine. Acestea se numeau thiasoi. Cuvântul este preelenic și el s'a păstrat la Acheeni, în clasa theților; probabil să fi fost sărbătoarea eroului sau zeului populațiilor preelenice, reduse apoi în sclavie. Interesant este că acest termen ca și lucrul pe care-l exprimă s'a păstrat la Acheeni, trecând apoi prin intermediul Ionienilor din Atica în întreaga lume grecească. In secolul V asociațiile oamenilor din popor se numeau încă thiasoi, în timp ce ale nobililor erau numite hetairiai.

Aceste asociațiuni populare au păstrat multe credințe foarte vechi; nu se știe care este rolul lor în răspândirea cultului dionisiac sau or-

fic, în renaşterea industriei şi a artelor, dar se bănueşte că este foarte mare. Ele reuşesc mai întâiu să se alăture fratriilor în Asia Mică şi Atica: In cetăţile noi reuşesc pe de alte parte să se constitue, în grupuri recunoscute, minorităţile naţionale, şi mai târziu sunt admise pe picior de egalitate cu celelalte organizaţii. Şi astfel noile condiţii de vieaţă dau naştere la o formă de vieaţă mai evoluată care o va lua înainte Greciei continentale în prosperitate şi progres.

Evident că toate acestea se datorau noilor împrejurări în care se desvoltă economia cetăţilor. Poziţia geografică, între vechile civilizaţii ale Egeei şi ale Orientului, favorizează comerţul, fiind în acelaşi timp la gurile fluviilor pe care plutind se putea pătrunde uşor în interior. Izvorul bogăţiei nu era numai proprietatea funciară, izvorul de putere al vechei aristocraţii, ci şi schimburile comerciale, în care se avânta acest popor energic şi inteligent, pe urmele Fenicienilor, pe care reuşeşte să-i îndepărteze din aceste ţinuturi. Era firesc deci ca la o nouă repartizare a bogăţiei, să corespundă o nouă organizaţie socială şi un nou aspect cultural.

Astfel, vom găsi aici mai întâiu formele înalte de cultură, cu filosofii şi istoriografii ionieni, şi numai după supunerea lor de către Perşi făclia civilizaţiei va trece la fraţii lor din Grecia continentală.

2. Manifestările literare

Epopeea. Migraţiunile triburilor acheene spre Asia Mică pe drumurile jalonate de fraţii lor care plecaseră mai înainte, dau o nouă vieaţă cântecelor eroice; pe locul care văzuse faptele de arme ale înaintaşilor lor, se desfăşoară iarăşi lupte neîncetate, şi vechile poeme capătă o perspectivă nouă în lumina celor prezente. Ele reprezintă capitolul moral, icoana vieţii eroilor lor, din a căror fapte trebue să se inspire generaţiile prezente ca să învingă greutăţile ivite; şi ele se raportau cu atât mai mult la aceste cântece eroice cu cât situaţia lor era mai grea în mijlocul atâtor popoare duşmane.

Toate aceste cântece şi legende eroice se grupează cu vremea în jurul ciclului troian mai recent decât ciclul theban cu legenda Labdacizilor, ciclul argian cu legenda Pelopizilor şi ciclul thesalian cu expediţia Argonauţilor. Ciclul troian, prin triburile felurite care iau

parte la emigrare, poate să lege de luptele locale tradiţiile eroice ale tuturor neamurilor greceşti. Istoriceşte, teatrul acestor lupte fusese în întreaga Asie Mică. Astfel în Tenedos, în Lesbos, ca şi împotriva Thracilor Peoni dela Axios, se luptaseră triburi din Phtia thesalică, care slăveau în cântecele lor pe divinul Achille; în Chersones şi pe coasta nordică a Asiei Mici luptaseră cu Frigienii triburi din Argos (era un Argos în Thesalia şi două în Peloponez), care cântau în legendele lor pe Diomede; Mycene, Argos din Peloponez şi Lacedemona (se află încă una în Creta), îşi trimiseră cetele lor spre Sud-Est sub comanda lui Agamemnon şi Menelau. Adversarii lor par să fi fost Lycienii de lângă fluviul Xanthos, în Sud-Vestul Asiei Mici. Din Locroi, la golful Malic, plecaseră, în ambele direcţii, cete în frunte cu Aias şi Teucer, care de altfel erau adoraţi mai târziu ca zei în coloniile din Italia sudică. Regii din Colofon şi din Mytilene încă în epoca istorică îşi susţineau originea lor regală din pileanul Nestor. După cum Aiantizii erau adoraţi ca zei în Italia sudică, tot aşa era adorat în Thesprotia Odyseus sau Olyseus, care cobora în infern şi revenea din nou; aventurile sale aci la vrăjitoarea Circe, păzitoarea la intrarea în lumea subpământeană, reîntoarcerea sa acasă şi întâlnirea cu soţia sa în epoca solstiţiului de iarnă, par să se raporteze pe de o parte la cursul soarelui pe cer, care coboară în ocean la lăcaşul morţilor, iar pe de altă parte la pieirea şi înflorirea din nou a vegetaţiei. Lupta cu peţitorii şi moartea acestora sunt în orice caz adăugiri ulterioare. Originea felurită şi succesivă a legendelor explică faptul că în ciclul troian sunt prezentate felurite triburi atât de depărtate unele de altele, cum erau în tabăra acheiană Mirmidonii din Thesalia şi Danaii de lângă capul Tenar — sau cum erau în tabăra troiană Lycienii dela fluviul Xanthos. — Legendele Dorienilor sunt mult mai târziu intercalate şi ele cu eroul lor Tleptolemos (E. 628—98). Ciclul troian cânta toate evenimentele petrecute în faţa Troiei până la cucerirea ei. Tema Iliadei, mânia lui Achille şi urmările ei, nu cuprinde decât evenimentele petrecute în 51 de zile din timpul războiului care ar fi durat 10 ani, şi este evident că şi celelalte evenimente au fost cântate de aezi. Inceputul Cipriilor cuprinde explicaţia fatalităţii războaielor cauzate din înmulţirea oamenilor şi istovirea pământului-mamă, pasagiu amintit la colonizări; el pare să fie anterior

Eolia – Thesalia.

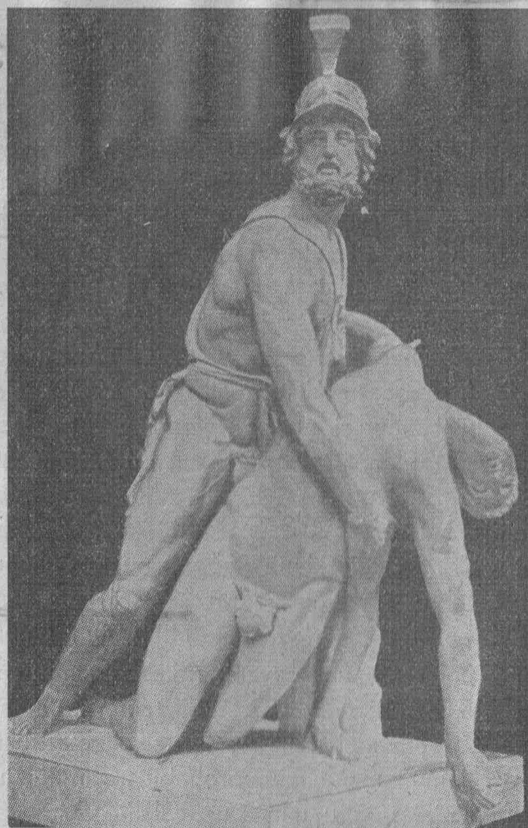
compunerii homerice, dar despre nici un alt episod nu se poate spune acelaşi lucru în mod probabil. Astfel motivul morţii lui Patroclu şi al răzbunării lui Achille e dublat de motivul identic al lui Antilochos şi al lui Memnon, cum e şi cu scutul făurit de zeiţa Eos lui Memnon şi cel adus de Thetis lui Achille. Cât despre autorul Iliadei, el trebue să fi trăit acolo unde a înflorit poezia epică. După cum ştim, cântecele epice s'au desvoltat mai întâiu la Eolieni şi este foarte probabil că aezii prinţilor acheeni i-au urmat pe aceştia în noua ţară. Vechile formule consacrate care revin mereu: Anax andron, nefelégereta Zeus, potnia Héré Zeus pater Kai Athinaié Kai Apollon sunt fondul vechiu adus din patrie. Inafară de aceasta sunt mai multe alte forme eoliene ca pronumele personal dela pers. III: hou, hoi, he şi cuvintele anax, etos, ethnos care cer constant spiritul aspru, în opoziţie cu dialectul ionic, pentru o corectă scandare a versurilor. Savantul german A. Fick a căutat să transpună în întregime Iliada în dialectul eolian susţinând că aceasta ar fi fost forma ei primitivă, după cum şi subiectul ei este eolian, ea slăvind pe Achille şi şefii care au condus emigraţia din Thesalia. Mai probabil este însă că vechile poeme eoliene au trecut în Ionia şi acolo şi-au luat forma definitivă. Stăpânind Ionia, coasta Asiei Mici dela Smyrna până la Milet care era mai bogată, ei aveau în mâna lor întregul comerţ ce se făcea între Nord şi Sud, iar pe altă parte aveau legături comerciale cu popoarele din interior. Ei pot să cunoască astfel legendele Eolienilor şi formele poetice ale acestora care exercitau interesul deosebit al Ionienilor mai rafinaţi, dar mai lipsiţi de vigoare poetică. Cântecul eroilor devine apoi în bogatele cetăţi ioniene ocupaţia unor cercuri restrânse care îl studiază sistematic. Cele două silabe scurte ale dactilului pot să fie acum înlocuite printr'o silabă lungă: se obţine astfel spondeul (—'—) şi se institue reguli asupra cantităţii silabelor prin poziţie. Legendele proprii însă nu le introduc decât mai târziu. Punctul în care s'a întâmplat această fuziune trebue căutat în regiunea în care aceste populaţii se învecinează şi unde de altfel ne conduce şi tradiţia antică. Intradevăr din cele şapte oraşe din antichitate care revendicau gloria de a-l fi născut pe fruntaşul acestei poezii, pe Homer, numai Chios şi Smyrna ridică pretenţii incontestabile. Smyrna însă, care e eoliană la origine şi devine pe urmă

ioniană, este tocmai punctul unde trebue să se înfăptuiască această fuziune; Chios, populat de Ionieni, dar în legături strânse cu Eolienii, îndeplineşte şi el aceleaşi condiţii. Dacă asupra regiunii unde a fost leagănul poeziei epice şi în special al Iliadei, nu există divergenţe între tradiţia antică şi critica modernă, exista totuşi divergenţe în privinţa persoanei lui Homer şi în privinţa paternităţii acestuia asupra întregii opere sau numai a unei părţi din ea. In ceea ce priveşte Odyseea, critica modernă respinge ideea că opera ar putea fi a autorului Iliadei, sprijinind această teză cu argumente linguistice şi istorice. In antichitate, Homer era considerat ca autorul necontestat al celor două epopei, şi există vreo nouă descrieri ale vieţii lui, multe busturi şi o genealogie cu multe amănunte. Toate acestea însă sunt creaţii ale gramaticilor de mai târziu care dădeau ca sigure o mulţime de lucruri imaginare sau tradiţii vagi. Asupra timpului când a trăit, existau de pe atunci divergenţe, unii punându-l în sec. XI şi alţii în sec. X sau IX. In epoca modernă unii cercetători au contestat existenţa istorică a lui Homer şi sunt de părere că el a fost numai ordonatorul poemelor epice. Dela persoana lui Homer, îndoiala a trecut şi asupra formaţiei operei sale. Incă din epoca alexandrină se ivesc aşa numiţii Chorizontes — separatiştii — care bazându-se pe anumite nepotriviri între cele două epopei, nu le puneau pe seama aceluiaşi poet; celebrul critic alexandrin Aristarch din Samos impune însă pentru toată antichitatea ideea paternităţii lui Homer.

Abia în epoca modernă unii savanţi ridică din nou problema începând cu abatele D'Aubignac şi C. Wolf, care susţineau că aceste două epopei sunt opera mai multor poeţi şi că ele au fost dispuse în forma de astăzi mult mai târziu, probabil în timpul lui Pisistrate. Savanţii s'au pronunţat pentru una sau cealaltă părere, şi din noile cercetări s'a ajuns la o concepţie care dă o mai reală şi mai justă idee despre naşterea şi evoluţia lor. Rezultă din aceste păreri că la formarea celor două epopei au luat parte mai mulţi poeţi, dar gândul de a face din cearta lui Agamemnon şi Achille miezul Iliadei, dându-i astfel o unitate etică în locul celei istorice, a fost de bună seamă numai al unuia, precum tot al unuia a fost şi planul de a-l pune pe Odyseus să-şi istorisească păţaniile sale la Feaci, înainte de întoarcerea sa în Itaca. Miezul primitiv al Iliadei îl formează cântecul

Chestiunea omerică. Colecţionarea

despre mânia lui Achille pe care Homer a cântat-o în patru cântece. Dintre acestea, primul ne înfăţişează izbucnirea certei între cei doi şefi şi rugăciunea zeiţei Thetis ca Achille să obţie satisfacţie pentru

MENELAU
ducând în tabăra acheiană trupul lui Patroclu mort.

jignirea adusă. Al doilea cântec, Vitejiile lui Agamemnon, ne arată tristul sfârşit al încercării acestuia de a duce singur lupta la bun sfârşit (I—595 şi O 592—746); al treilea Patrocleia, ajutorul adus de Patroclu Acheenilor, moartea şi lupta pentru cadavrul acestuia (P în întregime şi Z I—242); al patrulea, Achilleis, ne arată jalea lui Achille

şi răzbunarea sa (T. Y. F. 526 şi X—393); se vede uşor cum s'au ataşat noi episoade pe lângă acestea. De exemplu în L mai toţi eroii acheeni sunt răniţi şi numai Aias mai rezistă iureşului troian la corăbii. Pentru orgoliul naţional grecesc era însă nevoie ca să se arate lupte în care să se distingă şi aceştia şi astfel avem B—E sau B—H 312, în care se povesteşte despre adunarea războinicilor, despre monomahia dintre Menelau şi Paris, apoi teichoscopia, vitejiile lui Diomedes, despărţirea lui Hector de Andromache şi lupta dintre Aias şi Hector; tot aşa a putut fi intercalat episodul Hérei care adoarme pe Zeus ca să scape din impas pe Achei. Astfel s'a desvoltat sâmburele primitiv aducând mereu elemente care i-au făcut şi pe cei vechi să aibe oarecare îndoieli asupra unităţii. Acelaşi lucru se poate spune şi despre Odyseea care e evident dintr'o epocă mai recentă decât Iliada. Aceasta o dovedesc înafară de numeroasele imitaţii din Iliada, treapta de civilizaţie mai înaltă şi arta de a lega cântecele componente într'un tot mai unitar. Mitul ei se leagă cu cel al Iliadei dar îşi are rădăcinile în legendele marinăreşti ale Cefaloniţilor şi prin aceasta îşi arată originea în Samos, colonie a acestora. Cel mai vechiu element al ei îl formează tocmai motivul rătăcirilor lui Odyseus.

Caracteristica acestei părţi constă în trăsătura fabuloasă a aventurilor şi în simplitatea expunerii. De acestea se leagă noul motiv al păţaniilor lui Odyseus în insula lui Calypso până ajunge la Feaci (e, th) introdus prin scena adunării zeilor (a—87). Episodul întoarcerii acasă se leagă apoi de cea de a doua parte însemnată a epopeei, răzbunarea asupra peţitorilor. Mai târziu s'a alăturat acestor cântece Telemachia (a, b, g, d, o—557), care povesteşte călătoria lui Telemach pentru a afla de soarta tatălui său. Incă şi mai recentă este Nekyia sau călătoria în infern, absolut nefolositoare deoarece Odyseus aflase deja dela Circe ceea ce îi spunea acum Teiresias.

Astfel ne apare nouă modernilor formarea acestor două epopei, unele din cele mai frumoase producţii ale geniului poetic. Homer este aedul care a creat miezul ei şi astfel s'au putut grupa şi ceilalţi aezi, desvoltând planul trasat de geniul său şi de al celui care a creat Odyseea primitivă. Societatea sec. X şi IX, era dornică şi favorabilă acestui gen literar. Grupaţi pe genos şi ocupându-se cu agricultura, oamenii trăiau sub şeful lor basileus în vaste aşezări cu fa-

milie numeroasă şi cu sclavi luaţi prizonieri sau cumpăraţi. Trăind retraşi, şeful familiei era bucuros de oaspeţi în sala din mijlocul clădirii unde se afla altarul; aci îşi recitau cântece aezii chemaţi de multe ori dela mari depărtări, aşa cum şi nobililor din evul mediu le cântau truverii. Oamenii din această vreme discutau puţin, căci nu aveau decât puţine idei de schimbat; fixaţi în aceleaşi forme de vieaţă, generaţie după generaţie, duceau aceeaşi vieaţă căci toţi erau agricultori. In munca lor dârză pentru a face pământul să rodească, căpătau şi ei acest caracter de tărie şi statornicie. Aveau practici şi păreri transmise din tată în fiu, şi ele erau socotite infailibile. Discuţiile asupra acestora nu aveau un teren favorabil căci autoritatea şefilor genosului rezolva toate chestiunile şi nici nu luaseră proporţii aglomerările în oraşe. Ele sunt mai propice desvoltării spiritului raţionalist dar acestea îşi arăta caracterul numai în epoca formării Odyseei, când negustorii ionieni creează altfel de condiţii economico-sociale şi influenţează la început idealurile şi formele epopeei, pentru ca la urmă să determine şi naşterea altor genuri literare. Caracterul societăţii greceşti dela început determină şi tehnica poetică. Intr'o societate care asculta de şefi pe baza mitului descendenţei divine a acestora, oamenii nu iubesc discuţia, nici dialogul, ci naraţiunea. Acestea cuprindeau expunerea unei situaţii cunoscută de toţi din legende şi pe care se brodau noile peripeţii, pe care Muza le inspira aedului; el imaginează lupte, întâlniri, certuri în atenţia generală a ascultătorilor, având grijă să nu schimbe datele generale ale legendei eroice. Nimeni nu se gândea dacă aceste lucruri erau inventate atunci sau s'au petrecut chiar aşa, şi cu atât mai puţin se gândeau să pună la indoială legenda în trăsăturile sale cunoscute. Intr'o fază de cultură când universul pare plin de zeităţi mari sau mici, totul pare reflex al voinţii zeilor, totul apare într'o maiestoasă lumină care transfigurează lucrările cele mai banale. Sufletul increzător al acestor copii mari, care formează lumea Iliadei şi a ascultătorilor ei, se recunoaşte în pasiunile puternice ale lui Achille; ei ascultau cutremuraţi îngrozitoarele cuvinte ale acestuia şi povestirea luptei lui cu Hector, sau se emoţionează la ruga nefericitului Priam prăbuşit la picioarele eroului. Toate caracterele epopeei sunt determinate de societatea care o inspiră şi o cere: religioasă, eroică

şi conformă cu idealurile unei aristocraţii agrare. Această societate însă evoluează şi iată că în Odyseea se ivesc numeroase schimbări. In locul pasiunilor puternice ale Iliadei apar acum idealurile unei societăţi mai potolite, mai puţin viguroase şi astfel avem puţine scene de mare dramatism. Poetul se simte în largul lui când descrie scene secundare, în care descrierea devine procedeu obişnuit. Intr'o societate care începe să se îmbogăţească prin comerţ şi care dă transfigurare epică, nu luptelor ci aventurilor, am putea zice explorărilor în ţări depărtate, pline de lucruri ciudate, aceste descrieri se vor resimţi de spiritul analitic desvoltat acum şi vor avea din ce în ce un mai pronunţat caracter realist. Descrieri minuţioase se înşiră în locul marilor tablouri cu trăsături generale. Discuţiile dintre personagii îşi fac un loc din ce în ce mai mare pentru a satisface curiozitatea practică a acestora, căci îşi face loc simţul de observaţie şi curiozitatea pentru lucrurile lumii prezente şi nu pentru cea a legendelor. Apariţia zeilor nu mai creează aceeaşi atmosferă de tensiune, şi poetul îi introduce ori de câte ori nu are la îndemână alt procedeu. In general se poate vorbi despre laicizarea şi raţionalizarea epopeei. Eroul ei nu mai este reprezentantul idealului cavaleresc şi războinic ci al unei stări noi care îşi accelerează mersul. Etica lui Ulyse se aseamănă mai curând cu a noilor clase decât cu a aristocraţiei. Astfel el recurge mereu la mijloace pe care i le da spiritul său subtil decât să înfrunte cavalereşte primejdia, ba nu pregetă chiar să mintă şi să se ascundă pentru a scăpa de primejdie, pe când Hector în Iliada preferă să moară eroic decât să fugă de Achille în faţa noroadelor.

3. Religia

In epoca acheeană cultul cel mai important la Greci era cel al lui Zeus — zeul cerului şi al luminii, cum îl arăta şi numele din Dyeus cf. lat. dies). — In timpurile preistorice însă, ca la toţi primitivii, concepţia religioasă era cea animistă cu urme tenace până târziu de tot. Se considera că toate lucrurile au un suflet şi că fenomenele naturii se explică prin prezenţa unor suflete ca ale noastre. Intradevăr în corpul fiecărui individ se află un suflet, originea, principiul şi cauza vieţii sale fizice. Acest suflet, după concepţia cea mai primitivă, este

sortit să piară odată cu corpul; el se află în părţile corpului mai importante pentru vieaţa intimă, ficat, diafragma pieptului, rinichii. S'a crezut apoi că sufletul nu piere, ci părăseşte corpul sub forma unui nor — anima-psyché —, sau că el are înfăţişarea unui omuleţ, aşa cum se reflectă în pupila fiecăruia, asemănat cu o păpuşă de unde şi numele de pupilla în latineşte, Kore în greceşte. Se credea că sufletul supravieţueşte corpului şi visele în care apărea cel mort erau încă o dovadă pentru aceasta; de nemurirea lui însă nu putea fi nicidecum vorba. Intradevăr sufletul este supus condiţiei muritorilor şi are nevoie de ofrande pentru a-şi continua vieaţa lui redusă. De aceea se consideră că nenorocirea cea mai mare este să nu ai urmaşi care să îndeplinească aceste obligaţii. Sufletul trebuia întâi să-şi găsească un lăcaş de odihnă, şi astfel după bătălia dela insulele Arginuse (407) generalii athenieni învingători au fost totuşi condamnaţi la moarte, deoarece nu culeseseră trupurile celor morţi de pe mare, deşi ei neglijaseră aceasta numai ca să urmărească de aproape flota duşmană şi să o înfrângă definitiv. Obligaţia riturilor funerare era deci un imperativ categoric pentru cei vechi. Dacă sufletele strămoşilor erau mulţumite şi nu erau silite să rătăcească fără adăpost şi să devie spirite răufăcătoare, ele fiind tovarăşe ale zeilor suprapământeni, făceau să se ridice la suprafaţă bogăţiile pământului ca holdele, comorile, etc. Dacă riturile funerare nu erau îndeplinite, spiritele deveneau răufăcătoare şi prin atingerea lor cel urmărit cădea pradă bolii şi nenorocirii. Toate lucrurile ca şi omul au un suflet şi chiar aspectele naturii, de exemplu: încolţirea holdei, coacerea ei, secerişul, etc. Fiecare spic are sufletul lui căruia omul îi era recunoscător precum îi era şi holdei întregi; şi tot aşa însufleţea el apele curgătoare, păşunile, pădurea, etc. Toate acestea formau marele spirit care acţiona toate fenomenele terestre numit Gaia; în acelaşi fel exista un spirit suprem al tuturor fenomenelor cereşti acesta era Dyeus. Fireşte că pentru a ajunge la această ierarhizare şi orchestrare a fenomenelor naturii, au trebuit să treacă milenii, odată însă ajunşi la această concepţie oamenii au început să-şi reprezinte sufletul, Zeul, care provoacă fenomenul, ca putând fi şi înafara acestuia. Forma sub care şi-l închipuiau la început era alegorică. Astfel spiritul pădurii era reprezentat printr'o căprioară (Artemis). Marea înspumată (Poseidon), care seamănă cu coama unui

cal în fugă, era reprezentată printr'un cal; torentul de munte, printr'un taur. Pământul fiind alma mater, era reprezentat printr'o vacă hrănitoare, şi Zeus care fecundează pământul cu ploaia sa, printr'un nor. Făcând un pas mai departe, oamenii şi-au reprezentat pe zei ca având jumătate din trup omenesc şi astfel avem în Creta minotaurul. Din această epocă avem reprezentarea muntelui împădurit unde pasc caprele, prin figura lui Pan, jumătate ţap şi jumătate om. Evoluţia ulterioară s'a făcut mai repede, şi în epoca homerică numai zeii inferiori, divinităţi ale unor societăţi apuse sau învinse, mai au această înfăţişare de evoluţie neterminată. Zeii mari sunt însă toţi cu înfăţişarea omenească şi aspectul lor primitiv se cunoaşte numai prin epitetul care le-a mai rămas. Astfel, Hera se numeşte Boopis — cu ochii de juncă — singurul vestigiu ale epocei theriomorfice. (Cf. şi India unde până în ziua de azi a omorî o vacă se consideră ca un sacrilegiu.) Athena se numea Glaukopis — cu ochii de bufniţă. Zeiţele inferioare ca Oreadele, naiadele, dryadele dobândesc înfăţişarea umană cu mult mai târziu în epoca clasică. Dela aceste forţe cu formă umană sau nu, omul căuta să obţină un ajutor pentru ca vânătoarea, în faza vânătoarei, păstoritul, când oamenii au devenit păstori, holdele în fine, când oamenii au devenit agricultori, să-i fie prospere. Ca şi în triburile primitive din Africa şi Australia, pe această treaptă de evoluţie anticii căutau să obţie aceste lucruri prin recitarea anumitor forme sau vrăji, conform cu mentalitatea magică. Aceasta are la bază procedeul homeopatic şi simpatic şi astfel pentru a face ca păşunile şi câmpiile să fie roditoare, oamenii se mascau în ţapi şi tauri, forma zeilor care aduc ploaie; din deghizarea în ţapi va evolua mai târziu tragedia şi comedia. Ca practică magică avem şi noi paparudele, care prin travestirea lor vor să silească cerul să dea ploaie. Pentru a obţine ajutorul divinităţii se recurge pe o treaptă mai evoluată la rugăciune. Urmele magiei în această fază sunt încă puternice deoarece partea esenţială o constitue cunoaşterea şi rostirea numelui şi formulei, care va face ca divinitatea să-ţi dea ajutor, căci la primitivi cunoaşterea numelui unui lucru înseamnă a avea stăpânire asupra acestuia. Precum în mentalitatea ştiinţifică cunoaşterea unei formule de exemplu H_2O îţi dă putinţa de a crea apa, tot aşa mentalitatea magică crede că prin cunoaşterea unei

formule sau unui nume — de exemplu numele religios al oraşului Roma, care tocmai de aceea nu a fost divulgat niciodată, — ai puterea asupra acelui lucru. In fine depăşind şi această treaptă, omul aduce ofrande, care vor fi cu atât mai ascultate cu cât sufletul este mai curat; acum dinarul văduvei are mai multă putere decât stricteţea formulei sau hecatomba. Acest lucru se va întâmpla însă cu mult mai târziu. După cum am spus, în epoca acheeană zeul suprem este Zeus, iar Gaia, zeiţa pământului (pământul este de gen feminin fiind cel fecundat). Mitul cosmogonic de acum se bazează şi el pe observaţia naturii luminii care iese din întunerec (Chaos), a pământului ca prima origine, de unde în locul lui Chronos avem ca stăpân pe Zeus, care este fiu al Rheei. Toate aceste informaţii mythologice sunt mai complexe în urma originii lor felurite şi amestecului lor. Astfel era stăpân peste Zeus destinul, Moira, fatum, care este o credinţă din epoca indo-europeană. Concepţiei că Pământul s'a răsculat împotriva Cerului prin Titani şi Giganţi, personificări ale erupţiei vulcanilor, i se alătură credinţa că într'o zi Zeul cerului va fi detronat ca urmare a resentimentelor pământului; de aci legendele care anunţau o nouă eră cu Heracle sau Mercur la conducere. Unii apoi au format mituri care explicau prin gelozia Hérei această străveche vrajbă între ei. Când tradiţia primitivă se pierduse cu totul, raţionaliştii Greciei au mers mai departe explicând, la rândul lor, această mitologie în mod alegoric. Astfel Stesimbrotos din Paros spunea ca vrajba dintre Zeus şi Héra este o exprimare figurată a faptului că fulgerul loveşte spaţiui aerian: Hera—Aér, etimologie de astfel falsă. Lucrurile acestea îi interesau numai pe mitologi şi exegeţi, în timp ce poporul aducea jertfe credincioase. Aceste jertfe sunt aduse de şeful familiei lui Zeus herkeios, adică zeul îngrăditurii casei; nu există nici colegiu de preoţi, nici templu, nici idol. Erau doar aşa numiţii manteis, ghicitori ca Calchas, Teiresias, etc. Ei observau voinţa zeului după felul cum se înalţă fumul jertfei spre zeul cerului, şi o tălmăceau oamenilor. Organizarea cultului cu temple se produce odată cu adaptarea cultului lui Apollon, transplantat din Troia homerică prin intermediul curentului de emigrare şi colonizare. Sanctuarul său e la Delfi, care ajunge centrul religios al întregii Grecii şi unde el devine fiul lui Zeus împăcând definitiv pe acesta cu pământul.

In limbaj mythologic, însemnă că Apollo ucide şarpele Python. Odată cu el pe de altă parte încep şi ceilalţi zei să aibă preoţi şi idoli, în care arta greacă va exprima idealul perfecţiunii umane. Templul dela Delfi joacă un rol preponderant în mişcarea de colonizare şi prin afilierea altor temple la cultul său ajunge în Orient cu limita la templul din Dydime, iar în apus la templul din Cume în Campania, devenind şeful spiritual al Eladei în timp ce Sparta este braţul lui secular. Delfi începe să ţintească la supremaţia spirituală mondială dar în urma alungării Tarquiniior din Roma, el pierde teren în Apus, pe când în Elada îşi vede prestigiul scoborît din pricina atitudinii sale favorabile Mezilor, tocmai pentru a-i câştiga pentru cultul său. In secolul următor, el trădează pentru a doua oară cauza naţională fiind de partea lui Filip şi astfel autoritatea lui începe să decadă în favoarea altor culturi. In timpul sec. VIII—IV însă cultul lui Apollon a jucat un rol însemnat şi în purificarea ideei de divinitate. El institue purificare de crimele făptuite printr'un ritual etico-religios, înlocuind procedeul cu plata în bani. Zeul se relevează apoi în frumuseţe şi de aci spectacolele cele mai frumoase în onoarea lui; el este perfecţia fizică şi cea morală, fiind omniscient, atotputernic şi veşnic. Prin inspiraţii săi, poeţii lirici, Apollon la atitudine împotriva vechei reprezentări a zeilor, aşa cum apăreau în poemele homerice, reprezentare răspândită şi înflorită de aezi; de aci şi lupta lui împotriva acestora. Intradevăr în urma migraţiunilor triburilor greceşti şi a amestecului lor, rezultă un amestec şi al divinităţilor primitive, care sub nume diferite expun aceleaşi fenomene. Astfel în insula Lemnos, insulă vulcanică, era adorat zeul Hephaistos; când vin în urmă cete din Orchomenos care adorau Haritele una din ele devine soţia lui. Puţin după aceea emigrează în insulă Cadmeeni din Theba cu zeii lor Ares şi Afrodita, şi atunci lăsând la o parte Harita i se dădu Afrodita ca soţie lui Hephaistos. Amintirea legăturii de odinioară dintre aceasta din urmă şi Ares îi face însă pe rapsozi să cânte amorurile lor (Odysee VIII). Aezii mergând apoi din cetate în cetate cântă aceste poeme şi inspirându-se din tradiţiile locale ei arată pe Zeus, care la Argos era căsătorit cu Hera, ca fiind căsătorit cu Demeter la Eleusis sau cu Latona la Delos. Tradiţiile locale, care sunt răspândite acum, dau naştere la confuzie în spirite asupra mora-

lității zeilor, și în fața lor se ia poziție fie prin explicarea alegorică, fie prin izgonirea lui Homer din educația tineretului, așa precum cerea Platon. Insă față de atașementul grecilor pentru Homer, secolele următoare marcară o tendință accentuată a explicației alegorice. Pe de altă parte aceste contradicții favorizau terenul și pentru alte culturi, fie că erau mai morale, fie că ele corespundeau unor nevoi pe care nu le satisfăceau culturile amintite. Intradevăr religia lui Apollon nu se preocupa de misterul morții, nu căuta să lămurească destinul sufletului omenesc după moarte, căci Apollon și moartea nu puteau să stea la un loc precum nu poate să stea lumina cu întunerecul. De aceste mistere se preocupa alte două religiuni pe care le vom numi mystice, fiindcă secretul lor nu putea fi relevat decât celor inițiați, myștilor (dela myo = a închide ochii, a cerceta în adâncul sufletesc). Până atunci se credea că sufletul omului locuia în regatul zeului invizibil departe în apus, acolo unde soarele se culca în ocean. Apoi prin analogie cu mormintele subterane s'a crezut că locașul acestora e sub pământ, înconjurat de cele patru fluvii: Acheron, Cocitos, Lethe, Periflegethon. Luntrașul Charon transporta sufletul peste Acheron acolo unde câinele Cerberos păzește poarta infernului, și acolo în câmpia de asfodele ele trăiau ca în vieața de mai înainte, dar nu se făcea nicio deosebire între ei. Achille îi spune lui Odyseus că e mai bine să fii rândaș la lumina zilei decât să fii stăpân în infern. Noile religii trebuiau să aducă o mare speranță în problema morții. Dintre ele religia lui Demeter avea un fond național fiind la început sufletul grânelor coapte și după cum bobul de grâu îngropat în pământ nu piere ci încolțește anul viitor, tot așa s'a crezut că se întâmplă cu sufletul omului, că el nu piere ci va învia pentru o vieață nouă. Această credință era exprimată prin mitul Korei, fiica lui Demeter care, răpită de Hades, devine regina infernului, identificându-se cu Proserpina. Mama ei, desnădăjduită, colindă tot pământul, și aflând unde este, nu mai voiește să stea laolaltă cu zeii cerului ci se refugiază la regele din Eleusis al cărui fiu Triptolem va învăța apoi pe oameni agricultura. Hades înduplecat de Zeus îi îngădue Corei să stea jumătate de an la maica sa și restul timpului în infern, așa după cum grâul șade șase luni în pământ și apoi încolțește. Inițiații asistau la o dramă sacră reprezentând aceste peripeții și trăiau împreună cu Demeter durerea și marea bucurie a regăsirii. In lumea infernului, pe inițiați îi așteptau o fericire eternă în umbra pădurilor înverzite. Pentru această fericire era de ajuns să fii inițiat la început, mai târziu însă se cere o comportare morală, o purtare binefăcătoare și față de străini și față de cei umili. Acestea erau misterele dela Eleusis care din cult particular al localității, așa cum erau în epoca acheeană, au ajuns cult al Athenei, devenind în cele din urmă interelenic și universal, după recomandația oracolului dela Delfi. Inițierea era accesibilă oricui, nobil, om liber sau sclav. Preotul șef, marele hyerofante, era însă din străvechi timpuri numai din familia Eumolpizilor.

Alături de această religie mistică cu rădăcini în solul Greciei, mai era aceea a lui Dyonisios, care e de origină din Thracia, unde cultul său s'a păstrat de altfel până în epoca istorică, în forma sa originară. Aici orgiile, riturile în onoarea lui Dyonisios, erau sărbătoarea pământului roditor și aveau loc când toată vegetația, la punctul maxim de creștere, se pleacă sub greutatea roadelor sale; sărbătoarea frenetică, așa cum și natura colcăe de sevă atunci, avea loc sub aerul liber pe livezi, dealuri și munți; zeul era onorat prin dansul amețitor al bacchanților entuziasmați, care sub efectul timbalelor și tamburinelor dădea sensația că sufletul părăsește trupul și se contopește în marele zeu (extaz.) Această religie se răspândi aproape în toată Grecia, în secolul VIII și VII, care fu cuprinsă de o epidemie a dansului comparabilă numai cu cele din evul mediu.

Theba joacă un rol foarte important în această răspândire și de aceea ea trecu drept patria zeului, care s'ar fi născut aici din Zeus și Semele fiica regelui Cadmos.

Exaltarea însă care cuprindea pe bacchante și bacchanți în vârtejul dansului, nu era compatibilă cu mersul obișnuit al vieții și nici cu ordinea religioasă și politică a cetății. Pentru aceasta profeții apollinici, a zeului luminii și rațiunii, mărginiră cultul lui Dyonisios la serbări periodice ce aveau loc odată la trei ani în regiunea Parnasului, unde veneau bachanți și bachante din toată Grecia. Inafară de această zeul mai era onorat în fiecare cetate în legătură cu feluritele lucrări ale viei. Astfel avem în Athena sărbătoarea Oeschoforiei în Octomvrie

(culesul strugurilor), Dyonisiile rurale în Decemvrie (primul must), Leneele în Ianuarie (tragerea vinului în butoiu). Anthesteriile (sărbătoarea florilor şi a vinului nou), şi în fine marile Dyonisii instituite de Pisistrate ca şi Panatheneele. Astfel Dyonisios devine zeul vinului, după ce la început fusese al întregii vegetaţii exuberante. Din aceste sărbători apoi s'a desvoltat tragedia atică. Religia lui Dyonisios a suferit şi altă schimbare înafară de aceasta şi anume ea dobândi prin orfism o bază morală şi metafizică care-i lipsea. Prin mitul lui Dyonisios Zagreus sfâşiat de Titani, şi al celui de al „doilea Dyonisios" se ilustrează o nouă concepţie cosmogonică şi etică: Vieaţa este un rău şi sufletul este condamnat la un ciclu etern de renaştere şi moarte. Singurul lucru de dorit e să scăpăm de această întrupare şi individualizare, şi să ne contopim în Dyonisios. Trebue pentru aceasta să trecem de multe ori în ciclul vieţii şi morţii, aşa cum şi Dyonisios a luat forme felurite pentru a scăpa de Titani; trebue să ne purificăm de năzuinţele pământeşti ale fiinţei noastre — elementul titanic din noi, — şi să ne facem demni de eliberarea finală în cel de al doilea Dyonisios. Astfel exuberanţa religiei lui Dyonisios ia un ton mai sumbru. Vieaţa este un chin şi tot ce putem spera, spune ea, este să scăpăm de lanţurile trupului, întemeind astfel printr'o explicaţie cosmogonică răul pe care cel asuprit, căruia ea se adresa în special, îl simţea pururea în vieaţă, pe când cântăreţul lui Apollon, al aristocraţiei pline de vieaţă şi neroasă de chinurile a ceea ce este „dincolo", cânta vieaţa cea „demnă de zei, când gloria o iluminează".

Acestor aspiraţii cărora Pantheonul grec nu putea să le dea satisfacţie, le da religia lui Dyonisios. Când cetatea greacă însă a fost depăşită de mersul istoriei şi s'a format cadrul monarhiilor elenistice, religiile orientale care pătrund acum în cetate au dus la noi forme religioase pentru sufletele nesatisfăcute. Astfel pe lângă cultul zeilor indigeni şi care vor rămâne cei ai clasei aristocrate până la Iulian, ce se va sprijini pe ei în încercarea de a reintroduce păgânismul, mai avem în această vreme, înafară de cultul regilor, noile culte greco-orientale.

La început această reformă vine de sus şi anume, dorind de a contopi populaţia băştinaşă cu cea greacă, Ptolomeii transformă cultul lui Osiris şi Isis în cel al lui Osiris.

Pentru aceasta ei cerură lui Timotheos, marele preot dela Eleusis, deoarece Delfi îşi pierduse din autoritate, să îl apropie de mentalitatea Grecilor. Apoi marele sculptor Bryaxis dădu zeului maiestatea trăsăturilor lui Zeus, dar în acelaşi timp o mare tristeţe îi stăpânea faţa şi-l făcea pe cel umil să se apropie mai de grabă de ele decât de zeii strălucitori ai Olympului, care nu vor să ştie de nenorocire şi boli.

ZEUL SERAPIS

Bryaxis reprezintă pe Serapis cu trăsături mai umane şi mai apropiate de vieaţa celor umili. El este un zeu al vegetaţiei şi al câmpului, aşa cum îl arată coşul de pe cap.

Aceeaşi elenizare a cultului o făcu Timotheos însărcinat de Lysimach şi în Thracia cu cultul „Mamei zeilor" dela Pesinunt.

Deşi elenizate aceste religii, introduceau însă un element străin cultelor greceşti.

Pus pe acelaşi plan cu mitul Demetrei şi al Corei, mitul Mamei zeilor şi al lui Atys, precum şi mitul lui Isis altera conştiinţa religioasă greacă, deoarece introducea amorul sexual în locul iubirii materne; el mai introducea apoi o preoţie numeroasă în slujba acestora pe când în epoca veche, Grecii nu cunoşteau casta clericală.

Toate acestea vor strica unitatea spirituală a neamului grecesc făcând ca o parte să rămână slujitori ai vechilor culturi naționale iar cealaltă să fie câștigată pentru practicele orientale. Căzută apoi sub stăpânirea Romei, religia greacă va urma soarta religiei romane, cedând împreună cu aceasta în fața învățăturii evanghelice.

Arta

Pentru a ajunge la perfecțiunea care o cunoaștem astăzi, arta greacă a trebuit să treacă prin mai multe perioade de tranziție. Ele ar corespunde următoarelor epoci:

1. EPOCA PREELENICĂ împărțită în două perioade:
   a) Perioada civilizațiunii Egeene dela 2500 la 1200 înainte de Hristos.
   b) Perioada Myceniană dela 1200—1000.
2. EPOCA ELENICĂ:
   a) Perioada Arhaică dela 700 până la sfârșitul sec. VI.
   b) Perioada Elenică sau Clasică cu sec. V. și VI până la moartea lui Alexandru cel Mare (323).
3. EPOCA ELENISTICĂ, care ține până la subjugarea Grecilor de către Romani (146 î. Hr.) și continuă prin influența ei asupra acestora.

EPOCA PREELENICĂ. In urma săpăturilor făcute în Creta de arheologul englez Artur Evans și de italianul Frederico Halpherr ajutați de arheologii greci, s'au răsturnat toate teoriile anterioare ale istoricilor atât asupra originei artei grecești cât și asupra celei europene. Descoperirile dela Cnossos, Festos, Haghia-Triada, Gurnia, Kamares și Thilissos, etc. au dovedit că legendele grecești se bazau pe realități concrete care se datorau unei civilizații strălucite numită egeeană sau minoeană.

Palatele descoperite de arheologi se asemănau între ele ca stil, erau clădite pe suprafețe mari, cu multe camere, săli și colonade, instalații de baie cu canalizare și dependințe, având două sau chiar trei etaje. Zidurile interioare erau decorate cu picturi murale foarte îngrijite și nimic nu ne-ar putea îndreptăți să spunem că vechilor regi le-ar fi lipsit cât de puțin confortul. Ca și Egiptenii, Grecii au dat o

deosebită importanță arhitecturii funerare și s'au găsit multe bogății în mormintele desgropate.

Sculptura, încă în stare primitivă, împrumută multe caracteristici ale artei egiptene și libiene. Statuetele de teracotă, steatită sau alabastru reprezintă idoli, diferite animale, basoreliefuri cu scene câmpenești, toate având o remarcabilă libertate în mișcări, armonie în compoziție și reproducere cât mai exactă după natură.

Pictura minoeană ne-a dat câteva exemplare de frescă de un realism surprinzător. Ex. o frescă aparținând perioadei minoene, reprezintă o pisică sălbatică urmărind o pasăre în mijlocul unui peisaj de ierburi înalte. Mișcarea felinului care înaintează este minunat redată ca și atitudinea neliniștită a păsării. Decorația în general ne amintește de Japonezi prin întrebuințarea de ramuri, animale stilizate, plante aquatice și animale marine. O altă frescă reprezintă busiul unei elegante minoene numită de Evans „La Parisienne". Acest admirabil profil are un singur defect: ochiul desenat din față ca la Egipteni. Altă asemănare a Grecilor cu Egiptenii este aceea de a picta corpurile bărbaților în cărămiziu și ale femeilor într'o coloare mai deschisă. Cu toate acestea arta minoeană a ajuns la o atât de mare perfecție încât la rândul ei a influențat pe Egipteni. Sub unii faraoni s'au întrebuințat artiști din Grecia pentru a decora monumentele și probabil palatele cu fresce. De aceea s'au găsit unele fresce produse ale artei minoene la Tell-Amarna, la mormintele Senmut și Becmara sub Amenofis IV, căci ceramica a ocupat un loc de frunte în arta cretană. La început simple, apoi din ce în ce mai complicate și perfecționate, vasele de teracotă, steatită și granit, sunt ornate cu multă artă și variație de colorit.

ARTA MYCENIANĂ. Troia a fost descoperită în urma unor săpături făcute de Schlieman la 1870 ajutat de Doerpfeld și de alți savanți, la o adâncime de 17 m. sub șapte pături succesive de așezăminte omenești. Incurajat de rezultate Schlieman trece în Grecia și descoperă la Mycene ruini monumentale alcătuite din blocuri enorme de piatră și morminte comune, adevărate tezaure de aur și pietre prețioase. Orașul Tyrint, așezat pe un mic platou, pe o stâncă prăpăstioasă inconjurată de ziduri groase, are aceleași caracteristici cu citadela din Mycene care este mai mare ca dimensiuni. Palatele din

Tyrint sunt construite foarte complicat, cu o mulțime de curți și apartamente și în ele femeile își au apartamentele separate, după obiceiul oriental. Arhitecturii funerare i s'a dat de asemeni mare importanță. Construcțiile mormintelor erau de două feluri: simple și tholosuri, acestea din urmă fiind lucrate cu multă îngrijire și fiind numite tezaure, ex.: tezaurul lui Atreu, tezaurul lui Minias, etc. In construcții artiștii micenieni întrebuințează aceeași coloană a palatelor minoene, adică mai îngustă la bază decât în partea superioară. Sculptura ne-a dat o mulțime de idoli de marmoră, calcar și argilă, însă avem și adevărate capodopere lucrate în metale prețioase și mai ales basoreliefuri de o frumusețe desăvârșită, pe când pictura este reprezentată prin frescele din interioarele palatelor sau prin ornamentele de pe vase asemănătoare celor minoene.

II. Perioada elenică

1. Starea economică socială. Mișcarea de colonizare

Prin invazia Dorienilor, Grecia își schimbă aspectul ei de până atunci și dă un curs deosebit atât desvoltării cetățenilor din Asia Mică cât și celor din Grecia continentală. Fiind într'un stadiu social mai primitiv, care fusese depășit de frații lor Acheeni. Dorienii au impus o reluare a evoluției sociale și politice deja înfăptuite. Se revine la forma primitivă de cetate numai ca loc de apărare și refugiu în caz de primejdie, ba încă tribul dorian al Spartanilor se așează pe înălțimile din jurul fluviului Eurotas și, bizuindu-se pe forța lor militară, renunță de a înconjura Sparta cu ziduri. Nu se putea însă întâmpla același lucru cu populațiile care se ocupau cu agricultura ele înșile. Intradevăr Spartanii rezolvaseră problema având pe Hiloți, descendenții populației primitive, făcuți sclavi de Acheeni care, la rândul lor, erau supuși acum. In restul Greciei exceptând Arcadia, Etolia, populațiile încep iar să se concentreze în jurul unei cetăți care-și lărgește din ce în ce mai mult zidurile. Evoluția s'a făcut mai repede acolo unde repercusiunile invaziei doriene au fost mai scurte, în timp ce influența mișcărilor de colonizare a dat mai târziu un nou avânt foarte puternic acestor cetăți.

Ca model luăm Atica, care apărată de munții Parnes își continuă vieața în jurul a numeroase cetăți. Cauzele care au influențat cetățile ioniene și eoliene din Asia Mică au avut în parte un rol și în Atica. Locuitorii erau autohtoni și Ionieni, între care lunga convențuire atenuase opozițiile firești dintre clasa conducătoare și supuși. Ionienii de altfel au dat dovadă și mai târziu de o mai mare suplețe și un larg spirit de conciliațiune unit cu o mare mobilitate de concepții și energie.

Acestor însușiri ale neamului se adaugă faptul că în urma invaziei doriene o mulțime de fugari vin și se refugiază în Atica, unde trebuia să li se găsească sub o formă oarecare un loc în cetate. Toți aceștia se alătură astfel vechilor genosuri care păstrează toată autoritatea.

Multe dintre ele își trag numele după funcțiile lor religioase. Așa avem Eumolpizii (cântăreții), Kerykes (crainici) la Eleusis, Gefyreenii, Aletrizii, etc. Multe dintre ele erau foarte puternice și puteau să comande întregului demos, așa cum erau Butazii și Phylaizii. Fratriile sărbătoreau după vechiul obiceiu sărbătoarea Apaturia în cinstea lui Zeus Phratrios și Athena Phratria, și în aceasta se poate vedea fuziunea micilor comunități într'una mai mare. Intradevăr la început populațiile rurale și-au avut fiecare prytaneul și arhonții. Cea mai vestită în jurul căreia s'au grupat mai multe populații rurale, a fost a Athenailor, care adorau pe zeița Athena și luară conducători pe Erechteizi. In Atica însă au fost și altele, de exemplu cea dela Epacria, dela Mesogea; toate acestea, cu vremea, suprimându-și prytaneele și consiliile, alcătuesc o comunitate mai largă, având organele de conducere la Athena. Cetățenii vechilor comunități, din Eleusis, Bravron, etc., rămânând în același loc cu locuința, devin cetățeni ai Athenei și membri ai adunării poporului, toți cu aceleași drepturi. Este organizația pe care Grecii o numesc synoikismos. Legenda o atribue lui Theseus care ar fi împărțit apoi întreaga Atică în patru triburi numite geleontes, aigikoreis, argadeis și hoplites. Aigikoreis, păstorii (dela aix = capră), argadeis, meseriașii (dela ergon = lucru cf. și ergates, argat în românește), hoplites, războinicii (dela hoplon = armă, cf. panoplie) și geleontes cu etimologie nesigură, dar care probabil designează pe nobili, strălucitorii (dela geleo). Cei vechi

credeau că aceste patru triburi se trăgeau din cei patru fii ai lui Ion, străbunul tribului ionian; aceste numiri însă, care se găsesc și la alte populații ioniene din Asia Mică, arată criteriul pe care s'a făcut împărțirea în clasă și prezintă o mare asemănare între organizarea Aticei și a celorlalți Ionieni.

Alături de organizația spartană și atheniană, celelalte cetăți se integrează curentului conservator sau inovator. Și mai întâiu înșiși Dorienii, la năvala lor, și-au împins vârfurile până departe în Creta. De aici au trecut apoi în Cos și în Rhodos, pe urmele vechii civilizații egeene, și au fondat coloniile Cnidos și Halicarnas în Asia Mică, deslipindu-se de trunchiul dorian. Dorienii opriți în Grecia centrală și-au fondat supremația având capitală vechea Mycene capitala lui Agamemnon și și-au impus autoritatea asupra celei mai mari părți din Grecia, așa cum și Agamemnon avea egemonia Eladei, vis care va urmări toate cetățile și toți tiranii Greciei până la Alexandru cel Mare.

Cea dintâi egemonie, cea a Argosului, era foarte greu de menținut, din cauza configurației geografice a însuși centrului de stăpânire, care favoriza separația în cantoane; așa se întâmplă cu Epidaur, Trezena, Corynth. Aceasta din urmă, împreună cu Megara, așezată într'o poziție favorabilă între două mări nu va întârzia să se îmbogățească prin trafic și să intre intens în curentul de colonizare, inițiat de Acheeni și continuat de ei din noua lor țară, Asia Mică. Poziția pe care orașele o au aici le duce repede la o mare înflorire. Vechile colonii acheene, Milet, a cărei dinastie se trăgea din nepotul lui Agamemnon, Ephes, Phocea, Samos și Chios pășiseră mai înainte pe acest drum; ele ajung repede noi centre de colonizare în frunte cu Miletul, care așezat la gura fluviului Meandru, colonizează coasta nordică a Mării Negre. Mai târziu Phocea, expulzând o parte din cetățenii săi, aceștia întemeiază la vărsarea Ronului, orașul Massalia-Marsilia de azi. Ionienii din Eubea cu centrul în Chalcis întemeiază peste treizeci de orașe în peninsula care de atunci s'a numit Chalcidică; în Occident ei colonizează Neapolis (noul oraș) și Cume, prin care mai târziu Romanii au venit în contact cu civilizația greacă și dela care au împrumutat alfabetul ca și adorarea zeului Apollon și al Sybilei, profeteasa lui. Rhegion, Zancle și Catana sunt întemeiate în

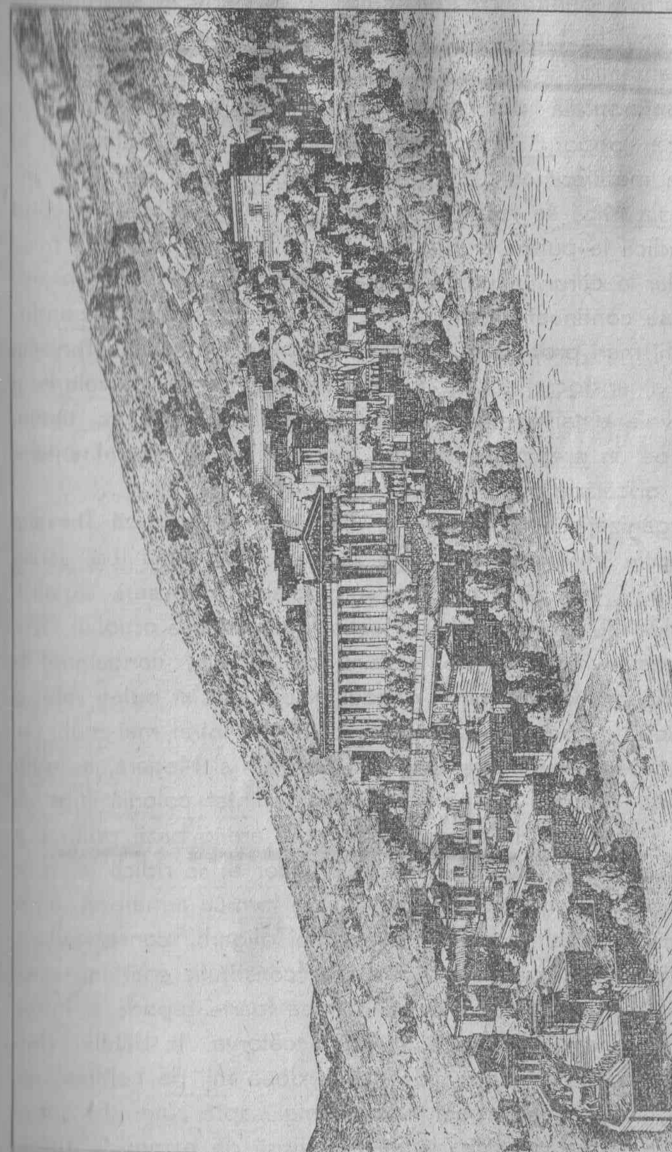
același timp. In curentul de colonizare, determinat la început de surplusul de populație acheean, devenit migrație în epoca invaziei doriene, intră, după cum am văzut, și coloniile din Asia Mică care devin la rândul lor metropole în urma îmbogățirii lor rapide. Același lucru se întâmplă și cu unele cetăți doriene cum e Corynthul, care, îmbogățit și el, întemeiază colonia Corcyra, Syracuza, Acragas. Megara, pe de altă parte, colonizează, la intrarea în Marea Neagră, Byzantul și Chalcedonul într'o poziție-cheie a mărilor. Toate aceste colonii și-au luat naștere și s'au desvoltat în urma schimbării condițiilor lor de vieață, și pe urma drumurilor comerciale pe care le stăpâniseră până acum Fenicienii. In deosebire însă de aceștia, coloniile grecești căutau să fie nu numai centre comerciale, ci să devie și centre agricole. Ele își întindeau în măsura posibilului stăpânirea în interiorul țării, în hinterland, formând întinse provincii, de care depindeau numeroase orașe. Aceasta era cu atât mai necesar cu cât prosperitatea comerțului depindea de factori pe care colonia nu-i putea controla. Orișice schimbare a drumului de comerț putea să aducă ruina unei cetăți care nu avea altfel de resurse. De aici și lupta aprigă pentru stăpânirea drumurilor comerciale.

In această situație toate coloniile grecești au fost însă un factor de civilizație și progres în întreg basinul mediteranian și au ridicat standardul de vieață al populațiilor cu care au venit în contact, deosebindu-se astfel de felul de colonizare fenician. Astfel Phoceenii din Mesalia întemeiază, în 565, colonia Alalia în Corsica. Unindu-se împotriva lor, Etruscii și Carthaginezii îi înving și urmarea e că de atunci și până astăzi Corsica și Sardinia au rămas unele din regiunile cele mai sălbatice din Mediterană.

Insă toată această operă de colonizare care ne apare așa de completă n'ar fi avut loc fără rivalități mai mari, chiar între Greci, dacă aceștia n'ar fi recunoscut și nu s'ar fi inspirat în opera lor după sfaturile oracolului dela Delfi, care a jucat în această perioadă rolul unui „conducător al emigrației". Apollon era o zeitate de origine microasiatică, din Troia. In Iliada el apare ca zeu al luminii înarmat cu săgeți și întovărășit de profetesa sa, Sybila, care la Troia se numea Cassandra. Zeitățile popoarelor supuse urmează de obicei soarta acestora; de data aceasta însă datorită condițiunilor deosebite de

cele din Grecia propriu zisă, în care se formează cetățile ioniene și eoliene, s'a putut ca zeitatea să fie adoptată și de acestea din urmă. Ele au putut fi impresionate cu atât mai mult cu cât cultul zeului Apollon era legat de cele trei elemente indisolubil legate de religie, după părerea noastră, dar care nu existau în aceeași măsură până atunci în religia greacă: Templul, idolul și preotul, elemente noi ce pătrund acum dând o mai puternică notă religioasă tuturor aspectelor vieții grecești. Pe de altă parte zeul era adorat de vechii stăpânitori, rămași independenți cu toată mișcarea de colonizarea acheană. Aceasta vine în concordanță și cu caracterul aristocratic al religiei apollinice, în opoziție cu caracterul popular al orfismului și al religiei dyonisiace, expresie a păturilor populare. Nobilii găseau vieața lor demnă de a fi numită zeiască, „Dacă gloria, îi iluminează scurta sa vieață". Era acea sete de a cuceri vieața care caracterizează epoca aceasta ca și epoca de expansiune și vitalitate uriașă a lui Alexandru cel Mare, și care o vom întâlni mai târziu și în Renaștere, expresie a unei clase sociale căreia soarta i-a hărăzit totul din belșug, pe când orfismul, alcătuind o concepție metafizică prin prisma suferințelor claselor de jos, spunea în liturgia sa: Liberează-ne de ciclu încarnărilor succesive și suferințelor fără de sfârșit.

Cultul apollinic pătrunde în Grecia continentală prin mai multe căi: Prin Marea Egee, oprindu-se în insula Delos, unde luă naștere și legenda nașterii lui Apollo și surorii sale Artemis, copii ai Latonei; prin coloniile sudice a căror influență se întâlnește cu a coloniilor din Nord pe coastele Parnasului și se întemeiază aici templul dela Delfi. Prin aceasta întreagă Elada se sustrage vechilor elemente egeene, de exemplu la Delos chiar, se adora atunci securea cu două tăișuri (labrys), și își îndreaptă privirile spre răsărit. Probabil că tot cultul lui Apollon se datorește și forma asociațiunilor de caracter diferit pe care le întâlnim în vieața socială, cu toate că nici organizația primitivă a Grecilor nu era străină de aceste forme. Să ne amintim numai de legătura dintre hetairoi, caracteristică triburilor indo-europene în această fază. Prima regulă acestor asociațiuni era repartiția după vârstă și sex. Existau asociațiuni de fete tinere, băieți, tineri, oameni maturi, bătrâni și ele se formau prin manifestări în legătură cu cultul: Coruri, jocuri gymnice în onoarea zeului, etc.

DELFI

De aici se întări de altfel și tendința Grecilor spre agonistică, spre întrecere sportivă pentru crearea celor mai perfecte și frumoase corpuri, căci zeul se bucură de spectacolele frumoase, el însuși re-velându-se oamenilor în frumusețe și bunătate (kalos kai agathos).

Grecia continentală din secolul VIII până în secolul V. In epoca elenică poporul grec formase centre de civilizație în întregul basin mediteranean. După cum știm, curentul pornit la început spre Asia Mică se resfrânsese apoi în toate direcțiile, și rând pe rând se ridică la putere și bogăție alte cetăți cu importanță mică la început, dar a căror influență crește din ce în ce. Anumite regiuni însă și-au continuat vieața lor de mai înainte, având la conducere pe nobilii mari proprietari de pământ. Intre ele se afla Thesalia cu puternica ei aristocrație care forma cea mai mândră cavalerie a Eladei; rezervele ei alimentare puteau să satisfacă chiar mai târziu, în secolul IV, pe un preț foarte scoborît, necesitățile armatei atheniene sau spartane, oricât de numeroase.

Această organizație socială este și explicația faptului că Thesalia făcea o excepție între celelalte state grecești. Nu avea legi scrise nici în secolul V, pe când cetățile comerciale începuseră să aibă încă din secolul VII. „Eunomia", perfecția legilor, făcea orgoliul Grecilor din această vreme și noi vedem pe Socrate, condamnat la moarte, respingând hotărît numai gândul măcar că s'ar putea refugia unde va și în speță la Thesalieni. Celelalte cetăți au intrat mai mult sau mai puțin în acest curent. Dorienii, prin Corynth și Megara, au adus un aport foarte prețios, și Sparta însăși a înființat colonia atât de înfloritoare a Tarentului. In această vreme ea are o bază politică și socială destul de largă, căci numărul cetățenilor ei se ridică la peste nouă mii. Hopliții vestiți în toată Elada, care formau armata ei, arată de asemeni că puterea nu era în mâna unei oligarhii conservatoare. Numai în generațiile următoare va dobândi constituția spartană acest caracter, când numărul cetățenilor va scădea foarte repede și întreg pământul Lacedemonei va trece în mâna câtorva. In bătălia dela Leuctra armata spartană numără de aceea două mii de cetățeni, iar un secol mai târziu, sub regele Agis, numai șapte sute. In epoca elenică, Sparta e însă departe de această lipsă de oameni și urmărește visul unei egemonii continentale. Pe urma dominației cetății

Sparta

Argos cu ultimul reprezentant de seamă Phidon, la sfârșitul secolului VII, ea caută să formeze în folosul ei vechea grupare de state. Mărită prin cucerirea Meseniei cu legendarele peripeții ale regelui Aristomene, Sparta își îndreaptă la început privirile asupra Arcadiei, regiune muntoasă, greu accesibilă pentru atacatori, cu o vieața patriarhală. — Aceasta a dat de altminteri naștere în antichitate la zicala: Et in Arcadia ego (scilicet fui) pentru a designa o vieață fără griji și senină.—Schimbându-și planul în urma neputinței de a o cuceri, Sparta urmărește egemonia Peloponezului în primul rând, și apoi a Eladei. — După căderea Cypselizilor la Corynth și a lui Theagenes la Megara, ea formează o confederație în care cetățile își păstrează autonomia dar se leagă să trimită contingente de trupe în proporție cu posibilitățile lor, pentru a aduce la îndeplinire hotărîrile de politică externă în care cuvântul ultim îl avea Sparta. Delfi primește cu bucurie această idee și devine inspiratorul religios al symachiei care la rândul ei fu brațul secundar al acesteia. Intradevăr secolul VI este cel al egemoniei oracolului dela Delfi și al Spartei asupra Greciei. Cel mai important act al ei a fost alungarea lui Hippias din Athena (510) prin care ea confirmă voința ei de a interveni în statele grecești chiar dincolo de istm. Și astfel, la invazia Perșilor, Athena și celelalte cetăți grecești vin și se grupează sub conducerea Spartei, dar fără conducerea religioasă a oracolului dela Delfi, care visa să transforme cultul său în putere spirituală mondială, prin ajutorul Perșilor. După cum regii Lydieni dăduseră ofrande foarte bogate pentru oracolele lui Apollon — când Cressus primise celebrul răspuns: Dacă vei trece râul Halys, o mare împărăție va cădea — tot astfel era de așteptat acum o atitudine favorabilă pentru oracol din partea Perșilor.

Evoluția cetăților din Peloponez urmează acest curs, pe când în celelalte cetăți se ridicau noi probleme vitale. Extensiunea comerțului făcuse să se ridice o nouă clasă și aceasta se sprijinea pe ajutorul claselor de jos împotriva aristocrației. Tyranii își fac de asemeni apariția pe ruinile societății agrare, care se descompune, în fruntea cetăților îmbogățite prin comerț. In urma lipsei materiilor prime care să fie prelucrate, industria națională era aceea a ceramicei, și astfel s'a putut observa o legătură strânsă între desvoltarea ei și apariția tyranilor. La Athena însăși vedem că două din cartierele cele mai

Tyranii stau în fruntea cetăților îmbogățite prin comerț.

populate erau cele ale Ceramicului. Grecia fiind o țară săracă, ei nu aveau altceva de exportat și trebuiau să recurgă la industriile acelor vremuri. Intradevăr viile și măslinii erau de foarte multe ori expuse la distrugere în urma certurilor dese dintre cetăți, iară de grâne, înafară de Thesalia, nici nu putea fi vorbă. Metalele care se găseau în pământul Greciei, cum ar fi minele de argint dela Laurion, erau binevenite, dar nimeni nu se putea gândi la exportul lor. Celelalte ocupații, pescăritul, creșterea pasărilor domestice, creșterea vitelor, sau în fine apicultura — era vestită mai ales mierea cu un ușor gust amărui de pe Hymet — nu erau decât pentru piața internă. Rămânea înafară de ceramică, transportul propriu zis. Grecii reușiseră să înlăture concurența Fenicienilor și în basinul occidental, dar spre sfârșitul secolului VI, amenințarea Perșilor, care apasă asupra lumii grecești dinspre răsărit, se vede sincronizată cu presiunea carthagineză și etruscă în Apus. Am amintit de pierderea Sardiniei și a Corsicei prin bătălia dela Alalia, unde Phoceenii au fost învinși de coaliția etrusco-carthagineză și au pierdut definitiv Corsica pentru elenism.

Etruscii, în grecește Tyrrhenii, de unde vine și numele Mării Tyrrheniene, erau cel mai puternic stat al Italiei, întinzându-și stăpânirea în Nord până în valea fluviului Pad, iar în Sud până la Tibru, având ca supuși și pe regii Romei din această vreme (epoca Tarquinilor). Marea Tyrrheniană era acum o mare etruscă nu numai după nume. Etruscii amenință coloniile din Italia, Cume și Neapole în primul rând, iar Carthagena amenință pe cele din Sicilia.

Atacul se va produce în acelaşi timp cu bătăliile dela Salamina și Mycale, în înțelegere probabil cu Xerxes, pentru ca forțele elenismului să fie împărțite. Syracuza și Acragas, „cei doi ochi" ai Siciliei salvează situația prin cele două victorii dela Himera asupra Carthaginezilor și dela Cume asupra Etruscilor. După aceasta urmează o perioadă lungă de prosperitate pentru coloniile din Occident.

In Răsărit, Grecii își întinseseră stăpânirea fără să întâlnească rezistență, până ce se ridică dinastia lydiană care își impuse suprematia, în special sub conducerea regelui Alyates. Stăpânirea lydienilor însă este foarte prielnică pentru cultura greacă, căci limba, cultura și chiar religia grecilor pătrunde în așa măsură în Sardes, capitala regatului, încât ea părea mai mult un oraș grecesc, explicându-se astfel senti-

mentele oracolului dela Delfi față de monarhiile răsăritene precum și popularitatea legendei lui Cressus la Greci.

Situația se înrăutățește însă când Cressus este învins de Cyrus în 536, și când orașele grecești ajung sub stăpânirea marelui rege. Imperiul persan moștenise dela predecesorii săi, Asyro-Babilonienii, pretenții pentru un imperiu universal și astfel Grecii trebue să ia parte la expediții îndepărtate. Cambyse îi conduce contra Egiptului și Darius împotriva Sciților. Organizația persană centralistă și atât de sever întocmită pune în fiecare cetate un reprezentant al său, un tyran, pentru perceperea dărilor și recrutarea miliției. Se înțelege că Grecii suportau cu greu această situație și nu așteptau decât un prilej favorabil pentru a scutura jugul persan. Aceasta se prezentă când Darius nu reușește în expediția sa împotriva Sciților, și astfel are loc în 492 revolta Ionienilor. După patru ani de luptă, aceștia sunt înfrânți și Miletul, capitala lor, este distrus și nu se va mai putea ridica niciodată la înflorirea în care a fost. Athenienii trimiseră ajutor revoltaților astfel că după înfrângerea acestora, două flote cu trupe numeroase sunt trimise în Atica: prima este distrusă de furtună lângă muntele Athos iar a doua, care o ia prin mijlocul Mării Egee, cucerind insulele din calea sa, debarcă pe pământul atic și acolo este învinsă de Athenieni sub conducerea lui Miltiade, în vestita bătălie dela Marathon. Darius hotărăşte o nouă expediție, dar moartea lui și revolta Egiptenilor mai dau răgaz Grecilor. In acest timp Athenienii, sub conducerea lui Themistocle, își sporesc considerabil flota. Armata dușmană care năvălește acum, cuprinde toate semințiile întregului imperiu al Perșilor, și o flotă foarte puternică o însoțește. In afară de aceasta Perșii contează pe o mulțime de alianțe în interiorul Greciei și anume Oracolul dela Delfi, Thesalia și Theba, a căror aristocrație vedea în năvălitori un sprijin puternic împotriva curentului democratic, ce dobândea suprematia în cetățile grecești. Statul cel mai de seamă din Elada era Sparta și imediat după ea venea Athena, tare de biruința câștigată cu zece ani înainte.

Prima linie de apărare împotriva năvălitorilor era Valea Tempe din Thesalia, dar a trebuit să se renunțe la ea în urma atitudinii aristocrației de aici. A doua poziție, la Thermopyle, fu ocupată imediat

de regele spartan Leonida cu 6.000 soldaţi. Când însă Perşii reuşesc prin trădare să depăşească obstacolul, acesta concediază soldaţii aliaţi şi îşi găseşte împreună cu soldaţii spartani moartea cu faţa la inamic, ascultând de legile Spartei de a veni cu scutul în mână biruitor, sau să fie dus mort pe scut.

Prin aceasta Grecia centrală cădea în mâna duşmanului; Atica şi Athena sunt pustiite. A treia linie, cea mai puternică, era la istmul de Corynth. Inainte ca Perşii să ajungă la aceasta, se deslănţue bătălia navală dela Salamina care salvează elenismul de cea mai grozavă primejdie din istoria sa. Situaţia era acum mult mai bună. In anul următor armata persană, condusă de Mardonius, este învinsă la Platea şi în acelaşi timp flota greacă se îndreaptă spre Asia Mică, pentru a rezolva în favoarea elenismului conflictul care începuse aproape de un secol, eliberând coasta asiatică de Perşi prin bătălia dela Mycale. Grecia intră acum într'o nouă etapă a istoriei ei.

2. Transformările politice şi sociale

Cetăţile greceşti prezintă în această vreme două faze în desvoltarea formelor politice şi sociale: Prima este înlocuirea vechei regalităţi printr'o conducere formată din nobili, iar a doua prezintă lupta dintre aristocraţia de sânge şi cea „de aur".

Intradevăr încă din Odyseea se vede o regalitate diferită de cea din frumoasele timpuri ale Iliadei.

Astfel Alkinoos, rege al Feacienilor, nu face nimic fără să consulte pe ceilalţi; în fond el nu este decât un primus inter pares. In absenţa lui Ulyse, toate căpeteniile din vecinătate aspiră să-i ia locul; la sfârşit, după uciderea nobililor peţitori, se încinge o crâncenă bătălie între Ulyse şi rudele acestora, potolită cu greu prin intervenţia Athenei. Admiţând compunerea tardivă a acestei părţi finale, ea ne atestă totuşi drumul descendent pe care-l parcursese regalitatea săpată de inamicii săi fireşti, micii basileis ai triburilor şi ai fratriilor, care dispuneau de toată forţa genosurilor. Numai puţine coroane scapă de această soartă şi aceasta se explică prin anumite cauze locale; astfel regii Cyprului şi ai Cretei se menţin datorită vecinătăţii cu Egiptul. In celelalte cetăţi regalitatea se vede

despuiată de atributele ei cele mai importante căci, după cum spune Aristotel, regalitatea perpetuă este insuportabilă pentru marii şefi. La Argos, regele păstrează numai funcţia militară; la Corynth familia Bachiazilor, mai fericită, reuşeşte să păstreze printr'un membru funcţia de prytan, cu autoritate politică, iar prin altul pe aceea de rege, având atribuţiuni religioase. Tot aşa se întâmplă şi la Milet cu dinastia Neleizilor, şi la Mytilene cu descendenţii lui Penthilos. La Athena avem mai multe amănunte asupra felului cum s'au petrecut lucrurile. Am amintit mai sus de cele patru triburi în care fusese împărţită populaţia Aticei la începuturile synoikismosului. Fiecare trib era împărţit în trei fratrii şi acestea în treizeci de genos. In fruntea fiecărui genos se afla un arhon, a fiecărei fratrii un fratriarhos, şi a tribului un phylobasileus. Cu această organizaţie Athena a fost condusă la început de dinastia lui Theseus şi apoi de cea a lui Melanthos şi Medontes; începând însă dela 752, regele nu mai domneşte decât zece ani, iar la 712 tronul putea fi ocupat de orice eupatrid. In 683, în fine, regalitatea fu suprimată şi de acum înainte se aleg nouă arhonţi anual. Regele nu are decât funcţii religioase şi nu dă măcar numele său anului. Arhonţii sunt ajutaţi în funcţiile lor judecătoreşti de încă cincizeci şi unu de ef-etai (capi de companie, şi aici întâlnim iarăşi hetai din care se formează hetairoi). La Sparta constituţia atribuită lui Lycurg, consistând din aşa numitele rétrai sau sentenţe, marchează o tendinţă asemănătoare. In fruntea statului cei doi regi din familia Agis şi a Eurypontizilor erau, ca şi consulii romani, preoţi, judecători şi generali. Atribuţiile religioase le-au fost păstrate întotdeauna, dar în timpul lui Herodot atribuţiile judecătoreşti fură limitate la dreptul familial. Autoritatea militară suferă de asemeni restricţiuni. După 506, un singur rege poate lua comanda trupelor, şi imediat după aceea puterea eforilor crescu foarte mult, încât puteau să depună cu uşurinţă pe rege de pe tron; această putere a crescut mai ales din cauza neînţelegirilor dintre regi, eforii devenind stăpânii politicei spartane. Astfel primul efor dădea numele său anului şi tot asupra lor trecuseră dela rege şi atribuţiunile judiciare, iar senatul, care avea la început un rol consultativ pe lângă regi, şi-l păstrează acum şi pe lângă efori. Slăbirea regalităţii aduse aşa dar în toată Grecia o creştere în vază şi putere clasei aristocrate. Generaţii după

generaţii ei stăpâniră cetatea; erau designaţi prin termeni generali ca „buni" (hoi agathoi), „cei mai buni" (aristoi, beltistoi), „feţele alese" (esthloi), iar populaţia de jos era numită „răii" (kakoi); întradevăr ceea ce face superioritatea nobilului este aşa numita arété care se traduce de obiceiu prin virtute, dar care nu are în această epocă această semnificaţie. Mai de grabă s'ar traduce cu virtú, însuşirea mult preţuită de Renaştere pentru a putea să-ţi cucereşti un loc şi un nume — glorie — sub soare. Aceste însuşiri care în germenii lor se dobândesc numai prin naştere, nobilii declarau că sunt apanajul unei naşteri nobile, pe când perioada următoare, a democraţiei atice, va spune că această arété se poate dobândi prin instrucţie, prin exerciţiu, şi este un bun al tuturora. Tot din perspectiva clasei nobililor a căpătat şi cuvântul tyranos sensul pe care-l are şi azi. La început acesta era titlul regilor lydieni (Gyges) şi nu comporta nici un sens pejorativ. Superioritatea pe care o aveau din naştere în bogăţie şi poziţie socială nobilii, caută să şi-o menţie prin superioritatea militară; ei erau cavalerii şi ţineau cel mai mult la acest titlu. Pe câmpul de luptă veneau într'un car tras de doi cai, după cum se făcea în epoca acheeană şi cum se vede pe toate bassoreliefurile că se luptau clasele nobile ale vechilor civilizaţii orientale. Mai târziu el renunţă la car şi vine pe câmpul de luptă călare, fiind însoţit de valetul său, care şi el e călare. Intr'o epocă în care infanteria nu luptă în rânduri compacte, călăreţul era mult superior, când însă meseriaşii au putut lupta în rânduri strânse, călăreţul a trebuit să cedeze în faţa pedestraşului. Aceasta marchează o nouă fază socială căci există o strânsă legătură între o oligarhie agrară şi cavaleria ca armă de luptă, în societăţile cu tehnica puţin evoluată; pe de altă parte hoplitul cu armura lui grea evidenţia pe terenul de luptă ridicarea unei noi clase cu mijloacele de producţie, meşteşugul şi metalele, independente de marii proprietari agricoli, ca rezultat al legăturilor comerciale şi al mişcării de colonizare. Demiurgoii, meşteşugarii şi comercianţii, pot acum să se îmbogăţească prin chrematistică, prin operaţiile comerciale şi bancare. Noi cetăţi ajung la putere prin noua economie care se desvoltă şi anume Corynthul, Megara, după cum am spus, şi ceva mai târziu Athena. Mişcarea de colonizare a produs deci o revoluţie internă şi externă. Relaţiile co-

merciale aduceau un spor de bogăţie, dar şi raportul de bogăţie între clase se schimbă. Mai întâiu noua economie face apropiere între meseriaşi şi ţărani, care până acum nu aveau legături între ei, căci abundenţa de monetă creează şi strânge aceste legături; apoi odată cu noua promoţie de bogătaşi, formaţi pe de o parte din ramurile laterale ale genosului care nu aveau reprezentanţă politică, pe altă parte din demiurgoi, starea economică a cetăţii evoluă într'un ritm mai viu. Bogaţii tind acum să devină din ce în ce mai bogaţi pe când săracii, în faţa puterii de cumpărare a monetei agonisite de prin alte meleaguri, nu pot opune nicio rezistenţă şi sărăcesc din ce în ce mai mult. Intradevăr ţăranii, în special, trebuiau să cumpere foarte scump obiectele fabricate în oraş, în timp ce produsele agricole erau la un preţ mic datorită concurenţei făcute de comerţul cu străinătatea, ştiut fiind că transporturile pe uscat erau infinit mai costisitoare decât cele pe mare în antichitate, în urma lipsei de drumuri. Nevoiţi să facă împrumuturi, ei plătesc o dobândă mare, deoarece capitalul găsea o mulţime de plasamente şi era foarte căutat. Dacă nu puteau plăti, puteau să fie vânduţi ca sclavi cu întreaga lor familie şi în cazul cel mai fericit, deveneau clăcaşi pe moşia devenită acum a nobilului.

Pe de altă parte în urma intensificării negoţului cu sclavii, micii meseriaşi din cetate îşi vedeau periclitată existenţa prin concurenţa care le-o făcea cei dintâi. Armata revoluţiei era gata; burghezia formată în aspră disciplină a muncii, capabilă prin inteligenţa şi dibăcia ei să utilizeze la maximum, ia loc în fruntea ei. Cetatea fu împărţită în două. Nu mai era vremea când Hesiod făcea apel la Diké să pedepsească pe judecătorii impilatori, ci acum se începe lupta de clasă. Din secolul VII şi până la cucerirea romană istoria greacă este plină de revoluţii şi contra revoluţii. Patimile ajunseră atât de aprinse încât nobilii jurau între ei să facă clasei de jos în orice împrejurare şi oricând tot răul pe care îl vor putea, pe când aceştia din urmă, uzau de toate represaliile ce le stau la îndemână.

La început clasele de jos cerură publicarea legilor a căror cunoştinţă, escamotată de altminteri de eupatrizi, le da acestora o armă teribilă, interpretându-le după cum cerea interesul lor. Acest lucru fu realizat mai întâiu în coloniile din Grecia Mare şi din Sicilia, unde era mai uşor, deoarece aristocraţia nu se putea prevala aci de o ve-

chime, fiind de multe ori foarte recentă, şi unde prosperitatea clasei populare făcea posibilă această evoluţie. Zaleucos dă mai întâiu un cod de legi la Locroi (663). Pe la 630, Catana le are şi ea dela Charondas. Această din urmă legislaţie este copiată de multe cetăţi din Occident şi chiar din Asia Mică. In aceeaşi vreme sunt scrise legile la Corynth şi Theba; la Athena Dracon, în 621, publică legile cerute atât de stăruitor. Ele aveau un caracter pronunţat conservator prin piedecile de tot felul pe care caută să le pună circulaţiei bogăţiei. Astfel patrimoniul familial era inalienabil, ceea ce ar fi fost un avantaj şi pentru micii cultivatori dacă ar mai fi avut lotul lor de pământ; formalităţi solemne în caz de vânzare funciară şi interzicerea transacţiilor prin intermediari. Dar pe de altă parte el interzicea vendetta între genosuri şi prin aceasta se proclama responsabilitatea individuală în faţa legilor. Cu toate acestea legile lui Dracon nu putură să linişească cetatea. Era mai ales insuportabil împrumutul obţinut de ţărani, dându-se pe sine ca gaj, din care urma consecinţe atât de grave, ca a pierderii moşiei şi libertăţii.

Solon, după ce în timpul arhontatului său introduse faimoasa seisachtheia, prin care debitorul plătea numai ¾ din creanţă, suprimă definitiv această posibilitate şi declară nulă orişice transacţie făcută în detrimentul ţăranului; sclavii deveniră liberi şi piatra de hotar ruşinoasă, care arăta că ţăranii sunt debitori, este îndepărtată de pe pământul lor. El împărţi cetăţenii în patru clase după pământul posedat şi după impozitul funciar şi anume în pentakasiomedimnoi, adică cei care posedau cinci sute de medimne, în cavaleri, mari proprietari, în zeugiţi, mici proprietari şi în theţi care nu posedau de loc pământ. Lăsând neatinse cele patru triburi care existau, Solon formă, aplicându-le censul instituit de el, din primele trei clase, un nou consiliu cu patru sute de membri, câte o sută de fiecare trib. Acestora li se încredinţă administraţia Statului pe când afacerile judiciare erau rezervate tribunalului străvechiu al Areopagului.

Aceste reforme nu putură totuşi să asigure o stabilitate de lungă durată. Athena alunecă şi ea pe panta pe care alunecaseră o mulţime de cetăţi, spre tyranie. In genere tyranul este recrutat din nobilii ramurilor laterale, din mari magistraţi, aşa cum şi la Roma, Catilina şi ceilalţi candidează la consulat înainte de a face revoluţia şi

conjuraţia. Tyranul este un „demagog", în sensul antic al cuvântului, un tribun care cucereşte puterea supremă într'un stat, folosindu-se de certurile dintre clasele sociale. Am arătat mai sus de unde vine sensul pejorativ al acestui nume. Purtările unora şi mai cu seamă ale tyranilor Siciliei din sec. IV, au putut să justifice oprobriul public şi reaua lor reputaţie.

Tyranul odată ajuns în fruntea cetăţii caută prin toate mijloacele să slăbească pe aristocraţi şi să mulţumească poporul. Se cunoaşte sfatul dat de Thrasybul lui Periandru, să taie „toate spicele" care depăşesc pe celelalte. Ei recurg şi la mijloace mai puţin violente, dar mai eficace. Tyranul Sikyonei, Clisthene, bunicul viitorului legist athenian, avu ideea, reluată şi de acesta din urmă, de a înlocui triburile grupate pe genos, prin triburi grupate după locuinţă; era o idee plină de viitor. Pentru a săpa fundamentele religioase ale autorităţii aristocraţilor, ei favorizează culturile populare. Clisthene interzice astfel să se mai celebreze eroul argian Adraste, scump nobilimii, şi introduse în locul lui cultul lui Dyonisos. Vom vedea mai târziu în ce legătură stă acesta cu naşterea tragediei atice. Pisistrate introduce cultul zeiţei Artemis Brauronia pe Acropole şi răspândeşte legenda „diacrianului" Theseus (locuitor de pe ţărmul mării, din clasa demiurgilor). De asemeni ei urmăresc să atragă poporul prin politica lor de construcţii şi înfrumuseţare a cetăţii, căutând prin aceasta să dea posibilitate de lucru claselor de jos şi să le distragă atenţia în altă parte decât spre luptele politice; este de altfel politica pe care o vor face şi Cezarii romani.

Pe de altă parte, ca şi prinţii Renaşterii, ei caută să mărească strălucirea domniei lor prin oamenii de cultură pe care-i atrag la curtea lor. Hieron din Syracuza chiamă astfel la el pe Simonide, pe Eschyle, pe Pindar şi pe Bachylide. Acelaşi lucru se poate spune şi despre ceilalţi, tyrani ai Occidentului, despre Polycrate, tyranul Samosului, ca şi despre tyranii din Thesalia. Despre Pisistrate ştim că a pus să se stabilească textul autentic al poemelor homerice pentru a fi recitate la sărbătoarea Panatheneelor, cărora el le dă o nouă strălucire. Tot el este acela care încurajează începuturile tragediei atice, lucru care nu era plăcut Athenienilor de viţă veche, aşa cum ne relatează Plutarch. Pe lângă acestea ei dau satisfacţii şi mai consistente poporului îm-

părțind moșiile celor expulzați și defrișând noi terenuri. Fapt e că la Athena nu se va mai pune problema împărțirii pământurilor deoarece clasa de jos este satisfăcută. Dacă cu toate acestea ei au lăsat un nume urît, aceasta se datorește cauzelor pe care le-am arătat mai sus; pe de altă parte formula nu se dovedește viabilă, nu numai din pricina lipsei talentului politic la urmași, ci mai ales din cauza contradicției interne pe care se ridica tyrania. Ea nu putea să dăinuiască decât sprijinindu-se pe clasele populare pe care le favoriza în contra aristocrației. Dar odată ce puterea acestora crește, ele nu mai au nevoie de tutore și-l înlătură. Acest lucru se întâmplă cu toți tyranii și cu fiii lui Pisistrate care nu se pot menține la Athena.

Hipparch este omorît de „tyranicizii" Harmodios și Aristogiton, iar Hippias, devenit odios tuturor claselor în urma măsurilor luate pentru a preîntâmpina un al doilea atentat, este alungat din Athena cu ajutorul Spartei și fuge la Marele Rege.

După scurte turburări, Clisthene, reprezentantul diacrienilor, dă legile după care se va conduce cetatea în marea ei perioadă de înflorire (510).

3. Poezia didactică. Hesiod

Poezia didactică își are leagănul în Grecia centrală, în Beoția. Dela invazia Dorienilor se stabilise aici un trib înrudit cu ei și având aceleași caractere care formau un contrast atât de puternic cu cele ale Ionienilor. Erau un neam, departe de supleţea Ionienilor, fără vioiciunea de spirit și fără ingeniozitatea acestora; pe pământul moștenit ei își duc vieața lor aspră muncind cu străduință, așa cum au învățat, și nu le place să-și schimbe țara plecând în străinătate; marea nu-i atrage de loc și nici pentru comerț nu au vreo aptitudine, dar sunt agricultori de prima mână. Pământul Beoției nu este așa de bogat ca acel al Ioniei cu dealurile sale acoperite de vii și cu numeroasele sale fluvii ce pătrund în interior. Deosebit de aceasta, aici natura nu dă nimic fără muncă și pentru a subsista trebue să lucrezi neîncetat, și astfel utilitarismul neamului doric a fost accentuat în aceste împrejurări. Pe de altă parte Beoția este o regiune în care aristocrația agrară a condus totdeauna, fiind în strânse legături cu aristocrația spartană și cu cea thesaliană, cea mai patriarhală din toată Grecia.

Luând locul regelui, această nobilime ținea în mâna ei de fier pe țărani, chiar în sec. V, când în atâtea cetăți se pășise de mult la o ușurare a condiției claselor de jos. Dacă aceasta era situația în sec. V, când intervenise pretutindeni o ameliorare, evident că ea era mai grea în sec. VIII. Aceste cauze explică nașterea și caracterul utilitar și didactic al poeziei ce se desvoltă aci, unde arta nu putea să aibă un scop în sine ci trebuia să slujească interese practice. Episoadelor cu lungi desvoltări ale poeziei ioniene, le corespunde sobrietatea expunerii care merge direct la țintă; grației îi corespunde vigoarea și precizia analizelor în forma preceptelor. Deoparte o luminozitate și voioșie care atenuează și părțile dureroase, pe de altă parte tonalitatea sumbră a unor suflete care simt apăsând pe ele greutatea epocii de fier. Aceste suflete sunt însă oțelite și n'au nevoie ca vieața să le pară ușoară pentru a se îmbia la luptă, care este de altfel o plăcere pentru ele. Reprezentantul lor autentic este Hesiod, poetul care creează în vremea aceasta genul didactic și formează o școală ce va rivaliza cu Homerizii. Tatăl său venise dela Kyme din Eolida și se stabilise în Beoția, la Ascra, unde cumpărase un mic domeniu. E probabil că la Kyme, Hesiod fusese ucenicul vreunui aed. Originea lui n'a fost de asemeni fără influență asupra dialectului ionian din poemele lui. Acestea, rod al observațiunilor sale și reflex al milenarei înțelepciuni țărănești, își dobândesc forma lor poetică, caustic-didactică ca expresie a firii realiste și satirice de totdeauna ale clasei sale sociale. Când Basileis dorofagoi — mâncători de daruri — îl fac să piardă procesul de moștenire cu fratele său, el compune o poemă având ca idee centrală credința că avutul luat pe nedrept nu aduce folos. Perses își pierde curând averea și atunci Hesiod îi adresează un alt poem, care formează a doua parte a operei. Acestea două reunite într'una singură formează mai târziu lucrarea lui capitală sub titlul de „Erga kai hemerai" (lucrări și zile). Poemul cuprinde 783 versuri din care primele 380 se referă la procesul cu fratele său; este un apel arzător la dreptatea pe care basileis o înfruntă. Partea a doua este un poem asupra lucrărilor timpului cuprinzând versurile 381—764, în care Hesiod mai potolit îi arată lucrările ce trebue să facă, după zile și anotimpuri, pentru a dobândi recoltă bogată. Aici se găsește celebrul episod al celor 5 vârste atât de cunoscute și imi-

tate în vechime. Partea doua a poemului a fost de asemeni mult imitată în antichitate, între alții și de Vergilius.

O altă operă care se atribue lui Hesiod este Theogonia. Aceasta aparține însă școalei formată de el și care a dăinuit multă vreme în Locris și în Beoția. Ei i se datorește prima încercare de a face orânduială în genealogia zeilor Eladei pornind dela naşterea pământului — Gaia — din Chaos și a cerului din ea; ne arată apoi cum din acestea s'a născut Titanii și Giganții. Chronos cel mai tânăr dintre Titani ia locul tatălui său Uranos și este la rândul său detronat de Zeus, fiul său, povățuit de Rhea; urmează apoi soarta lui Prometheu, unde avem și episodul Pandorei, apoi lupta Titanilor împotriva lui Zeus. Din Titanii sdrobiți se naşte Tiphoeus care este prăbuşit în Tartar și astfel Zeus domnește liniștit de acum înainte. Poemul se sfârşeşte cu un catalog al femeilor iubite de zei și care dăduseră naştere eroilor. Acelaşi conținut îl aveau și așa numitele Héoiae, întitulate așa după formula de introducere a eroinelor. Astfel a fost Fedra, Ariadna, etc.; hé oia = talis. Şcoala lui Hesiod are reprezentanți numeroşi și din cercurile ei provin compuneri care s'au intercalat mai târziu în Odyseea în Nekyia. Odată cu desvoltarea civilizației, poezia theogonică își găseşte urmaşi în poemele filosofice ce vor să exprime natura zeilor și a universului, precum și în scrierile genealogice ale logografilor, genuri care iau naștere tot în Asia Mică mai întâi, acolo unde desvoltarea economică luase un avânt mai mare.

Arta elenică arhaică. Poporul grec stabilit în jurul Mării Egee, în insulele ei, în Grecia continentală și Asia Mică, suferă influențele vechilor civilizații vecine.

După ce între sec. X—VII, se creează centre politice și culturale, personalitatea artei greceşti începe să-şi arate puterea degajându-se încet, încet de influențele străine și inspirându-se din legendele naționale. Acum se constituesc școli artistice, în care arta lucrării metalului ia o deosebită desvoltare.

Astfel Glaucos din Chios inventează lipirea metalelor la Samos; lucrarea bronzului face progrese mari, ordinele de arhitectură iau ființă și încep să apară statuile zeilor și atleților luați direct după natură. Aceasta este epoca în care instinctul frumosului începe să-și croiască drum spre perfecțiune. Statuile care reprezintă zei și zeițe încep să

fie lucrate în marmoră, piatră și calcar însă multă vreme influența Xoanelor (vechile statui de lemn vopsit), va mai apăsa asupra lor. Tipul de statue din sec. VII, este cel al omului gol în stațiunea dreaptă asimetrică, sau statui feminine îmbrăcate. *Şcoala ioniană*: are centrele principale în insulele Cyclade, mai ales în Samos și Chios. La Samos se turna bronzul și Glaucos inventase lipirea fierului, fapt care a fost o revoluție în arta greacă. Tipul de statue este tot cel al omului gol cu mâinile lipite de corp, totuși o „Nike" e prezentată alergând. O altă statue găsită la Samos reprezintă pe zeița Hera. Partea inferioară e cilindrică, brațele sunt lipite de corp și draperia e executată cu multă măestrie. O altă operă a artiştilor ionieni, este cunoscutul monument, tezaurul Cnidienilor; cele două coloane din față reprezintă două fecioare care sunt socotite cele mai vechi cariatide ale artei greceşti. *Şcoala peloponeziană*: Datorită năvălirii Dorienilor, civilizația myceniană a stagnat mult timp, însă încetul cu încetul oraşele Egina, Argos, Sikyona și Corynth au început să înflorească. Artiști din Samos, Creta și din alte părți ale Greciei vin și deschid ateliere artistice. Dipoinos și Skyllis se stabilesc la Sikyona unde lucrează în marmoră de Paros, bronz, fildeş, aur și introduc procedeul chrisoelefantin. Această școală este socotită inițiatoarea sculpturii peloponeziene. O nouă școală celebră apare în sec. VI la Argos, condusă de marele artist Ageladas (515 până 455), dela care nu ne-a rămas nici o operă, însă este prețios pentrucă în atelierele lui s'au format marii sculptori: Myron, Polyclet și Fidias.

Săpăturile de pe acropola Atenei, ne-au scos la iveală sculpturi arhaice aparținând școalei atice. Sculpturile găsite aparțin clădirilor construite între 550—500. Una dintre ele reprezintă pe Heracle în luptă cu hidra din Lerna, cealaltă pe același erou în fața lui Typhon, monstru cu trei capete omeneşti, terminat prin şerpi încolăciți și formând o singură masă. Lucrarea este stângace și dovedește existența polychromiei în arta greacă. Acum se adoptă tipul femeii îmbrăcate care e cunoscut sub numele de Core, adică fecioara. Şcoala atică a evoluat în căutarea eleganței și a proporției juste. Statuea celor „Doi Tiranicizi" este o execuție înaintată bine studiată din punct de vedere anatomic și având mişcările exact redate. La începutul sec. V,

sculptorii atici părăsesc tendințele școalei ioniene, îndreptându-se spre cele peloponeziene.

Sculptorii din Egina, fac parte tot din școala Peloponezului. In templul zeiței Afaia s'au găsit o mulțime de sculpturi, cu subiecte luate din legendele epice și homerice, relative la eroi egineți. In aceste compoziții se întrebuințează ingenios spațiul triunghiular al frontonului. Corpurile sunt de asemeni executate dibaci, artiștii dovedind cunoașterea anatomiei. Toate statuile grecești se supun unei legi numită legea frontalității, adică, dacă coborîm o linie verticală din mijlocul frunții în jos, ea desparte statuea în două părți simetrice. Mai târziu, în perioada de tranziție, unele statui se eliberează de această lege și astfel realismul artei grecești arhaice combinat cu idealismul de mai târziu ne vor da capodoperele admirate de întreaga lume.

Ceramica. Artiștii greci au creat o mulțime de vase de o eleganță și puritate de linii rafinată. Ele poartă diferite nume, sunt acoperite cu picturi variate și diferă dela epocă la epocă și dela școală la școală, de aceea s'a făcut o clasificare a lor. Egeenii și Mycenienii au întrebuințat ca motive decorative, plante și animale marine stilizate. Năvălirea Dorienilor pune capăt acestei școli naturaliste, iar în locul ei apar motivele geometrice care se răspândesc pretutindeni. In necropola dela Dipylon, s'au descoperit vase funerare dintre care unele datează cam din veacul al VIII-lea, fiind pictate cu o coloare brună roșie, pe fondul roșcat al lutului. Forma obișnuită a lor este ovoidă, înălțată de un picior lung care le dă eleganță și grație. Desenele reprezintă scene funerare, despărțite între ele prin linii paralele. Elementele care le compun sunt oameni și cai, desemnați cu stângăcie, căci Ionienii, fără a exclude motivele liniare, întrebuințează motive din regnul vegetal și animal, creând în același timp forme noi.

Mai târziu ei reprezintă pe vase și scene din mitologia greacă. Din școala ionică fac parte atelierele din Asia Mică și insula Rhodos. Vasele corynthiene au un decor mai sobru și mai încărcat. Motivele decorative întrebuințate de obicei sunt flori de lotus, palmete, rozete și unele ființe fantastice jumătate animal, jumătate om. Altă caracteristică a vaselor corynthiene sunt amănuntele desenelor făcute prin

inciziuni cu vârful unui cuțit. Un grup special îl alcătuesc vasele cu figuri negre pe fond roșu. Artiștii au întrebuințat procedeul umbrei figurilor vii proiectate pe un perete sau un ecran. Atelierele din Atica au pictat figuri negre și au imitat ceramica corynthiană mai ales în ceea ce privește dispoziția subiectelor în zonă. Cu timpul zonele dispar și pe fiecare față a vasului apare câte un tablou încadrat într'un decor simplu. Un exemplar al acestei epoci este vasul numit „François" executat cam pe la 570 și care este împărțit în șase zone. Intr'una din ele se desfășoară cortegiul zeilor care vin să asiste la nunta lui Peleu și a Thetidei; alte zone reprezintă întoarcerea lui Theseu învingătorul minotaurului, lupta centaurilor cu Lapiții, întoarcerea lui Hefaistos în Olymp și Achille ucigând pe Troilos.

In această epocă pictorii în colaborare cu ceramiștii își semnează lucrările și adoptă procedeul mai nou al figurilor roșii pe fond negru.

4. Proza ioniană și atică

Proza apare în literatura grecească relativ târziu, în sec. VI. Aceasta este în natura lucrurilor, căci la toate popoarele se începe cu scrierea în versuri, ca fiind mai potrivită mentalității epocilor primitive. Versurile sunt recitate la început ca incantații iar pe de altă parte sunt și mai asimilabile prin ritmul lor. Spiritul epic își găsește expresia tot în această haină strălucitoare, fiind urmat imediat de formele lirice, evoluție pe care o întâlnim și în evul mediu când ciclele epice și cântecelor lui Roland le urmează poezia truverilor. Proza se desvoltă însă în epocile cu spirit practic, cu interes pentru exactitate, realiste, ațintite spre prezent, și nu în acele care-și trag forța din trecut și consideră vremea aceasta, care le dă lor legitimitatea, ca epoca de aur; de aici vine în cugetarea antică și concepția decăderii omenirii în cele cinci vârste. Epocilor de transfigurare a realității le urmează epocile de cercetare, care neavând niciun titlu de dominare în trecut, și-l caută în prezent. Așa a fost în epoca modernă ridicarea burgheziei după cruciate, așa a fost în antichitate ridicarea nouei clase a demiurgilor, odată cu spiritul practic creat prin cunoașterea mai de aproape a țărilor înconjurătoare, în urma mișcării de colonizare. Extinderea cadrului geografic de activitate aduce transformări în concepțiile și credințele pe care se baza societatea

f. imp.!

greacă și acum are loc în Grecia o adaptare a instituțiilor și mentalității la noile împrejurări. Societatea greacă care forma o autarhie absolută, suferea de comparațiile care se fac între ea și această lume nouă. Spiritul grec atât de docil la experiență, folosind orice împrejurare, e fermentat puternic acum, și instinctiv se caută un nou echilibru, mai stabil și mai larg. Astfel iau un mare avânt religiile lui Dyonisios și a Demetrei, mystice și democratice ca expresie a păturilor de jos care încep să aibe un cuvânt, în vreme ce raționalismul nu are decât de câștigat din comparațiile care se fac acum în interiorul cetății între mystica nouă și mythologia veche, iar în exterior între obiceiurile grecești și cele „barbare". Herodot găsește chiar că ele sunt, în parte, superioare celor elenice. Nevoia de adaptare se simțise de mai înainte când se încercase o ordonare a mitologiei și a Olympului grec și din această nevoie ieșise Theogoniile ca și toate „Genealogiile". Nepotrivirile devin atât de mari mai târziu încât după cum s'a văzut Stesimbrotos din Paros nu găsește altă ieșire decât explicația alegorică. Spiritul de cercetare științific este așa dar favorizat de toți factorii. El își găsește ca expresie un instrument care n'ar fi părut până acum nici el demn să fie întrebuințat în scriere: limba vorbită, fără ritmuri și fără termeni nobili. E drept că a fost o mică șovăire la început, dar e caracteristic că s'a produs la filosofi. Xenofanes de exemplu cu a lui Peri Physeos, scrisă în hexametri, unde este vorba de o concepție generală metafizică și nu de o cercetare amănunțită. In mod natural acest progres s'a înfăptuit mai întâiu în bogatele orașe din Asia Mică unde ia naștere acum, filosofia și logografia greacă.

Filosofia europeană începe în secolul VI cu Thales din Milet care cel dintâiu caută o explicație rațională și sistematică a universului. Diversitatea copleșitoare a aspectelor acestuia el o reprezenta ca născându-se dintr'un singur element primordial — apa. Năzuința era deci să se poată alcătui o ordine în acest univers însuflețit, după concepția anterioară, de infinite zeități cu manifestări arbitrare. Pe acest drum de clarificare îi urmează Anaximandru și Anaximene. Cel dintâiu pune la originea lucrurilor „nedefinitul", iar cel de al doilea, aerul. Prin condensarea elementelor, a atomilor de mai târziu, aerul se transformă în apă, iar prin rarefiere

în foc. Tot acest curs al universului este determinat de un element imobil, care ar fi dat impulsie acestor elemente. Heraclit din Efes înlătură acest sprijin exterior și postulează, ca primă cauză a mișcării, focul de-a-pururi în mișcare. Totul este născut din el și se va reîntoarce în el. El este vieață și spirit și totul trăiește în măsura în care participă. Aprinderile periodice, formează etapele inevitabile ale procesului devenirii care se desvoltă fără altă finalitate decât desfășurarea sa eternă „Eon, universul, e un copil care se joacă în bile".

Toată această mișcare își găsește încoronarea în activitatea lui Pythagora (crainicul Pythiei) unul din marile genii ale antichității. Refugiat din Samos unde se instaurase tyrania lui Polycrate, el e ales ca legiuitor al Crotonei, în sudul Italiei, și reușește să facă din aceasta un model, la care vor năzui toți filosofii antichității.

La baza educației el pune muzica, în special lyra lui Apollon. Incercând un instrument monocord, descoperă una din principalele legi ale acusticei, și anume că înălțimea relativă a sunetului, depinde de dimensiunile măsurate și exprimate în cifre a unei coarde întinsă mereu în aceeași măsură (1:2 = octava; 2—3 = quinta; 3—4 = quarta).

După ce face această descoperire epocală de a transforma o diferență calitativă într'una cantitativă, el proclamă că „numărul este la temelia lumii". Următor lui Pythagora se situează Xenofanes din Colofon de ale cărui poezii se legau începuturile școlii eleate. El proclamă în versuri hexametre că rădăcina lucrurilor este în unitate și că Ființa unică și neschimbătoare este singura realitate a acestei aparențe înșelătoare. Parmenides, întemeietorul efectiv al școlii eleate (544) desvoltă cu o logică strânsă argumente pentru această teză pe când elevul său preferat, Zenon din Elea, scrie o mare lucrare asupra acestei teze, în care înlătură cu argumente foarte subtile posibilitatea mișcării în natură (exemplul cu Achile și broasca).

De această școală se leagă și Empedocles din Agrigent, care caută o conciliere a acestor teze, când admite că unitatea totală rezultă din cele patru elemente ale Ionienilor, acționate însă de cele două mari mobile, discordia și iubirea. O poziție independentă ocupa Anaxagora din Klazomenai care trăiește în Athena în cercul lui Pericle. El postulează esența ultimă și supremă a universului în spirit

care acţionează totul. Fu exilat din Atena deoarece spusese că soarele nu este decât un bulgăre mai mare.

In opoziţie cu el, Leucipp şi elevul său Democrit din Abdera, desvoltă un sistem materialist. Leucipp este cel dintâiu cercetător care face dări de seamă în scrierile sale, ca şi în periodicele ştiinţifice de azi, de rezultatul cercetărilor sale. In opera sa scrisă la „730 de ani după cucerirea Troiei" (420 î. Hr.), el opune neființa şi golul, fiinţei şi plinătăţii formată din nenumărate părţi invizibile, atomii. Din aceşti atomi construeşte el şi Democrit universul, şi prin intermediul lor explică şi sensaţiile. Această teorie trecu la început neobservată în Athena şi de abia Aristotel şi şcoala lui va suferi influenţa atomiştilor.

Despre aceasta vom vorbi mai pe larg în capitolele următoare.

Istoriografia greacă. Inceputurile ei. Herodot. Thucydide. Cel dintâiu logograf, scriitor în proză, este Hecataios din Milet care a scris „Genealogii" în patru cărţi. In „Ocolul pământului" el descrie Asia şi Europa geografic şi istoric, alăturând şi o hartă. După el scrie Hellanicos din Mytilene, un om umblat prin multe ţări, care scrie mai multe opere genealogice şi istorice ale diferitelor ţinuturi între care şi a Aticei. Cu toate eforturile lui cronologia era foarte defectuoasă în operele care tratau despre templul zeiţei Hera din Argos şi despre preotesele ei, după care îşi notau anii Argienii. Inafară de aceasta el dă prea multă crezare legendelor, exersând doar o uşoară critică asupra lor. Seria logografilor o încheie Herodot, a cărui operă constitue încoronarea tuturor încercărilor de până acum şi cel mai frumos rod al civilizaţiei ioniene, înainte de a trece făclia culturii aticismului ce se ridică. Tatăl istoriei, aşa cum e numit întâi de Cicero, s'a născut în Halicarnas dintr'o familie cu vază. Amestecat împreună cu unchiul său Panyasis din întârziata şcoală a poeţilor epici, în luptele pe care cetatea le ducea împotriva tyranului Lygdamis II, el se vede nevoit să emigreze în insula Samos. Intors mai târziu în ţară el activează pentru izgonirea tyranului, dar în curând părăseşte pentru a doua oară patria, din pricină, aşa cum scrie pe epitaful lui, atitudinii urîte a concetăţenilor săi. In 455 îl întâlnim la Athena unde citeşte în Odeonul de curând construit pasagii din scrierile sale, şi se vede răsplătit cu zece talanţi pentru celebrarea rolului pe care Athena îl jucase în războaiele medice. In anul următor el ia parte la

Herodot = Războaiele Medice.

întreprinderea panelenică de colonizare a oraşului Thurioi din Italia, al cărei cetăţean devine şi unde moartea îl surprinde lucrând încă la opera sa. Intre opera lui Herodot şi a înaintaşilor săi e o mare deosebire, şi aceasta începe cu planul lucrării. Logografii nu făceau decât să aranjeze faptele unele după altele, înşirându-le după ani, căci în fond ei nu erau decât nişte cronografi, pe când Herodot îmbrăţişând o materie imensă şi complexă, trebuia să o organizeze în jurul unei idei centrale pentru a-i da ordine şi unitate. Această idee căreia i se va subordona totul, e lupta între Greci şi barbari, dela Cresus până la Xerxes. El declară acest lucru dela început şi n'o va uita niciodată cu toate digresiunile şi episoadele pe care le introduce în mod abundent în cele 9 cărţi ale istoriei sale.

Astfel în prima carte el povesteşte pe lângă lupta lui Cresus (regele Lydiei) cu Grecii şi despre luptele acestuia cu Perşii, sau despre relaţiile acestuia cu Sparta şi cu Athena a căror descriere amănunţită ne-o dă. In cartea II de asemeni ne dă o descriere foarte pe larg a Egiptului în legătură cu moartea lui Cambyse. In cartea IV, ne dă iar o descriere largă a Scythiei în legătură cu expediţia lui Darius. Toate acestea îi dau o situaţie specială în literatura greacă, situându-se între abundenţa juxtapunerii planurilor de compoziţie ale epopeei şi concentrarea severă din epoca următoare.

In ce priveşte spiritul lucrării, Herodot se deosebeşte de asemeni fundamental de logografi. El introduce şi dă scrierilor sale numele de istorie, cercetare, în deosebire de logoi, discursuri, de mai înainte. Această cercetare este mai grea pentru vremurile primitive şi mai uşoară pentru vremurile apropiate şi de aci partea foarte mare, în comparaţie cu ceilalţi, pe care o dă istoriei apropiate. Pentru vremurile trecute el nu avea decât scrierile poeţilor ciclici şi a lui Homer pentru Greci, şi ale lui Hecataios şi Xanthos pentru popoarele străine. De voie de nevoie, istoricul trebuia să se refere la ele şi nu putea face aceasta cu un spirit critic mult deosebit de cel al generaţiei sale. Tradiţiile istorice transmise din generaţie în generaţie sînt de asemeni utilizate de istoricul ionian. Pentru a cunoaşte mai bine evenimentele, el face călătorii lungi în Nord până la Bosforul Cymerian, culegând date şi despre strămoşii noştri, în Sud, în Egipt, Cypru, Cyrenaica; în Răsărit merge de-a-lungul Asiei până la Susa;

apoi vin călătoriile din Grecia Mare şi continentală. In Egipt şi în Asyria el culege informaţii dela preoţi şi dacă dragomanii nu au transmis decât o anumită tradiţie, aceea populară, despre evenimentele trecutului, ea constituia, aşa alterată cum e, un câştig pentru ştiinţa istorică. In vremea noastră descifrarea inscripţiilor egiptene, asyriene şi persane au adus multe confirmări faptelor expuse de Herodot. In expunerea faptelor istoricul are grijă să anunţe lucrurile pe care le cunoaşte din „autopsie" şi cele pe care le-a auzit dela alţii, lăsând liber pe cetitor să le creadă sau nu. Om al epocii sale în această privinţă, el ne înşiră de exemplu anecdote de necrezut despre cruzimea tyranilor, sau ne face atenţi asupra fenomenelor supranaturale care au anunţat anumite evenimente. Oracolul dela Delfi este tratat cu foarte mare atenţie şi i se pun pe seamă o mulţime de oracole ex eventu. Toate aceste amănunte religioase sunt încoronate de concepţia care şade la baza întregii lucrări, a justiţiei divine. Xerxes se prăbuşeşte în catastrofă deoarece, în orgoliul său imens, a înfruntat pe zei şi elementele naturii, şi de aici vin amănuntele date cu prilejul trecerii Helespontului de armata persană. Herodot aşa dar leagă evenimentele de o cauză, dar nu o caută în factorii imediaţi, singuri accesibili cercetării umane, aşa cum o vor face marii istorici Thucydide şi mai târziu Polybiu. In această privinţă opera lui Herodot aparţine încă perioadei teologice, dându-ne o ultimă icoană a lumii ioniene.

Proza atică. Proza atică produce cea dintâi capodoperă a ei prin pana istoricului Thucydide. Opera lui marchează un pas atât de decisiv înainte şi se ridică la înălţime atât de mare, încât nu-şi va putea găsi niciun continuator imediat. Thucydide s'a născut în Atica prin 460, dintr'o familie înrudită cu Miltiade. Rudenia aceasta îi aduce minele de aur dela Scapta-Hylé din Thracia, unde-şi petrece o mare parte din vieaţă. Educaţia lui suferă influenţa sofiştilor în mare vază pe acea vreme la Athena şi în special al oratorului Antifon căruia îi aduce un frumos omagiu în istoria sa. In 424 el este ales strateg primind comanda escadrei care ţinea sub observaţie coasta tracă, în timp ce colegul lui ocupa Amfipolis. Chemat în ajutor de acesta, în urma unui atac neprevăzut al regelui spartan Brasidas, el ajunge pe teatrul bătăliei prea târziu. Democraţia ateniană suspectându-l din

cauza originii sale, îl condamnă pentru înaltă trădare. Thucydide pleacă în exil dela sine pentru a preîntâmpina condamnarea la moarte, şi nu se reîntoarce în Athena decât după înfrângerea acesteia, în 404. Moare zece ani mai târziu într'o călătorie la Scapta-Hylé. Opera lui cuprinde istoria războiului peloponeziac numai până la 411, căci moartea l-a surprins înainte de a o putea termina. La început Thucydide voia să scrie numai istoria aşa numitului războiu archidamic până la pacea leneşă a lui Nicias (421), după cum reiese dintr'un pasagiu din cartea V. Ostilităţile reîncepând, el integrează şi noile evenimente în opera sa anume: „Expediţia din Sicilia" şi „Războiul decelic", fără a desăvârşi însă descrierea ultimelor evenimente. Thucydide este cel mai mare istoric al antichităţii şi unul din cei mai mari ai omenirii. El introduce spiritul ştiinţific în istorie şi aceasta într'o măsură care depăşeşte înţelegerea generaţiilor următoare imediate. Format la şcoala raţionalistă a sofiştilor şi a marilor filosofi athenieni, Thucydide socoate că toate evenimentele, tot cursul istoriei, este determinat de cauze naturale, inteligibile minţii omeneşti. Toată greutatea însă constă în a descoperi această legătură cauzală care explica istoria şi face din ea o achiziţie utilă, pentru toate vremurile şi nu o lucrare destinată a face mult sgomot, fără folos pentru judecarea evenimentelor în viitor. Aceste cauze sunt atât morale cât şi materiale; cele dintâi sunt mai uşor de determinat şi datoria omului de stat e să aibă o cunoştinţă a tuturor posibilităţilor militare, geografice, etc., pentru a le utiliza în scopul ce şi-a propus. El trebue să cunoască de asemeni şi psihologia indivizilor şi a popoarelor, căci orice manifestare a acestora este determinată de un anumit fel de a fi a cărui reacţiuni pot fi previzibile şi deci utilizate. Astfel înarmat omul politic poate conduce mai uşor corabia statului în mijlocul furtunii intereselor contrarii, căci nu morala sau voinţa zeilor conduce lumea ci necesitatea cu legile ei. Extraordinarul şi miraculosul va fi deci izgonit din nararea evenimentelor, istoricul urmărind stabilirea adevărului fără părtinire pentru zei şi oameni. Obiectivitatea şi imparţialitatea lui admirabilă îl fac să vorbească cu acelaşi ton impersonal chiar când este vorba de exilul lui. Condamnarea suferită din partea democraţiei nu-l face, ca pe alţii, să sublinieze greşelile ei şi să-o critice, ci ţinta lui e ca, tre-

când peste pasiunile personale și de partid, să se ridice la formularea legilor care cârmuesc pe oameni. Suferințele lui și ale celorlalți formează numai materialul prin care cercetătorul se ridică la stăpânirea adevărului.

In ce privește forma sub care el ne prezintă rezultatul cercetărilor sale, e de observat mai ales întrebuințarea discursurilor presupuse a fi fost rostite de personagiile istorice respective.

Thucydide recunoaște că aceste discursuri nu sunt autentice și spune că a pus pe oratori să spună în fiecare împrejurare, ceea ce i se părea mai mult în firea lucrurilor, și ceea ce rezuma mai bine datele problemei. Intradevăr pe el nu-l interesa atât de mult amănuntul cât stabilirea ideii generale ce a prezidat la declanșarea unei măsuri, ca să poată astfel desprinde mersul previzibil al fenomenului istoric.

Sunt însă și discursuri care nu sunt puse pe seama nimănui și în ele Thucydide își exprimă vederile sale într'o formă mai apropiată de concepția modernă.

5. Lirismul grec

Elegia și iambul. In cursul sec. VI un nou gen literar dobândește supremația avută până acum de poezia epică, și timp de aproape trei secole marile nume literare vor aparține noului gen, genul liric. In acest timp producțiile epice vor fi din ce în ce mai mediocre. Este o transformare impusă de schimbările profunde ce au avut loc în acest timp în cuprinsul Greciei, anunțate de altfel și de stările mai recente expuse în Odyseea. Aristocrația ia locul regalității, iar alături de ea se ridica o nouă clasă, în urma schimburilor comerciale dintre metropolă și coloniile fondate; este interesant de remarcat că această evoluție se produce mai întâi în Asia Mică încadrată mai curând în sfera civilizației mercantile. Aici înfloresc cei dintâi elegiaci, aci se desvoltă poezia melică și tot de aci vin reformatorii vechilor genuri în Grecia continentală. Lirica corală va fi la apogeul ei când noul izvor de bogăție va aflua și în Apus. Ea va avea tot de aci pe doi dintre marii ei reprezentanți, pe Simonide și Bachylide. Evoluția genurilor literare urmează evoluției sociale, și cum aceasta prezintă aspecte felurite, în unele părți fiind mai aproape de orga-

nizația veche, în altele luând un ritm accelerat, desvoltarea noilor forme va înfățișa un tablou variat unde se vor face simțite însă și imitația genurilor literare născute în alt sol. Ce trăsătură generală vom observa că lirismul coral își ia nașterea și se desvoltă, cu împrumuturi răsăritene, în special la Dorieni care au la baza organizației lor asociațiunile preconizate și promovate de religia nobilă a oracolului dela Delfi. Coruri de tineri, de fete, de adolescenți etc. se întrec între ele la concursurile în cinstea zeilor. Deslipit de cadrul genosului, individul intră în cadrul acestor asociații, cărora le aparține rând pe rând toată vieața. Trecând la Ionieni unde noile forme de vieață prinseseră picior mai puternic, cetățile se situează în mod variabil pe linia dependenței stricte de altădată și libertatea deplină de acum. Poezia melică înflorește într'o societate fără o deosebită desvoltare citadină, care însă poate să prilejuiască gruparea individului după gusturile proprii, după voința și preocupările sale. Conflictele puternice dintre partide fac în fine ca individul atașându-se unuia din ele, să considere totuși resorturile autorității cu ochi din ce în ce mai sceptici, și să ia ca material al inspirației sale nu emoții colective religioase, ci să-și cânte pasiunile și tot ce se atinge de persoana sa. Intradevăr a trecut vremea când aedul nu se gândea să fie decât interpretul inspirat al muzei pe lângă oameni, și când ar fi socotit ca un sacrilegiu să introducă preocupări personale în lumea eroilor. Evoluția poeziei este legată pe de altă parte de cea a muzicii nu numai în cadrul general al culturii ci mai ales prin rolul pe care acesta îl juca în educația greacă, formând baza acesteia alături de gimnastică. Acum ia naștere individualismul, în împrejurări asemănătoare cu acelea care au favorizat desvoltarea poeziei personale a unui Archiloch. Influența pe care o exercita civilizația Asiei Mici se manifesta și prin adaptarea modurilor lidiene și frigiene, care vin să stea alături de modul eolian, dorian și atic. Sparta și cetățile mai conservatoare vor exclude modul frigian ca fiind prea afemeiat și necadrând cu o educație virilă. Acest mod era format ca și celelalte din două măsuri și un semiton dar pe câtă vreme modurile grecești începeau cu nota plină, cele orientale preludau cu nota ascuțită a semitonului, creând o anumită tensiune inițială care își caută o imediată descărcare. Acompaniamentul muzical însă o să aibă o parte mai largă în cetățile

de o mai strictă încadrare socială şi va fi din ce în ce mai redus spre a dispare în cetăţile democratice şi laice. In lirica corală poezia este cântată în genere de un cor, care face mişcări de dans; acelaşi ritm conduce dansul, melodia şi poezia. Din aceste trei elemente, în deosebire de lumea modernă, poezia este elementul principal. Intradevăr chitara şi flautul, instrumente puţin sonore nu pot acoperi sunetul vocii, şi acest lucru nu-l puteau face nici melodiile puţin complicate ale anticilor. Timpurile tari şi timpurile slabe ale muzicii, corespundeau silabelor lungi şi scurte ale vorbirii, al căror ritm îl subliniau, întru cât el constituia partea esenţială a lirismului antic. Acest ritm este determinat de raportul care există între timpul tare şi timpul slab al fiecărui picior. Astfel avem raportul egal în ritmul dactilic, dublu în cel iambic o/—, sescuplu în cel peonic —/ooo ; cel dintâiu are mai multă maiestate, cel de al treilea mai multă mişcare şi vioiciune, iar cel de al doilea un caracter intermediar. Important de asemeni este, după cum am spus, faptul dacă începem cu nota de sus sau de jos. Picioarele se grupează în membre şi acestea în versuri, care la rândul lor devin perioade şi strofe. Strofele se grupează în triadă formată din strofa, antistrofa, cu acelaşi ritm, şi epoda cu un ritm deosebit. In poezia melică, versurile se grupează în strofe care au aceeaşi structură, pe câtă vreme în poezia corală unitatea ritmică aparţine triadei şi aceasta nu poate fi întrebuinţată decât o singură dată; încă o deosebire faţă de strofa melică care poate fi întrebuinţată mereu. La această perfecţiune formală s'a ajuns mai târziu când genul a atins culmea înfloririi sale. Elegia şi iambul s'au desvoltat la început în centrele înfloritoare din Asia şi Arhipelag, şi amândouă s'au detaşat curând de acompaniamentul muzical. Cea dintâi, căreia ritmul dactilic îi dădea destul relief pentru a se putea lipsi de elementul muzical, pare să-şi aibă numele dela Elegos cuvânt asiatic ce înseamnă trestie. Cel de al doilea cu un ritm uşor sesizabil era acompaniat la început de un instrument care sublinia caracterul general al ritmului, fără să-l urmărească silabă cu silabă, separându-se şi el apoi de acesta. Numele lui, iambos, pare să vină dela iallo = a svârli, fiindcă în aceste versuri îşi svârleau unii altora cuvinte satirice; mitiologia greacă încearcă să-l explice spunând că numele îi vine dela Iambe, care o făcu pe Demeter să râdă prin glu-

mele sale când acestea se opri la Eleusis. E foarte probabil că acest metru a luat naştere la serbările zeiţei Demeter, din glumele ce-şi svârleau oamenii unii altora, fapt ce pare să-l confirme şi descoperirea unui imn în ritm iambic către Demeter, imn făcut de Archiloch, creatorul sistemului iambic. Elegia şi iambul, diferite prin originea lor, se asemănau prin tonul lor de conversaţie, mai violentă la unul şi mai filosofică la altul, înafară de lipsa elementului muzical comună amândurora. Era normal deci ca poeţii ce excelau într'unul din ele să facă incursiuni şi în celalalt. Cel mai vechiu dintre poeţii elegiaci este Callinos din Efes, care trăia în vremea când sălbaticele hoarde ale Cimerienilor, după ce fuseseră respinse de regele lidian Gyges, invadaseră întreaga Asie Mică şi jefuiau oraşele ioniene. In elegiile rămase, vedem cum poetul chiamă la luptă pe concetăţenii săi şi îi îndeamnă să înfrunte moartea pentru apărarea patriei. Intr'altă elegie el roagă pe Zeus să aibă milă de Smyrna cea atât de pioasă; tonul eroic al acestor elegii explică apoi faptul că Spartanii au păstrat şi ei dialectul ionic în acest gen literar. Archiloch care trecea drept inventatorul iambului, a scris şi elegii şi imnuri din care s'a păstrat cel către Demeter şi către Heracle, atât de renumit în antichitate, încât el se executa încă două secole mai târziu la Olympia, când învingătorul nu avusese posibilitatea să comande unul nou. Acest imn se executa fără acompaniament muzical şi un refren înlocuia chitara. Archiloch luă parte la colonizarea insulei Thasos şi se luptă cu războinicii Saici cărora le lăsase scutul, aşa cum spunea el cu o nepăsare de om de lume, ca să scape de primejdie. Pasagiul a fost imitat apoi şi de Horaţiu în legătură cu bătălia dela Philippi. Celebri erau în antichitate iambii din care nu ni s'au păstrat decât puţine versuri. Pentru a arăta frumuseţea şi energia lor, se spunea că tânăra Neobule, urmărită de invectivele lui pentru ruperea de logodnă, se omorîse împreună cu tatăl ei Lycambos. Creator al unui nou gen, el era pus de cei vechi alături de Homer. In dialect ionic sunt şi elegiile pe care le compune Tyrtaios din Afidna Laconiei; mai târziu Athenienii au confundat-o cu cea din Atica şi de aici presupusa origine atică a acestuia. Cele mai frumoase dintre elegii erau aşa numitele Eunomiai grupate de Alexandrini în cinci cărţi, prin care poetul ar fi readus liniştea în cetatea învrăjbită. In ele se afla şi celebrul

vers Hé polyhrématia Spartan d'olei, allo d'ouden; în dialect doric erau scrise apoi versurile ce se cântau în momentul când Spartanii atacau. Compunerile sale au influenţat de altfel şi asupra părţilor mai recente din Iliada şi Odyseea. Dela Simonide din Amorgos care, după spusele cronografului Suidas, ar fi condus pe coloniştii plecaţi din Samos spre această insulă, ne-au rămas două poezii în metru iambic, din care una de 84 de versuri adresate unui prieten tratează despre o teză filosofică: mizeria condiţiei umane; cealaltă, care s'a bucurat de multă răspândire în antichitate, descrie în cele 118 versuri, diferite tipuri de femei, explicându-le calităţile şi cusururile prin originea lor: Cea cochetă se trage din cal, cea leneşă din pământ, cea harnică din albină, etc. Elegia e introdusă în Atica de viitorul om de stat Solon, pe atunci tânăr, care îi îndeamnă pe Athenieni prin poezii să cucerească Salamina dela Megarieni, ceea ce aceştia şi făcură. Mai târziu întors din ţări străine de unde adusese mari bogăţii, el devine întâi arhonte şi apoi este ales legiuitor. O frumoasă elegie a lui ne înfăţişează mulţumirea pământului că a smuls de pe el „pietrele de hotar ruşinoase" care apăsau pe moşia celor săraci. Din vârsta târzie mai avem elegii ca acea în care cere lui Zeus bogăţie şi linişte dar întovărăşite de justiţia socială, căci altfel acestea nu sunt durabile şi catastrofa vine când nu te aştepţi. Acest devotament pentru patrie se alia cu o filosofie a moderaţiei întradevăr atică, luându-şi partea din plăcerile vieţii şi spunând că nu-l înţelege pe Mimnermos, care nu voia să trăiască mai mult de 60 de ani, fiindcă bătrâneţea nu ar fi potrivită pentru jocurile dragostei. Acesta din urmă, Mimnermos, a scris elegii în care îmbărbătează pe compatrioţii săi să lupte împotriva lui Alyates, regele Lydiei. In antichitate însă poezia lui era sinonimă cu elegia erotică (v. Horatius) fiindcă imitat mult de poeţii elegiaci romani. Contemporan cu el este Theognis din Megara, care avertizează pe concetăţenii săi arătându-le soarta oraşelor Magnesia, Colofon şi Smyrna. Cele adresate tânărului său prieten Kyrnos au caracter gnomic şi în ele poetul îşi exprima devotamentul său pentru partidul nobililor şi dispreţul pentru partidul advers; doreşte o revoluţie de sus în jos în locul celei efectuate, şi nu-şi găseşte mângâiere în sarcina sa decât în legăturile cu prietenii săi aristocraţi. Pasiunea violentă care-l însufleţeşte dă o notă deo-

sebită a elegiilor sale. In sec. IV, apar sub numele lui colecţii de elegii cu titlul „Buni" şi „Răi"; acestea în care se găsesc şi poezii de prima mână aparţin probabil lui Phokylides, cunoscut prin caracterul gnomic al compunerilor sale. Ultimul dintre poeţii iambici ce trăieşte în această vreme este Hipponax din Efes care modifică trimetrul iambic, înlocuind piciorul ultim printr'un spondeu, aşa numitul choliamb (iambul schiop-scazon). Inspiraţia şi procedeul poetic marchează acum o accentuată vulgarizare, ca urmare a tendinţei realiste ce animă întreaga literatură.

Poezia melică şi lirică. Patria poeziei melice este insula Lesbos, aşezată între tradiţiile muzicale ale interiorului Asiei Mici şi cele ale Thraciei, legendara patrie a lui Orfeu. Lirica populară era foarte înfloritoare în aceste ţinuturi cu o populaţie puţin făcută pentru vieaţa politică şi de care era dornică de plăceri. Cântecul de masă, cântecele de iubire, cele de jale, imnurile către zei şi hymeneele erau la locul lor la aceşti oameni atât de sociabili şi atât de puţin făcuţi pentru rezervă şi meditaţie. Din aceste producţii populare se atribuiau lui Terpandru cântece de masă, scolii: Numele „oblic", pare să-i vie dela felul neregulat, în cruciş, în care cântau mesenii. Aceste cântece însă ajung la perfecţiune prin cei doi poeţi mari ai Mytilenei: Alceu şi Safo. Cel dintâi trăieşte în prima jumătate a sec. VI, când Mytilene este în prada unor violente războaie civile. Trăgându-se dintr'o familie nobilă ia parte la luptele acesteia împotriva democraţiei care ridicase pe scut pe tyranul Myrsilos. La moartea acestuia îşi exprima năprasnica lui ură prin celebrele versuri imitate şi de Horaţiu în Ode I. 37: „Acum trebue să ne îmbătăm, acum trebue să chefuim, că doar a murit Myrsilos". El ia parte şi la bătălia pe care patria sa a purtat-o împotriva oraşului Sigeion şi îşi pierde scutul în luptă, tot aşa cum făcuse şi Archiloch. La sfârşitul vieţii ia poziţie şi împotriva lui Pittacos, adus cârmuitor al oraşului de partidul popular, fapt pentru care a trebuit să emigreze, şi numai după mult timp i s'a îngăduit să se întoarcă în ţară. Cântecele sale care cuprindeau cel puţin 10 cărţi erau împărţite în stasiotica, cântece revoluţionare, cântece de masă, imitate de Horaţiu în I 32 şi II 13, cântece eroice din care avem un exemplu la Horaţiu

în III 12, etc. Ele erau din cele mai melodioase ale liricei greceşti. Dela el iau şi ceilalţi poeţi strofa numită alcaică.

Alături de Alceu poetesa Safo reprezintă aici culmea poeziei melice:

Din poeziile ei aflăm despre un frate Charaxos, care s'a îmbogăţit ca mulţi alţii în urma comerţului, şi trăia în Naukratis cu frumoasa curtezană Rhodopis. Mai târziu, în urma discuţiunilor din cetate, se pare că Safo a plecat spre Sicilia, şi aceasta a servit apoi la crearea legendei că ea s'a aruncat din înălţimea stâncilor leucade în urma amorului nefericit cu pescarul Faon. Reputaţie îndoielnică i-au creat în anticitate mai ales comicii Athenei, unde nu se putea concepe libertatea de care se bucurau femeile eoliene. Cântecele ei erau împărţite în nouă cărţi, după numărul muzelor. Creatoare a strofei safice, mai gingaşe, Safo întrebuinţează cu aceeaşi virtuozitate şi strofa alaică, imitată foarte mult în antichitate de Catul şi Horaţiu în ode şi epitalame. Cel care îi urmează în acest gen pe poeţii lesbieni este ionianul Anacreon născut la Teos, dar care în urma atacului Perşilor se refugie la Abdera, apoi la curtea tyranului Polycrate, la Athena şi apoi la curtea Aleuazilor. Alexandrinii aveau dela el 5 cărţi de iambi, elegii şi cântece melice, din care nu ni s'au păstrat decât fragmente. Cele mai reputate erau cântecele de iubire şi de masă, atât de cerute la Athena. Mai târziu însă au circulat sub numele lui o mulţime de poezii, care deşi apocrife erau foarte gustate. Din aceste poezii se inspira apoi şi neo-anacreonticii în epoca modernă cu Atanasie Christopulos în frunte, fiind imitaţi la rândul lor, la noi, de Văcăreşti şi Conache.

Lirica corală. Poezia cântată şi însoţită de dans, apare la Greci, încă în poemele homerice, fiind însoţită de acompaniament de forminx sau chitară. Aceasta avea loc la serbările în onoarea zeilor, sau la nunţi; mai târziu se desvoltă în deosebi la Eolieni şi la Dorieni. In Sparta se întâmplă aceasta când se institue sărbătoarea în onoarea lui Apollon Carnios (676) şi Gymnopediile (665), Delfi (586), Arcadia, Sikyona şi Athena urmară apoi şi ele exemplul. Cel dintâiu pas spre această schimbare îl făcu Terpander, originar din Antissa în insula Lesbos care prezenta compoziţii epice — în versuri dactilice — cu acompaniament muzical la Carneele din 676. La în-

ceput el folosea ca text poeme cunoscute, apoi compuse singur imnuri în felul celor homerice. El le împărţi în şapte părţi. Tot el adăugă trei coarde chitarei astfel că avea acum şapte. Şcoala pe care el o formează se menţinu în mare onoare la Sparta, unde crainicul invită pe ceialalţi la cânt, după cântăreţul lesbian. Dorianul Thaletas este considerat ca fondatorul celei de a doua perioade muzicale. El organiză sărbătoarea Gymnopediilor (665) şi introduse din Creta dansul războinic.

Inovaţia capitală fu însă introducerea ritmului cretic şi peonic, deschizând prin aceasta o nouă cale lirismului.

Arion din Methymna pe insula Lesbos, care a trăit la curtea lui Periandru din Corynth, perfecţionă dithyrambul dându-i şi acompaniament muzical. Operele sale cuprindeau şase cărţi din care ne-au rămas fragmente din imnuri, peane şi scolii. Partea cea mai celebră a compoziţiilor sale însă parthencele, poeme lirice executate de coruri de fete. El fixă tipul acestui cor care ocupa un mare loc în lirismul grec şi inspiră numeroase capodopere marilor artişti din perioada următoare. Probabil că tot lui i se datoreşte şi introducerea modului lidian mai potrivit pentru corurile de fete.

Stesichoros (640—555) se naşte în Mataura dar îşi petrece cea mai mare parte a vieţii în Himera. In formele muzicale şi ritmice el este influenţat mai puţin din poezia lesbică decât de cântăreţul Olympos dela care ia prosodiacul, element de bază al ritmurilor sale dactilo-epitrite. In aceştia dactilii erau asociaţii în combinaţiuni felurite cu epitritul (- ◡ - -). Pe lângă această inovaţie formală el mai introduce şi una de fond: imnurile sale nu slăveau un zeu anumit ci povestesc mituri epice. El este întemeietorul liricei corale de unde i-ar fi venit şi numele (Stesi, care stabileşte; choros, corurile) în locul celui de Teisias.

Intradevăr Stesichoros inventează triada, adică unitatea tristrofică, formă metrică compusă din strofă, antistrofă şi epodă. Primele două erau construite în acelaşi ritm şi melodie pe când a treia introduce elemente ritmice şi melodice noi. Prin aceasta este găsită forma esenţială a lirismului coral, care, de o amploare şi măreţie nebănuită mai înainte, va forma cadrul lui definitiv. Din alt punct de vedere a fost de o însemnătate deosebită pentru motivele literare italice

poema sa Iliupersis în care se povesteşte despre rătăcirile lui Aeneas pe mare şi călătoria sa în Italia. Odată cu inovaţiile lui Stesichoros şi Ibycos care creează encomionul, la curtea lui Polycrate, lirismul coral ajunge în epoca înfloririi sale maxime. Aceasta este reprezentată prin cei trei maeştri: Simonide, Pindaros şi Bachylide. Simonides (556—468) s'a născut în insula Ceos, patrie şi a filosofului Prodicos. In această epocă de „iluminism" poeţii şi artiştii îşi exersau talentul în toate ţinuturile Greciei şi astfel Simonide se duce întâi la curtea lui Hipparch la Athena. După uciderea acestuia (514), îl întâlnim la curtea Scopazilor şi Aleuazilor în Thesalia. Reîntors la Athena, el concurează cu Eschyle şi-l învinge la concursul instituit pentru celebrarea morţilor dela Marathon. Mai târziu el se duce în Sicilia unde se bucură de o mare trecere în faţa tyranilor, izbutind chiar să împace pe Hieron şi Theron. Aici îşi petrece vieaţa până la moarte, în 468, fiind înmormântat lângă porţile Syracuzei. Poziţia lui Simonide între poeţi o putem compara cu aceea a sofiştilor între filosofi, şi astfel Lessing a putut să-l asemuiască pentru mondenitatea şi spiritul său practic, cu Voltaire. El ar fi spus odată cuiva, care îl întreba cum să-i arate recunoştinţă, că de când s'a descoperit moneta acest lucru nu mai constitue o problemă. Talentul său poetic nu excelează de asemeni în căldura simţirii şi în transfigurarea idealizatoare, ci în pathos — praecipua virtus in commovenda miseratione, — spune Quintilian. Evident, talentul lui e excepţional în epigramă şi ştim că a dobândit 56 victorii în acest gen. Dintre ele face parte şi cunoscuta epigramă a eroilor morţi la Thermopyle.

PINDAR, cel mai mare şi mai sărbătorit liric al antichităţii, s'a născut la 552 la Kynoskefale lângă Theba. Muzica şi dansul le învaţă în familie şi apoi pe lângă athenianul Apollodor. Este contemporan şi concetăţean al poetesei Corinna. Maturitatea sa cade în epoca războaielor medice cu glorioasele lupte dela Marathon şi Salamina. Asupra geniului lui Pindar însă aceste evenimente nu au avut aceeaşi influenţă ca, de exemplu, asupra lui Eschyle şi Simonide. Aceasta se explică prin atitudinea pe care o ia Theba în această clipă critică pentru independenţa Greciei. Imediat după aceea însă Pindar cântă Athena cea încununată cu violete, stăvilarul Eladei. Din acest timp se bucură el de faima unui poet naţional, ca şi Simonide şi

este chemat de cetăţi şi de tyrani pentru sărbătorirea triumfurilor olympice.

Impreună cu Eschyle, Simonide şi Bachylide, se opreşte la curtea tyranilor sicilieni şi întrece în această împrejurare pe Eschyle în descrierea erupţiei vulcanului Etna. El se bucură şi de reputaţia unui poet religios, poet apollinic prin excelenţă, astfel încât mai târziu era obiceiul la Delfi ca la anumite serbări crainicul să cheme simbolic pe Pindar la ospăţul zeului, aşa cum şi la Sparta era onorat Terpander, după cum am spus mai înainte. Cunoscută este de asemenea cinstirea pe care i-a făcut-o Alexandru cel Mare, când a cucerit şi distrus Theba. Opera lui Pindar se compune din 17 volume pe care le grupase şi emendase gramaticul Aristofan din Byzanţ. Ea cuprindea imne, peane, dithyrambi, parthenii, iporcheme, encomii, threnoi, epinicii, etc. Până la noi au ajuns complete numai cele 4 volume ale epiniciilor înşirate în cântece de biruinţă pentru învingătorii jocurilor olympice, pythice, nemeice şi istmice. Epinicia era făcută în urma cererii învingătorului sau a prietenilor acestuia şi poetul primea o retribuţie pentru ea. Invingătorul era salutat la început cu vechiul cântec archilochic: Ténella Kalliniké, şi numai când ajungea în ţara sa, la intrarea solemnă în oraş, se cânta şi cântecul lui însoţit de dansul corului. Poetul a compus pentru fiecare cântec o nouă melodie şi un nou ritm întrebuinţând toate posibilităţile pe care i le ofereau ritmurile cunoscute. In ce priveşte planul compunerii, Pindar păstrează în general vechea împărţire dată de Terpander.

Poetul începea cu un mit al zeului care venea în legătură mai apropiată cu cetatea sau neamul învingătorului, făcea apoi o aplicaţie morală a mitului şi în cele din urmă făcea legătura şi insista asupra sărbătoritului.

Bogăţia imaginaţiei şi talentului său nu se lăsau însă mereu strunite în forme fixe, şi depăşeau marginile fixate. Nimerit concretizează Horatius această amploare inimitabilă şi dezordine artistică în Ode (III—I): Monte decurrens velut amnis imbres / Quem super notas aluere ripas / Fervet immensusque ruit profundo / Pindarus ore. Din această înălţime el se consideră ca „profatan Mouson" şi dă sfaturi şi avertismente oamenilor de rând şi tyranilor. Multe din ele au devenit apoi prin forma lor lapidară elemente ale culturii noastre.

Citām: Nomos ho panton Basileus (legea este stăpâna tuturor), Bathron polion asfalés Dika, justiția fundamentum regnorum, etc.

BACHYLIDE (505—430), cel mai tânăr dintre marii lirici, se trăgea tot din insula Ceos și era nepot de soră lui Simonide. Din vieața sa nu este cunoscută mai cu seamă șederea sa la curtea lui Hieron și exilul său petrecut în Peloponez. Fragmentele rămase dela el au fost îmbogățite prin descoperirea unor papyrusuri în 1897 în Egipt, conținând 20 de poezii. Ele întăresc impresia pe care o dădeau fragmentele cunoscute mai înainte precum și judecata anticilor asupra lui. Bachylide este un poet de talent care nu se ridică la înălțimea unui Simonide sau Pindar, știe însă să păstreze o distanță convenabilă față de aceștia și pentru însușirile sale apreciabile, Alexandrinii l-au socotit demn să figureze în canonul lor între cei 9 poeți mai buni ai elenismului.

6. Originea științei grecești

Civilizația greacă, continuarea de geniu a civilizației orientale, dă o nouă formulă de vieață lumii mediterane, transformând până la nerecunoaștere elementele împrumutate.

Totuși, în drumul civilizației, Grecii au fost inițiați și împinși de civilizațiile vechi ale Orientului, dela care au primit și instrumentul esențial al oricărei activități spirituale: alfabetul. După știința modernă acesta este împrumutat dela Fenicienii cu care Grecii se întâlneau în Marea Egee, pe când tradițiile grecești atribuiau inventarea alfabetului lui Palamedes, în timpul războiului troian.

In Iliada se vorbește apoi de „semnele funeste" pe care Bellerofon le-a dus regelui Lyciei, semne ce trebue să aibă legătură cu civilizația din Creta, unde Acheenii făceau expediție tocmai în această vreme. Pe de altă parte Herodot ne spune că 16 litere ale alfabetului au fost introduse în Beoția de fenicianul Cadmos, și spune că a văzut la Theba inscripții în litere cadmeene care se asemănau cu cele grecești. Influența feniciană indicată prin numele lui Cadmos — om al orientului — este confirmată pentru noi modernii, prin comparația diverselor alfabete grecești cu cel fenician. Alfabetul ionian din Asia Mică și alfabetul latin împrumutat dela aceștia din urmă, se pot reduce la alfabetul fenician, deși în urma modificărilor

suferite e greu de recunoscut exact forma feniciană într'o formă greacă.

O dovadă în plus și indiscutabilă ne este dată însă prin însăși numele literelor alfabetului grecesc care corespund și se explică prin cel fenician. Astfel avem încă urme ale sistemului acrofonic în numele păstrate pentru litere, continuatoare a sistemului ideografic. Acesta din urmă reprezenta prin desen obiectele respective: pasăre, hipopotam, etc., pe când în sistemul acrofonic nu era luată în considerație pentru cetire decât prima literă a obiectului desemnat. De exemplu, se desena schematic o casă și cum aceasta se numea în feniciană „Beth", se reținea prima literă b, alcătuindu-se cuvântul abstract din primele litere ale celor concrete. Tuturor literelor feniciene le corespunde un obiect pe care îl imită și după care își iau numele literele; astfel avem Alef care înseamnă bou; Gimel (gama), cămila; daleth (gr. delta), cort, etc.

Alfabetul fenician n'a dat Grecilor decât literele dela a la t la care ei adăogară pe celelalte, alcătuindu-le pe măsura trebuințelor. Noutatea genială adusă însă de Greci este reprezentarea vocalelor pe care Fenicienii nu le notau, așa cum se procedează până în zilele noastre în alfabetul arab. In acesta din urmă de exemplu, „Kitab" și „Katib", învățător și învățătură, sunt redate la fel, *k, t, b*, și trebue o mare practică a limbii și a scrierii pentru a alege sensul potrivit.

După darul alfabetului, Orientul dă și materialul cel mai potrivit pentru scriere. Intradevăr zidurile și plăcile erau potrivite numai pentru inscripțiile scurte, și același lucru se poate spune și despre scândurile pe care Solon puse să se graveze legile sale, precum și despre scoici — ostraka. Tăblițele de ceară pe de altă parte erau bune numai pentru temele școlarilor și nu pentru scrieri durabile. —

In această situație, în secolul VII î. Hr., Egiptul se deschide și pentru piața grecească dând papyrusul care se prepara din planta cu același nume. Urmarea a fost desvoltarea prozei ioniene, Ionia fiind unul din centrele comerciale în legătură cu Egiptul și totdeodată predominarea dialectului ionian în operele scrise. Sub influența cauzelor amintite aici se desvoltă și primii gânditori greci, filosofii fiziologi. Cel dintâiu dintre ei, Thales din Milet, negustor, matematician și filosof, împrumută tehnicele Orientului, geometria dela Egip-

teni iar dela Babilonieni astronomia, şi se ştie că primul calcul asupra eclipselor solare a fost făcut de el, anunţând eclipsa din timpul bătăliei dintre Cyrus şi Cressus. Urmaşul său Anaximandru se ocupă cu astronomia şi geografia în special. El spune că pământul este un cilindru plutind în centrul lumii iar bolta cerească formează limita lui, făcând şi o hartă a pământului, a bazei cilindrului pe care trăim. In ea era desenată o mare interioară şi un ocean care înconjura pământul. Această mişcare o continuă Pythagora născut în Samos de unde pleacă în Italia şi care e descoperitor al legilor acustice şi inventator al geometriei plane, ştiinţe pe care Pythagora le aplică de asemeni în explicaţia cosmosului.

După învăţăturile lui, în centrul universului şi oarecum la baza lui, se află pământul în jurul căruia plutesc sferele planetare, aşezate la o asemenea distanţă încât să producă armonia sferelor pe care noi nu o auzim din pricina tocirii simţurilor noastre.

După concepţia lui Pythagora pământul nu mai este un cilindru pe a cărui bază stă, ce are o formă sferică şi este tot atât de mare cât celelalte astre.

Urmaşii lui, Archytas şi Ecfantos, renunţă apoi la poziţia centrală a pământului şi învaţă că acesta, astrele şi bolta cerească se rotesc în jurul unui focar central al universului. Astfel este părăsită, pentru prima oară în istoria omenirii, concepţia geocentrismului.

MEDICINA. Paralel cu progresele matematice şi astronomice îşi ia mare avânt şi medicina.

Aceasta îşi are originea în solul naţional fiind în mare cinste la triburile acheene la care ştiinţa cea mai de seamă era cunoştinţa ierburilor, farmacopeea, atât de cultivată la toate triburile indoeuropene.

Medicii erau organizaţi în corporaţii şi nu recurgeau la ajutorul preoţilor sau al vrăjitorilor. După invazia Dorienilor, zeul acheian al medicinei, Asclepios, devine odată cu introducerea cultului lui Apollon fiu al acestuia, şi medicina pierzându-şi caracterul laic devine auxiliara religiei.

In jurul templelor erau adăposturi speciale pentru bolnavii care cereau ajutorul zeului. Ei spuneau preotului visele pe care le aveau şi felul cum se manifesta boala. Bolnavii apoi, în semn de recunoştinţă pentru ajutorul primit, închinau ofrande având descrierea bolii şi remediile pe care le încercaseră. Din mulţimea acestor descrieri şi a leacurilor întrebuinţate se putu ridica o şcoală medicală cu spirit ştiinţific, lucru care se întâmplă cu „asclepiadul" Hippocrate. Prin el medicina greacă ajunge la o atât de mare reputaţie încât de acum înainte Egiptenii, cu toată tradiţia lor medicală, fac apel la medicina greacă.

Hippocrate, tatăl medicinei, s'a născut în insula Cos în anul 460 î. Hr. şi a fost iniţiat în practicele medicale de tatăl său, medic şi el, urmând apoi şi la şcoala lui Herodicos din Selymbria.

Ca învăţători ai lui sunt daţi şi Gorgias, Prodicos şi Democrit, şi dela acesta din urmă va fi căpătat o mai strictă metodă în studierea bolilor. Intradevăr Hippocrate este un cap ştiinţific ca şi Democrit, crezând şi el că legile naturii sunt constante, că acţionează sigur şi că orice explicaţie prin intervenţia zeilor este o expilcaţie iluzorie. Medicina, spune el, e născută din observarea diverselor cazuri şi din descrierea şi comparaţia lor. Ea nu poate progresa decât tot prin observaţii, fără să recurgă la principii arbitrare sau ipoteze neverificate.

Sub numele lui Hippocrate ne-a ajuns o colecţie de 53 scrieri în dialectul ionic. Dintre ele vestitul medic Galenus, din sec. II d. Hr., nu recunoaşte ca autentice decât 13. Cele mai vestite sunt: „Aforismele" (prescripţii medicale); „Despre ape, aer şi lacuri" (cu caracter igienic); „Pronosticurile"; „Despre regimul în malariile acute" — noţiuni păstrate şi în medicina modernă —; „Despre epidemii"; „Despre epilepsie", numită în vechime boală divină deoarece lumea o asemăna cu frământarea şi agitaţia Pythiei, etc., etc.

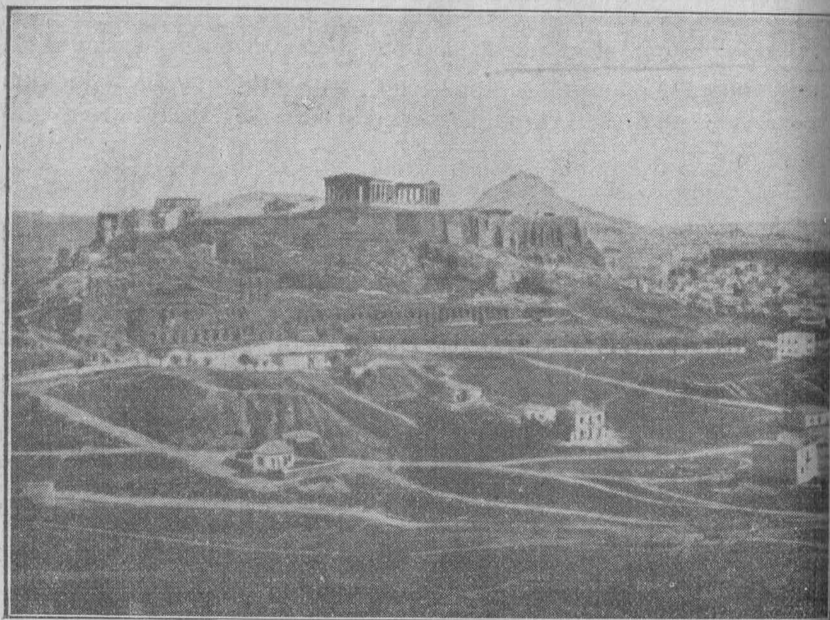
După el medicina va face progrese însemnate în timpul regatelor elenistice.

7. Egemonia atică

Politica externă. Respingerea invaziei persane şi eliberarea Grecilor din Asia Mică are ca urmare ridicarea Athenei în fruntea cetăţilor care voiau să continue lupta împotriva imperiului persan. Purtarea mândră a lui Pausanias cât şi dibăcia conducătorilor ei i-au asigurat Athenei acest loc de onoare. Speranţele pe care şi le punea

(generalul spartan care la mâna cu Perşii, procedeu antinaţional).

elenismul în această ligă nu au fost înşelate, ea reuşind să se consolideze pe coasta Thraciei, în Helespont şi pe coasta de Vest a Asiei Mici, dela Sygeion până în Pamfilia, mai ales în urma bătăliei dela Eurymedon (467). Ea nu reuşeşte însă să pună piciorul în Cypru şi în Egipt cu toată biruinţa dela Salamina, în Cypru (459). Incetarea cstilităţilor este confirmată printr'un tratat de pace care, după cum spune istoriografia greacă, ar recunoaşte ca pământ elin toată coasta pe o adâncime de trei zile de marş. Probabil această relatare provine dela Isocrate şi şcoala lui care voiau să pună în opoziţie pacea delică cu aceea a lui Antalcidas, de mai târziu. Ridicarea Athenei nu a putut fi împiedecată în acest timp nici de Sparta care avea multe greutăţi de învins şi anume complicaţiunile survenite cu Pausanias, expediţia nereuşită de pedepsire a Aleuazilor din Thesalia, şi în fine

ACROPOLA ŞI IMPREJURIMILE IN STAREA DE AZI

In dreapta şi în fund muntele Lykabet domină Parthenonul şi Erechteionul. La stânga sunt Propyleele, la picioarele cărora se află Odeonul lui Herodes Atticus; porticul lui Eumenes leagă Odeonul de teatrul lui Dyonisios.

răscoala Hiloţilor. Sub inspiraţia lui Cimon politica Athenei era de apropiere de Sparta şi ei trimet ajutoare pentru a ajuta la reprimarea revoltei Hiloţilor, care au fost însă refuzate. Acesta este momentul când Athenienii pornesc hotărît cu Efialte la o democratizare progresivă a cetăţii lor, şi ca urmare relaţiile cu Spartanii se răcesc. Urmează apoi alianţa cu Argosul şi Thesalienii. Spartanii pentru a slăbi Athena vor să restabilească, sub conducerea Thebei, liga beoţiană desfiinţată în urma victoriei împotriva Perşilor. După victorii de o parte şi alta, Thebanii reuşesc să restabilească liga după biruinţa dela Coronea. Athena slăbită şi prin distrugerea flotei ei în delta Nilului, unde susţinea răscoala lui Psametik împotriva Perşilor, se gândeşte să încheie pace pe bază de statu-quo cu Sparta, pe timp de 30 de ani. Tratatul stipula ca nici o cetate din liga atheniană sau peloponeziacă să nu-şi schimbe orientarea politică de aici înainte. Athena se consacră acum desvoltării forţelor sale şi liga devine din ce în ce mai mult un imperiu athenian, în urma tendinţei cetăţilor de a plăti o contribuţie mai mare în bani, în loc de a trimite şi trupe. Răscoala pe de altă parte a unor cetăţi cum era Naxos, Thasos, etc., care socoteau că liga este de acum fără obiect, agravează situaţia lor şi ele ajung din confederate, supuse. In 454 în urma înfrângerii flotei la Memfis, în delta Nilului, tezaurul este mutat dela Delos la Athena şi este administrat de funcţionari athenieni; politica Athenei devine accentuat expansionistă. Se introduc exclusiv moneta, măsurile şi greutăţile atheniene în ligă şi se interzice schimbul direct de anumite produse între membrii ligei. Aceasta trebuia să aibă loc numai prin intermediul Athenei. Măsuri de acest fel au făcut ca în cele din urmă numai trei cetăţi să rămână pe picior de egalitate cu Athena: Samos, Chios şi Lesbos. Cea dintâi decade şi ea din situaţia ei în urma răscoalei din 440, iar cea din urmă în timpul războiului peloponeziac. Această creştere nemăsurată era privită cu multă îngrijorare de celelalte cetăţi, mai ales în urma protecţionismului athenian care caută să alunge toate celelalte concurenţe. Izgonit din Marea Egee, Corynthul caută poziţii în Marea Ionică, unde complicaţiile survenite cu Epidamnul silesc pe Corcyreeni să intre în liga atheniană ca să fie apăraţi împotriva Corynthului. La început se încheie numai o alianţă defensivă, dar în urma defecţiunii cetăţii Potideia din Chalcidică, aju-

tată făţiş de Corynth, Athenienii iau şi ei măsuri severe. Corynthul aţâţă la războiu, socotind că a sosit momentul să scape de concurenţa nimicitoare atheniană, care acaparase toate pieţele elenice şi barbare, de unde îşi aducea elemente prime. Erau necesităţile economice ale Corynthului şi ale Megarei, care le făcea să vadă atât de clar datele problemei şi caracterul celor două popoare conducătoare. Discursul delegatului Corynthului în adunarea ligei — Thucydide (I, 70) — subliniază mobilitatea Athenienilor faţă de stabilitatea Lacedemonienilor: Unii colindă mările şi ţările, iar celorlalţi nu le place să se mişte de acasă; nerealizarea unui câştig posibil li se pare Athenienilor o pierdere reală; ei sunt mereu activi, şi nu se bucură de ceea ce au, fiindcă se gândesc mereu la alte acţiuni; activitatea este o plăcere pentru ei şi le place mai mult o muncă obositoare decât să stea în tihnă; sunt doritori de lucruri noi şi repezi în concepţie şi execuţie; îndrăsneţi dincolo de forţele lor înfruntă toate pericolele, chiar împotriva raţiunii. In răstrişte, plini de speranţe, iscodesc altceva pentru a înlocui pierderile; s'ar putea spune despre ei că sunt astfel croiţi încât să nu aibe nici ei linişte şi să nu o îngădue nici altora..."

Este o pregnantă prezentare a spiritului intrepid athenian în cercul chrematisticei, capitalismului antic.

Conflictul economic era prea puternic şi cu toată împotrivirea regelui spartan Archidamos, congresul declară războiu Athenei şi proclamă intenţia de a da libertate cetăţilor apăsate. Tactica lui Pericle în această situaţie a fost de a evita o luptă pe uscat şi de a slăbi resursele adversarului prin blocadă. Pentru aceasta el aduce în interiorul cetăţii ţăranii Aticei care vedeau cu durere ogoarele lor devastate. Ciuma care urmează măreşte nemulţumirea partidului păcii, ce se bizue pe elementele ţărăneşti ca şi pe nobili, şi aceasta duce la slăbirea poziţiei lui Pericle, care între timp moare. Războiul ia acum un caracter de exterminare şi astfel are loc distrugerea Plateei, exterminarea partidului aristocrat din Corcyra, etc. In Athena elementele radicale de stânga, în frunte cu tăbăcarul Cleon, duc un războiu, pe vieaţă şi pe moarte, iar succesul neaşteptat obţinut de acesta prin capturarea Spartanilor din Sfacteria îi dă autoritate deplină asupra ecclesiei. Talentele militare ale regelui spartan Brasidas, care reuşeşte să cucerească Amfipolis şi-l face pe Cleon, comandant al ar-

matei din Chalcidica, să sufere o gravă înfrângere, restabilesc însă situaţia în favoarea Spartei. Moartea în bătălie a lui Cleon şi a lui Brasidas face apoi, ca la Athena să aibă cuvânt hotărîtor partidul păcii în frunte cu Nicias. Se încheie „pacea schioapă" pe bază de statu-quo, care nu ţine însă mult din cauza opoziţiei cetăţilor comerciale din liga peloponeziană pe de o parte, iar pe de alta prin activitatea noului conducător al Athenei, Alcibiade, care încheie alianţă cu Argos. Disensiunile interne nu îngădue să se tragă toate foloasele de pe urma acestei alianţe şi Sparta prin bătălia dela Mantinea reuşeşte să restabilească situaţia. Alcibiade propune atunci o expediţie în Sicilia împotriva coloniilor doriene, grânarele ligei peloponeziene, pentru a slăbi situaţia acesteia şi a o învinge apoi mai uşor.

Expediţia împotriva Syracuzei nu reuşeşte din pricina marilor greutăţi şi mai ales din pricina neînţelegerilor interne. Alcibiade, acuzat de sacrilegiu şi expus la pedeapsa cu moartea, fuge la Spartani. Aceştia trimit trupe pentru ajutorare Syracuzanilor şi în cele din urmă expediţia atheniană sfârşeşte printr'o catastrofă. Este semnalul răscoalei pentru cetăţile confederate care trec în mare parte alături de Sparta. Alcibiade, refugiat la satrapul Tisaferne, joacă pe cartea persană, aşteptând acum momentul când Athenienii l-ar rechema. Pentru aceasta el intră în legătură cu flota atheniană dela Samos şi obţinând rechemarea lui, reuşeşte împreună cu Thrasybul să înfrângă flota spartană la Abydos, Cyzic şi în fine să cucerească Byzantul. Sărbătorit la Athena ca un erou, Alcibiade nu este însă în stare să realizeze speranţele mari, ce se puseseră în el, şi când flota atheniană suferă la Notion (407) o înfrângere din partea regelui spartan, Lysandru, ajutat de Perşi, demosul athenian depune din comanda supremă pe Alcibiade, care se refugiază în Thracia, şi numeşte în locul lui pe Conon. Situaţia financiară a Athenei care se agravează din ce în ce, în timp ce aurul persan curge în tabăra spartană, nu-i mai lasă acesteia şanse de a câştiga războiul cu toată biruinţa dela insulele Arginuse. Lysandru, rechemat la comandă după Callicratidas, reuşeşte să surprindă şi să distrugă flota atheniană la Aegos-Potamoi (404), după care Athena asediată capitulează şi acceptă condiţiile învingătorului. Ea renunţă la posesiunile de peste mare, dărâmă zidurile şi predă flota ce-i mai rămăsese, intrând ea însăşi în liga peloponeziacă.

Sparta este acum conducătoarea Eladei; cetăţenii ei, chiar simpli particulari, sunt consideraţi cu mult respect ca arbitri de toate cetăţile. Se părea atunci că nimic nu mai poate să sdruncine situaţia Spartei. Această caută să stabilească mai întâiu regimul oligarhic în toate cetăţile greceşti. Ea apasă însă aşa de mult asupra tuturora, încât însăşi Theba, aliata ei, ajută pe refugiaţii athenieni să se organizeze şi apoi să alunge guvernământul celor 30. Spartanii nu intervin fiind preocupaţi de problema Siciliei unde ajută pe Dyonisos să devină tyran al Syracuzei, şi cu expediţia pe care Cyrus cel tânăr o pregăteşte împotriva fratelui său. Infrângerea acestuia la Cunaxa îi duce la războiu cu marele rege, care voia să supună acum pe Grecii din Asia Mică. Biruinţele lui Agesilaos fac însă ca aurul persan să intre în joc în Grecia Continentală. Theba, Athena, Argos, se ridică şi înfruntă pe Spartani în timp ce flota persană sub conducerea athenianului Conon are deplină biruinţă la Cnidos (394). Athena ajutată de aurul marelui rege, care caută să creeze un echilibru între statele greceşti, se ridică din nou. Ea caută chiar să reînfiinţeze liga maritimă. Marele rege, nedorind aceasta, intervine între cele două tabere şi se încheie spre marele folos al Perşilor, pacea numită a lui Antalcidas, după numele delegatului spartan.

Stipulaţia principală era autonomia cetăţilor greceşti, care împiedeca orişice grupare de forţă amenintătoare pentru Perşi şi Spartani, şi totdeodată recunoaşterea pretenţiilor marelui rege asupra Grecilor din Asia Mică. Sparta face să se disolve apoi liga chalcidică în frunte cu Potideia, trimiţând o expediţie care reuşeşte în trecere prin Beoţia să ocupe Cadmeia în Theba, şi să impue un guvern oligarhic. In timpul acesta Athena păşeşte la înfiinţarea unei a doua ligi maritime, care înţelegea să rupă în totul cu vechiul imperialism. Consiliul aliaţilor dispune acum de tezaur şi ia hotărîri.

Rivalităţilor care continuau dintre cetăţi se găsi cu cale să li se pună capăt la un congres al cetăţilor greceşti, la Sparta (371). Thebanii însă nu voesc să disolve liga lor, cum li se cerea după tratatul lui Antalcidas, şi astfel ostilităţile încep mai aprins. Biruinţa lui Epaminonda la Leuctra asigură Thebei un loc preponderent în timp ce Spartanii au de lucru cu Argeenii, Arcadienii şi Mesenienii, care voiau să-şi creeze un stat al lor. In Nord prin moartea lui Iason,

tyranul din Fere, Theba se vede nevoită să intervie în afacerile complicate ale Thesaliei şi plăteşte aceasta cu vieaţa lui Pelopidas.

Pe de altă parte cetăţile arcadiene, care formaseră o confederaţie, se despart în două. Tegea rămâne cu conducere democratică de partea Thebei, pe când Mantinea voieşte să revie la separatismul de mai înainte. Tendinţele antithebane cresc aşa de mult încât are loc o apropiere de Sparta şi fac necesară intervenţia armatei lui Epaminonda care şi duce trupele în faţa acesteia. In lupta dela Mantinea Thebanii sunt biruitori, dar prin moartea lui Epaminonda ei pierd pe autorul măririi lor, şi nu mai sunt în stare să păstreze poziţia de mare putere (362). Tendinţa de separatism se face simţită şi printre aliaţii Athenei şi astfel face defecţiune mai întâiu Chios, Rhodos, Cos şi apoi Mytilene, toate urmând exemplul dat de Byzanţ şi Corcyra. Aceasta duce Athena în mod definitiv la aşa numita politică de renunţare. Nici un stat grec nu mai este în stare să grupeze în jurul lui, nici prin bună înţelegere şi nici prin forţă, mai multe cetăţi, realizând un centru de forţe care să garanteze elenismul în faţa primejdiilor externe.

Dar unitatea pe care Elada n'a putut s'o realizeze sub conducerea unei cetăţi greceşti, este silită s'o suporte din partea unui stat cu o populaţie se pare înrudită cu a ei, dar rămasă în urmă pe scara civilizaţiei: Din partea Macedoniei.

Era un stat cu o ţărănime liberă şi sănătoasă, cu o nobilime a cărei putere nu putea s'o precumpănească pe a regelui, când acesta era o personalitate; amândouă, elemente de o destoinicie militară deosebită, completau monarhia patriarhală asemănătoare celei din timpurile homerice. In această vreme Macedonia are parte de personalitatea excepţională a regelui Filip, elev al lui Epaminonda, personalitate care se manifestă imediat după suirea sa pe tron.

In 357 este cucerit Amfipolis, un an mai târziu Pydna, apoi face alianţă cu Perinth, Byzanţ şi Kardia, iar în 348, după cucerirea Olynthului, întreaga coastă a Thraciei până la Helespont este sub stăpânirea macedonică. Intre acestea Filip câştigă teren chiar în vechea Eladă, în urma aşa numitului războiu sacru. Anume Phocidienii, nerecunoscând egemonia amfictioniei dela Delfi, încep să prade templul lui Apollon şi cu o armată de mercenari întocmită sub condu-

cerea lui Oenomarchos și Phaylos, pustiesc toate regiunile vecine până în Thesalia. Nobilii de aici chiamă în ajutor pe Filip, și acesta prin victoria asupra Phocidienilor își întinde autoritatea asupra întregii Thesalii.

Ocuparea Thermopylei de Athenieni împiedecă pe Filip de a merge mai departe, dar câțiva ani mai târziu Macedonia îi pune pe aceștia într'o asemenea situație încât subscriu tratatul care consfințea cuceririle lui Filip și alungarea Athenei din toate pozițiunile nordice. In timp ce Demosthene căuta să grupeze forțele elenismului împotriva primejdiei dela Nord, pentru a doua oară războiul sacru îl face pe Filip arbitrul Greciei.

Anume amphyctionii, cu toată reținerea Thebei și a Athenei, îi dau lui Filip conducerea războiului împotriva Locrienilor din Amfisa, și acesta utilizând la maximum acest prilej, ocupă cel mai important punct strategic al Greciei centrale, Elatea, cheia Beoției. Imediat Athena încheie alianță defensivă și ofensivă cu Theba sub directa conducere a lui Demosthene, dar în bătălia dela Cheronea falanga macedoneană are superioritatea (338).

Liga beoțiană este desființată, Theba primește o garnizoană, iar Athena renunțând la ultima ei poziție nordică, Chersonesul, păstrează din liga maritimă atât cât o făcea inofensivă pentru Macedonia, în timp ce în congresul dela Corynth regele acesteia este proclamat hegemon al Eladei împotriva Perșilor (337).

8. Athena

Transformările sociale și politice din sec. V și IV. Athena trăiește în secolul V după legile civile ale lui Solon și după legile politice ale lui Clistene, alcătuind un cadru cu înfățișarea următoare:

Toți cetățenii sunt împărțiți în o sută de deme — comune — aproape identice cu vechea organizație, genos; acestea formează însă zece triburi care n'aveau nici un caracter local, membrii lor făcând parte din regiuni diferite și aceasta pentru a împiedeca coaliția de interese a pedienilor, paralienilor sau diacrienilor în același trib. Numărul senatorilor este ridicat dela 400 la 500, așa că fiecare trib are 50. Fiecare grupă de 50 senatori (Bouletai) constitue o prytanie care prezidează ecclesia timp de 35 și 36 zile consecutive. Ecclesia

adunarea poporului

Senatus

are puterea legislativă în timp ce consiliul — Boulé — este un organ deliberativ care prepară proiectele de legi pentru a le supune acesteia, și ține loc și de organ executiv. Numirea arhonților se face prin tragere, la sorți, dar acest sistem nu este aplicat la șefii armatei, cei 10 strategi anuali, care comandă armata pe rând. Tribunalul era format din 6000 de cetățeni trecuți de 30 de ani, care împărțiți în secțiuni de 600 exersează puterea judecătorească pe rând. O altă orânduială este aceea a ostracismului, la care s'a recurs mai ales în secolul V, atunci când cineva era presupus că poate aspira la tyranie.

Democratizarea mai accentuată care urmează după respingerea lui Xerxes se arată mai întâi în alegerea arhonților. Zeugiții sunt și ei admiși la aceasta, și puțin mai târziu, fără o lege formală, sunt îngăduiți și thetii.

In același timp Athena ia măsuri de apărare a comunității sale, care ar părea mai puțin democratică după noi modernii, și anume că nu pot fi cetățeni decât acei cu ambii părinți athenieni — endogamie.

Cam în același timp, în 462, Areopagul pierde jurisdicția asupra crimelor și infracțiunilor ce interesau statul, precum și dreptul de control asupra organelor statului, nepăstrând decât atribuțiuni religioase. Toate celelalte puteri trec la tribunal și la ecclesia. Stavila reprezentată de Areopag față de atotputernicia ecclesiei este reprezentată acum de legea asupra propunerilor ilegale.

In virtutea ei orice cetățean poate chema la judecată și să facă să fie condamnat pe propunătorul unei astfel de legi. De asemenea oricare cetățean poate acționa în judecată pe cei vinovați de înaltă trădare. O măsură de o mare importanță este apoi instituirea retribuțiunii pentru activitatea în serviciul Statului și anume a heliaștilor, a consiliului și a funcționarilor. Cu aceasta se intenționează să se vină mai ales în ajutorul clasei sărace care, nevoită să-și câștige existența, n'ar fi putut să-și exerseze drepturile sale, iar democrația ar fi fost atunci un cuvânt gol acoperind în realitate guvernământul bogaților.

Intradevăr jumătate din numărul cetățenilor, 20.000, nu avea două sute drahme venit, care de abia ajungea pentru strictul necesar. Se acordă de aceea o retribuție absolut necesară pentru ca thetii să ia parte la vieața politică și să mențină o democrație reală. Dreptul egal

de a propune legi sau de a le combate, egalitatea în fața legilor — erau cele două piese esențiale ale democrației atheniene, care trebuiau susținute în aceeași măsură. Toți cetățenii, așa dar, pot veni în adunarea poporului, dacă au plăcere, căci sistemul reprezentativ nu există încă, și de altfel el ar fi părut că aduce o restrângere a dreptului de legislație.

Acest sistem, care e al viitorului, Athenienii l-au aplicat în relațiile juridice și comerciale cu cetățile din liga dela Delos, dar din nefericire ei n'au încercat să meargă pe această cale, ce le-ar fi creat o poziție prosperă și durabilă, decât după dezastrul din Sicilia, când foștii aliați nu mai aveau nicio încredere în ei. Astfel Grecii n'au cunoscut în politică decât sistemul plebiscitar, și însăși concepția lor asupra statului s'a ținut strâns de aceasta.

Așa se explică de ce statele grecești aveau o atât de mică întindere și de aici numărul atât de mare de cetăți și constituții. Aristotel ne-a lăsat descrierea a peste 150. Teoreticienii politici de altă parte nu concepeau nici ei astfel de aglomerări care ar fi adus vătămare drepturilor și desvoltării armonioase a individului. Platon socotea că o cetate ideală nu trebue să depășească numărul de 5040 (număr obținut printr'un procedeu pythagorean din 1x2x3x4x5x6x7).

Configurația geografică a Greciei a dus la acest particularism. Intradevăr nici câmpiile, nici munții, nici fluviile, nici mările înconjurătoare — sunt doar presărate cu atâtea insule — nu sunt atât de mari încât omul să se simtă copleșit în fața naturii așa cum s'a întâmplat de ex. în India. Modicității reliefului și vegetației îi corespunde modicitatea polisului în care se degajă pe lângă zeii din ce în ce mai umanizați, eroul. Afirmarea omului, civilizația antropomorfică, este unul din darurile cetății grecești. Constituția atheniană trebuia să fie și ea lipsită de caracter excesiv și un just echilibru era de dorit, căci egalitatea este lucrul pe care-l prețuesc ei cel mai mult. „Meritul și nu clasa socială deschide drumul onorurilor publice. Nimeni, dacă e în stare să servească cetatea, nu e împiedecat de starea sa umilă". (Discursul funerar al lui Pericle. Thucydide II, 37).

Intradevăr sarcinile Statului apasă asupra fiecăruia după resursele sale. Acest principiu pleacă dela ideea că starea înfloritoare a cetățenilor este datorită bunei organizații a polisului. La avantagii co-

respund și datorii și acestea sunt liturgiile (dela leiton și ergon, sarcină publică). Ele erau de trei feluri: gymnasiarhia, când statul dă gymnasiarhului terenul și clădirea școlii, iar aceasta trebue să se îngrijească de instalațiune, să găsească profesori, etc.); trierarhia, când trierarhul primește dela stat schela și pânzele corăbiei iar el trebuia să recruteze personalul specialist și să termine corabia; choregia, când arhontele dă choregului un cor pentru concursurile dela sărbătorile dyonisiace și aceasta trebuia să instruiască corul, să aleagă actorii, să procure decorurile, etc. Numele cele mai vestite se întâlnesc aici; avem astfel pe Themistocle choreg al lui Eschyle la concursurile din 472, în care cinstea premiului decernat piesei „Perșii", se revarsă asupra amândorura, iar în 467 Pericle este choreg al tânărului Sofocle învingător al lui Eschyle.

Pentacosiomedimncii sunt supuși la sarcina trierarhiei pe când călăreții numai la celelalte și servesc în cavalerie; zeugiții plătesc impozitul direct extraordinar, servind ca hopliți, pe când thetii nu plătesc niciun impozit, neavând minimumul impozabil și servesc în marină sau în infanteria ușoară.

Dar sunt și alte dispoziții pentru ca și cetățenii săraci să se poată folosi de drepturile lor, căci egalitatea politică ar dispare dacă inegalitatea socială ar fi prea strigătoare. Pe lângă mysthoforie și imunitate față de anumite sarcini, statul vine în ajutor prin lucrările pe care le face pentru a da de lucru claselor sărace: construcția flotei, a arsenalelor, a zidurilor care leagă Athena de Pireu, apoi a monumentelor care fac ca Athena să fie cel mai frumos oraș de pe lume.

Pentru cei care nu pot munci, există o asistență publică puternic organizată; orfanii de războiu sunt crescuți pe socoteala tezaurului public și primesc la majorat o armură completă de hoplit; invalizii de războiu au pensii, iar mai târziu, chiar invalizii muncii. Se înființează legi frumentarii și se veghează ca grânele să fie vândute pe prețul cuvenit, ca nimeni să nu le acapareze pentru a specula; toți armatorii din Atica trebue să facă transporturi numai spre Pireu; apoi mai sunt distribuțiile de grâne pe care le trimit prinții aliați, așa cum a fost aceea a lui Psametic, din 454.

Pentru satisfacerea nevoilor materiale, statul merge și mai departe prin sistemul cleruchiilor. E drept că aceasta se făcea în desavantajul

cetăţilor „aliate" şi avea să provoace răscoala acestora imediat ce va fi venit prilejul, căci a da theţilor un loc de pământ din proprietatea aliată şi a impune legi care favorizează pe Athenieni în paguba confederaţiilor, înseamnă a introduce o nouă politică economică externă. Expansiunea în ţinuturile marelui rege fusese oprită prin sfârşitul nenorocit al expediţiei din Egipt, grânarul antichităţii, pe care Athena voia să şi-l asigure. Grecii încep să cucerească acum „pieţele interne" căutând să se îmbogăţească şi prin resursele fraţilor lor. In acelaşi timp însă în legislaţia atheniană era principiul ca nici o nouă repartiţie a pământului nu trebue să aibă loc, ştiind foarte bine că resursa principală a avuţiei lor nu este pământul, ci negoţul: Nici o îmbogăţire deci în această direcţie. Acest principiu intern aplicat şi la celelalte cetăţi greceşti i-ar fi făcut să înceteze lupta între ei, şi ar fi ajutat la rezolvarea problemei surplusului de populaţie, problemă ce ia în secolul IV, în urma pierderii de teren în faţa Perşilor şi a sărăcirii generale, aspecte atât de grave încât mulţi Greci, Isocrate de exemplu, caută în toate părţile omul care, chiar tyran, să asigure un teritoriu de expansiune Grecilor şi să curme luptele de clasă, care iau un aspect înfricoşător în unele părţi.

Athena a fost totdeauna cruţată de asemenea excese în urma bogăţiei ei relative, chiar în sec. IV, iar în vremea fericită a ligii delice, politica ei expansionistă i-a dat resursele necesare pentru crearea culturii ei. Intradevăr ea n'ar fi ajuns la o atât de mare strălucire şi nu s'ar fi întins atât de departe, fermentând în toate domeniile şi pe ceilalţi, fără imperiul maritim şi fără bogăţia lui.

In ce priveşte restul Greciei, în afară de liga peloponeziană şi de cea atheniană au loc, în secolul V, câteva noi grupări politice, dar fără mare importanţă.

Anumite regiuni ale Peloponezului încearcă să se organizeze în prima jumătate a secolului. Intre ele este Elida care formează un organism centralizat, având capitala în Elis, unde vine o mare mulţime din micile cetăţi rurale.

In Arcadia, cele nouă sate tegeene ridică oraşul Tegea, exemplu pe care îl urmează celelalte populaţii, şi formează o confederaţie nouă bătând şi monetă proprie. Dar 20 de ani mai târziu, Tegea învinsă de Spartani e silită să intre în liga acestora. Singură Mantinea poate să-şi

menţină synoikismosul, îngăduită la aceasta de Spartani. Liga beoţiană, care se formează iarăşi după bătălia dela Coronea, nu face decât să-şi continue existenţa întreruptă în 479 din pricina trădării faţă de cauza naţională, în timp ce un nou synoikismos cel al oraşelor din Chalcidica, se formează cu centrul Potideia şi un altul în insula Rhodos, format din oraşele Ialysos, Camiros şi Lindos.

Schimbări mari se produc în secolul următor, în secolul IV, în organizaţia politică şi socială. După ce individul ajutase cetatea ca să formeze un cadru mai larg, liberându-se de obligaţii faţă de vechiul genos, acum tinde să se desvolte neţinând seama de această comunitate mai mare, chezăşie a prosperităţii lui personale.

Toate legile anterioare suferă o modificare care arată drumul parcurs în neglijarea intereselor permanente şi în favorizarea măsurilor egoist individuale. Ele ating resorturile cele mai gingaşe ale constituţiei atheniene. Astfel grafé paranomon, principala pavăză împotriva măsurilor ilegale, îşi pierde puterea şi nu poate să-şi mai îndeplinească rolul din cauza întrebuinţării ei cu rost şi fără rost în învinuirile cele mai banale. Tot aşa şi cu eisangelia. Inainte, cei acţionaţi în virtutea ei preferau să se exileze decât să rişte o condamnare capitală. Acum, după cum se plânge oratorul Hyperide, sunt acţionaţi prin eisangelie cei vinovaţi de adulter, de speculă, etc.

Leaderii partidelor politice de asemeni marchează o inferioritate. Cei mai mulţi nu pot scăpa de acuzarea de venalitate, sycofanţii se înmulţesc, şi sub pretextul ataşamentului faţă de popor, atacă pe cei bogaţi nelăsându-i în pace până n'au obţinut preţul şantajului. Conducătorii nu mai sunt acum nici mari seniori ca Pericle, Alcibiade sau Nicias, ei nu fac parte nici din clasa comercială şi industrială ca Hyperbolos, Cleon, ci sunt cu toţi retori, cu deosebită pricepere în arta vorbitului şi cu mai puţină în celelalte. In acelaşi timp în urma desvoltării tehnicei militare şi celei politice, strategul nu mai poate să se ocupe de afacerile politice şi de aici fricţiuni şi neînţelegeri între „civili" şi „militari". Paralel cu conducătorii, şi mulţimea marchează o decădere. Retribuţia acordată la început numai heliaştilor, se extinde şi la ecclesia. La început e de un obol, apoi de trei şi în cele din urmă de o drahmă sau o drahmă şi jumătate, şi aceasta când resursele Statului nu mai erau de loc ce fusese în secolul V.

Theoricul, retribuţia pentru sărbătorile dyonisiace şi panathenee, se extinde la toate celelalte sărbători, şi se ridică dela doi oboli la cinci drahme; astfel oratorul Demade se laudă într'un discurs că a procurat fiecărui cetăţean o jumătate de mină pentru sărbători. Toate excedentele statului merg la theorikon şi numai o mică parte la tezaurul armatei (stratiotikon). Cu multă greutate şi târziu obţine Demosthene ca aceste excedente să servească la înarmare faţă de ameninţarea macedonică. In secolul V, după descoperirea zăcămintelor de argint dela Laurion, Athenienii hotărîseră din primul moment că ele trebue să servească la construirea flotei cerută de Themistocle, pe când acum sycofanţii neîncetat caută victime pentru ca împărţind averea lor poporului, să aibă vază în faţa lui. La această decadenţă a instituţiilor politice se adaugă lupta de clasă. Cetatea este împărţită în două, aceia care posedă totul şi aceia care nu posedă nimic. In toată Grecia bogaţii şi săracii se luptă cu înverşunare: La Mythilene debitorii sugrumă în masă pe creditori; la Argos are loc o revoltă, când populaţia săracă ucide cu bastoanele 1200 de bogătaşi, şi-şi împarte averea lor, etc.

Athena şi ea fusese în faţa unor asemenea greutăţi în secolul VI, când Solon se ridicase între cele două clase şi asigurase o evoluţie paşnică. Situaţia de acum nu mai putea fi remediată numai prin intervenţia unui om, căci e o mare diferenţă între cele două epoci marcată între altele şi prin dispariţia păturii de mijloc. Apariţia chrematisticei avusese ca rezultat rapida îmbogăţire a unora şi sărăcire a altora; Pericle luase măsurile care prin cleruchii şi prin retribuţia serviciilor promovau interesele acestei clase. Disolvarea ligii însă şi pierderea terenului în faţa „barbarilor" adusese Athena aproape în aceeaşi stare în care era toată Grecia.

In neputinţă de a-şi asigura traiul, ţăranul pleacă în ţări străine unde se înrolează ca mercenar. Sângele grec se varsă pentru interese străine. In acelaşi timp în patrie cei bogaţi găsesc penibil serviciul militar pentru ei, şi exerciţiile gimnastice sunt considerate bune doar pentru profesionişti. In educaţie gimnastica şi muzica nu mai joacă rolul pe care-l aveau odinioară. Grecia merge acum pe drumul parcurs de Ionienii cei bogaţi şi rafinaţi, a căror trupe însă aveau o reputaţie din cele mai proaste, căci întotdeauna luxul a fost incom-

patibil cu o educaţie viguroasă. Pierduţi sunt deci pentru cetate cei care emigrează singuri şi nu ca mai înainte pentru a fonda colonii, şi pierdute sunt pentru apărarea cetăţii şi clasele bogate.

Teorii egalitare şi socialiste înfloresc, dar într'o ţară care nu cunoaşte marea industrie şi unde populaţia trăieşte în bună parte din agricultură, ele iau un caracter mai mult moral decât economic, şi necunoscând cauzele acestei evoluţii, ele nu văd în egalitatea bunurilor decât întoarcerea la organizaţia patriarhală cu frumoasa ei etică. Nici o mirare deci că Platon nu a reuşit de loc în încercările lui pe lângă Dyonisos cel tânăr, cu toate insistenţele sale. Alţii, mai radicali, trăgând consecinţele principiului egalităţii, cer egalitatea nu numai pentru Greci ci şi pentru barbari. Sclavia de asemenea trebue desfiinţată. Societatea greacă era în plină criză.

9. Drama atică

Eschyle. Creaţia cea mai de seamă a geniului grecesc, în cursul secolului V, este aceea a tragediei şi a comediei atice. Athena dă expresia artistică cea mai cuprinzătoare şi mai perfectă, necesară nevoilor spirituale ale epocii care prezintă o complexitate cu mult mai mare decât seninul şi sobrul „facies" spiritual al epocii apollinice.

Societatea aristocrată din epoca elenică, formând vârful subţire al piramidei sociale, nu se putea susţine faţă de baza largă a claselor de jos, decât prin severa reprimare, înăuntru ca şi în afara ei, a tuturor factorilor şi elementelor sau tendinţelor instinctive, spre o vieaţă mai puţin încorsetată, mai liberă şi mai corespunzătoare cu nevoile marei majorităţi sau a omului mijlociu. De aci şi dura educaţie a fiilor Spartei, atât de inumană pentru noi modernii, care îi făcea pe aceştia să moară mai de grabă sub bice, fără să crâcnească, decât să dea glas naturii lor umane. In expresia literară a idealului lor, în deosebire de cântecele de masă şi de iubire ale civilizaţiei mercantile ioniene, ei cultivă lirica corală slăvind pe zeii naţionali, sau în epiniciile şi encomiile aceluiaşi gen, ei cântau încordarea supremă, disciplina de fier care-l face pe om să se biruiască pe sine însuşi, să se depăşească şi să se apropie deci mai mult de zei, care

sunt deosebiţi de oameni doar prin faptul că au aceste însuşiri la superlativ. Teoreticienii antichităţii, cum e Platon, nu văd cetatea ideală decât prin predominarea filosofilor care reprezintă părţile cele mai înalte ale fiinţei umane — raţiunea — asupra muncitorilor, agricultorilor, expresie a părţilor inferioare — patimile şi dorinţele.

Odată ce noile clase se impun în lupta socială şi politică, ele pot să ridice la rangul de gen literar formele populare de până atunci, care oglindeau formaţia lor spirituală. Această expresie fusese legată până acum de sărbătoarea acelui zeu sau erou care reprezenta pe plan transcendental rezultatul experienţei ei: Dyonisos şi Demeter. Aceştia, după cum ştim, făceau o parte largă elementului mystic în opoziţie cu severul raţionalism al religiei apolinice. Mitul grâului şi al vegetaţiei la început, apoi al viţei de vie, dădeau prin fazele lor succesive (v. Religia) prilej de mare bucurie şi de mare durere pentru ţăranii care îşi ţineau vieaţa din cultivarea lor. Katharsis ton pathimaton, cum spune Aristotel, avea astfel loc pentru toţi părtaşii la suferinţele zeului, şi era natural ca noile genuri să ia naştere din aceste sărbători. Astfel avem desvoltarea genului iambic din sărbătorile Demetrei într'o cetate aşa cum era Paros, unde răzbiseră elementele populare. In Corynth sub tyranul Periandru, înfloreşte iarăşi genul popular dyonisiac dithyrambul, căruia Arion îi dă perfecţiunea. Dar nu numai zeii ci şi eroii care ofereau spectatolul unui destin mai tragic, mai patetic, mai apropiaţi de condiţia omenească decât olympicii impasibili, erau obiectul fervorii populare. Astfel la Sikyona, poporul îşi dădea frâu liber jalei sale la sărbătoarea eroului argian Adraste, scump nobilimii locale. Sărbătorirea lui Dyonisos s'a părut însă mai potrivită cu interesele democraţiei şi astfel tyranul Sikyonei, Clisthene, a dispus introducerea acestuia. Cetatea a fost apoi, în epoca predominării democraţiei, centrul unei înfloriri a dithyrambului sau a cântecului tragic. Legenda spune că aici ar fi trăit primul autor de tragedii, Epigenes. De fapt ea îşi ia naşterea la Athena, unde ajunge gen literar prin influenţa tot a unui tyran, a lui Pisistrate, deoarece democraţia atheniană în această vreme nu avea destulă putere pentru a se impune singură. Noul gen literar ia un mare avânt spre neplăcerea oamenilor de formaţie culturală apolinică, ca aceea a vestitului om de stat Solon, care încercase să-l oprească pe

dityrambos = cântecul tragic.

Thespis de a mai compune tragedii, deoarece aceste ficţiuni nu ar aduce nimica bun în legenda zeilor, aşa cum era ea până atunci.

Solon avea dreptate, căci transformările suferite de chipurile ideale ale zeilor, expresie a evoluţiei societăţii omeneşti, influenţează la rândul lor pe aceasta. Generaţia nouă se grămădea însă la reprezentaţiile lui Thespis care aveau loc anual din 534, când Pisistrate o introduse la sărbătorile panathenee. Inovaţia capitală adusă de Thespis dithyrambului fu transformarea în actor a corifeului corului care până atunci preluda cu un cântec ce povestea patimile zeului; corul îi răspundea cu bucăţi muzicale învăţate mai dinainte în care se amestecau strigăte de durere sau de bucurie. Actorul reprezenta acum un personagiu care lùa parte la acţiune şi răspundea la întrebările corului, de unde şi numele actorului hypokritès. Astfel ia naştere dialogul şi elementul narativ care formează partea dramatică în opoziţie cu cea lirică a cântecelor. Probabil că tot el a îndepărtat din piesele eroice coriştii acoperiţi cu piei de ţap, de unde vine şi numele de tragedia (tragos = ţap, ode = cântec). Prin aceasta tragedia era constituită în părţile sale esenţiale.

Intre urmaşii lui se remarcă Phrynichos căruia i se atribue introducerea personagiilor feminine în piesă. Inafară de aceasta el încearcă să transporte pe scenă evenimentele contemporane. Astfel în 495 el face să se joace celebra piesă „*Cucerirea Miletului*", care după cum se spune, stârni mare emoţie în public dar, după aceea poetul fu condamnat la o amendă pentrucă îndoliase sărbătoarea lui Dyonisios cu amintiri neplăcute.

El reia încercarea 20 de ani mai târziu, în 476, cu „*Fenicienele*" care tratau înfrângerea lui Xerxes, ca şi „*Perşii*" lui Eschyle.

Cu aceasta din urmă, avem primul şi poate cel mai mare nume al tragediei greceşti; aceasta fusese constituită ca gen literar prin eforturile atâtor generaţii, dar în forma în care se prezenta era un gen încă minor. Eschyle, numit şi părintele tragediei, o ridică la rangul marilor genuri literare dând profunzime morală şi grandoare temelor pe care le tratează. Aceste însuşiri sunt de altfel cele ale mediului său, şi e interesant de amintit că familia sa îndeplinea funcţiuni sacerdotale la Eleusis, la templul Demetrei.

Cultul dyonisiac, care încă nu căpătase semnificaţia morală dată lui

de orfism, se altoia în manifestarea sa dramatică pe morala tradiţiei eleusinice. Aceste elemente vor determina şi caracterul tragediei eschyleene cu marea ei clocotire de vieaţă şi cu rigorismul moral al epocilor apuse. De altfel şi vieaţa lui Eschyle arată aceeaşi linie unitară şi mândră în îndeplinirea datoriei, în vreme ce fraţii săi Cynegiros şi Amminias s'au acoperit de glorie în războaiele medice.

El începe să scrie tragedii de foarte tânăr şi este învingător la concurs, pentru prima oară, în 484. Marele succes care-i creează reputaţia este piesa „*Perşii*", reprezentată la Athena în 472 şi puţin mai târziu la Syracuza, la curtea tyranului Hieron, unde se adunau marile talente artistice ale Eladei: Eschyle, Simonide, Pindar, Bachylide, etc. In 467 reprezintă „Cei şapte contra Thebei" şi în 458 trilogia Orestia.

„*Prometheu înlănţuit*" se situează probabil după „*Cei şapte*", iar „*Rugătoarele*" este piesa dela începutul carierei. Toate aceste piese făceau parte din trilogii, căci dithyrambul în desvoltarea temei sale, căpătase o asemenea extensiune încât un singur actor nu putea să mai corespundă, şi atunci a trebuit să fie împărţit în trei părţi, încă înainte de Eschyle. Astfel „Cei şapte" formau ultima parte a tragediei thebane alături de „Laios" şi „Oedip".

In aceeaşi reprezentaţie o dramă satirică trebuia să facă prin caracterul ei comic echilibrul tensiunii sufleteşti provocate de tragedie.

Aceste piese care ne-au rămas, constitue numai o mică parte din opera poetului alcătuită din 70 de tragedii şi 20 drame satirice.

Temele tratate în ele sunt inspirate din ciclul de legende theban şi mai ales din acel troian „din fărâmiturile dela masa lui Homer", cum spune un gramatic antic. Forma dramatică a acestora nu este, evident, aceeaşi în cursul unei cariere atât de lungi. In „Rugătoarele" rolul principal îl are corul, el este protagonistul, voinţa, dorinţele şi temerile sale formează miezul tragediei. In celelalte piese care ne-au rămas, vedem că s'a făcut o schimbare şi anume partea corului este micşorată în folosul rolului zeului sau eroului, şi prin aceasta elementul dramatic câştigă asupra celui liric.

In acest sens Eschyle introduce un al doilea personagiu, pentru ca interesul dramatic să crească şi mai mult. Pe lângă aceste schimbări formale, el ştie să dea o nouă concepţie desvoltării dramei, dând

scenelor mitologice, oarecum juxtapuse până acum, o unitate superioară în care acestea apar ca o desfăşurare fatală a unei prime cauze, a voinţei divine.

La noi, modernii, spectacolul tragic se naşte din lupta unei voinţe pe când la Eschyle voinţa eroilor nu se încordează împotriva voinţei destinului, iar impresia provine tocmai din desfăşurarea destinului tragic al acestor eroi. O atmosferă religioasă înfăşură şi dirijează toate actele lor, dând spectacolului fiorul necunoscutului, al destinului omului singuratic în mijlocul acestor forţe deslănţuite şi misterioase. In „Prometheu înlănţuit" această forţă este ananghé, destinul orb, concepţie rămasă din epoca indo-europeană; el ţine în legăturile-i de neînfrânt pe oameni şi pe zei.

In celelalte piese această concepţie face loc voinţei zeilor, voinţă îndreptată spre bine şi nu oarbă ca a destinului; fatalitatea care cuprindea întreg universul este alungată în aceste tragedii din lumea zeilor şi se abate numai asupra oamenilor. Nemesis sau gelozia zeilor este pe de o parte resortul acesteia, căci zeii n'au obţinut decât recent atributele bunătăţii. Poetul luminează apoi şi această concepţie făcând ca Nemesis să intervie numai acolo unde Hybris, excesul individului, a făcut necesară o intervenţie a divinităţii reparatoare a echilibrului distrus.

Precum în legiuirile până la Clisthene, pedeapsa se exercită nu numai asupra vinovatului, ci întregul genos era responsabil, tot aşa blestemul sângelui vărsat urmăreşte generaţiile, ca şi în biblie, până la al şaptelea neam. Acesta este încă un lanţ în care se sbate omul. In ultima lui trilogie şi poate cea mai bună, Orestia, poetul arată o depăşire şi a acestei stări, arătându-ne pe Oreste că scapă de Erynii prin purificare, după indicaţiile Athenei, o transpunere în legendă a predominării pe care dreptul cetăţii îl obţinuse faţă de vendetta clanului.

„Orestia" este reprezentată în 457 tocmai când democraţia lua puterile sale prea mari Areopagului, în faţa căruia, după legendă, apăruse Oreste spre a fi judecat; de aci şi numele tribunalului căci „ara" era blestemul care urmărea pe cel vinovat şi deci Areopagul însemna colina condamnaţilor. In această atmosferă antică, eroii sunt croiţi şi ei din stâncă dură. In lanţul nesfârşit al chinurilor, lui Pro-

metheu nu-i scapă niciodată vreun vaiet şi mereu înfrunta dârz pe Zeus. (Vezi acelaşi motiv reluat de Goethe, care de altfel e transpus şi în româneşte de Panait Cerna). In cea mai mare parte personagiile sale depun o ardoare supraumană în calea în care se încordează voinţa lor, aşa Klitemnestra, Oreste, Prometheu. In motivul muzical, cu amploare mult mai mare decât la Sofocle şi Euripide, se încorporează fundamental viziunea artistică a poetului. Sumbra atmosferă a fatalităţii răsună de-a-lungul întregii tragedii mai ales în părţile lirice, unde Eschyle îşi exprimă întreaga sa concepţie de vieaţă. Cuvintele obişnuite neajungându-i spre a turna în ele prea plinul inspiraţiei sale, el creează cuvinte noi, lungi de o poştă. Multe din aceste cuvinte sunt neînţelese pentru Athenienii de mai târziu, dar cu sonoritatea lor ele au creat o anumită atmosferă ce învălue personagiile, căci poetul nu şi-a putut pune ordine şi claritate în tema sa. Imagini brusce, fulgerătoare, ţâşnesc să lumineze într'o clipă un întreg tablou; comparaţiile sunt prea încetinitoare pentru ritmul său năvalnic şi atunci metafora răsare la tot pasul. Este doar reprezentantul unui gen la începutul său, plesnind de sevă, ca şi strugurii zeului sărbătorit, şi cuvântul ţâşneşte şi se înşirue fără a putea fi cântărit, epurat, domesticit; e o imaginaţie grandioasă ca a lui Victor Hugo. In ce priveşte strunirea prea plinului sufletesc, aceasta este treaba epocilor în care se restabileşte echilibrul rupt de noile curente, şi când cuvintele clare pot să exprime tot cuprinsul sufletesc, mai domolit şi mai luminat acum.

Este epoca constituirii tipului clasic al oricărui gen şi a oricărei literaturi.

Tragedia atică. Sofocle. Euripide. Epoca clasică a tragediei este reprezentată la Athena prin opera lui Sofocle. Cel mai atic dintre tragici s'a născut la Athena în 435, dintr'o familie bogată — princips loco natus — spune Plinius, şi a primit o îngrijită educaţie muzicală şi gymnică. Era un tânăr armonios desvoltat, conform idealului athenian, şi a fost ales să cânte în corurile ce sărbătoreau victoria dela Salamina. El începe de tânăr să scrie tragedii şi în 468 dobândeşte victoria asupra lui Eschyle cu o tragedie care nu ni s'a păstrat. In ea poetul introdusese un al treilea actor, inovaţie fericită care e imitată şi de Eschyle. Piesele sale scrise de-a-lungul unei întregi vieţi s'ar

ridica la 120 de tragedii şi drame satirice. Din ele nu ni s'au păstrat decât şapte, cele mai citite de Byzantini, care ne-au transmis tot atâtea piese de a lui Eschyle şi Euripide, drame a căror cronologie ne este cunoscută aproximativ.

Cele trei piese mai vechi sunt „Antigona", „Ajax" şi „Electra". Cea dintâi pare să fi fost prezentată în 440, „Oedip rege" capodopera lui, pare să fie din 430, „Philoctet" este din 409, iar „Oedip" la Colona a fost reprezentată după moartea poetului de nepotul său Sofocle cel tânăr

„Trachinienele" este cea mai greu de clasat fiindcă nu seamănă cu nici una din cele păstrate; ea pare să fie din epoca tinereţii. In ele Sofocle îşi desvoltă concepţia sa asupra tragediei, pe care şi-a perfecţionat-o până la sfârşitul vieţii. Mai târziu el perfecţionează decorurile atrăgând şi mai mult atenţia asupra locului acţiunii, renunţă însă la efectele de scenă, la maşinăriile exterioare, tocmai pentru a pune în evidenţă acţiunea de pe scenă. Tot el renunţă de a mai prezenta trilogii legate între ele şi scrie piese separate unele de altele.

Nepunând, în centrul dramei, voinţa zeilor ca motor al acţiunei personagiilor, aşa cum era la Eschyle, ci lăsând drum liber desvoltării personalităţii fiecăruia, el poate să renunţe la trilogia care înfăţişa realizarea planurilor zeului de-a-lungul a mai multor generaţii, şi să arate desfăşurarea destinului omului pe un plan mai mic; laicizarea din ce în ce mai intensă a culturii din această vreme nu putea pe de altă parte decât să contribue în sensul arătat. Generaţiilor eroice a luptelor dela Marathon şi Salamina şi a succeselor dobândite în Asia Mică, le urmează o generaţie care îşi vede limitate posibilităţile în urma cursului pe care îl iau evenimentele. Infrânţi în Egipt şi având în Nord complicaţii cu Thebanii, susţinuţi de Spartani, ei îşi măsoară acum sub conducerea lui Pericle mai atent posibilităţile înainte de a intra în luptă. In interior de asemenea eliberarea individului de obligaţiile de mai înainte faţă de clan, duce la o mai largă desvoltare personală, în clipa când individul începe să se descopere.

Anonim mai înainte, el începe să se deosebească de ceilalţi, să se cunoască, să se definească chiar prin această opoziţie şi astfel Gorgias introduce în frază procedeul antitetic pentru a defini mai precis şi a marca nuanţe noi care scăpau generaţiei precedente, prea tu-

cazuistica = partea teologiei care tratează despre cazuri de conștiință.

multoasă şi cu mai multă vigoare de concepţie decât putere analitică. Cu ochii îndreptaţi în afară şi mai puţin lirică, noua generaţie favorizează reducerea rolului corului şi mărirea numărului personagiilor, câmpul ei analitic căpătând astfel o extindere mai mare. Sofocle nu este însă un retor, el nu face subtilităţi cazuiste şi nici declamaţii, căci tragedia lui nu cunoaşte analiza pentru analiză ci numai pentru desvoltarea interesului dramatic care rezultă din aceasta.

Acest fericit echilibru va dispare apoi în favoarea noilor tendinţe în teatrul lui Euripide. Acţiunea este la Sofocle determinată de datele psihologice ale personagiului şi nu întâlnim nimic forţuit, nimic exterior şi străin ei, care să formeze miezul piesei. Personagiile sale selectează factorii din lumea externă şi îi utilizează după logica lor internă. Impresia tragică reiese din atitudinea personagiului faţă de aceşti factori căci el acţionează prin toate mijloacele sale spre a duce la îndeplinire destinul său. In „Oedip rege", capodopera lui, Sofocle pune în centrul analizei sale această fatalitate internă care merge în calea fatalităţii externe. Oedip însuşi prin acţiunea sa, prin investigaţiile sale, prin tot ce face, provoacă deslănţuirea catastrofei. E drept că el o face cu intenţia de a-şi salva cetatea, dar fapt e că se pierde pe sine. Ironia sofocleană ne arată aici că orbecăim în întunerec şi că drumul nostru nu este determinat de intenţiile noastre. Nu e mai puţin adevărat însă că centrul interesului e deplasat în sufletul omului, în manifestările lui, determinate de voinţa lui însuşi, pe când la Eschyle erau acţionate de o voinţă supraumană. Aceste trăsături sufleteşti caracterizează personagiul şi determină şi acţiunea. Sofocle le înfăţişează în piesele sale cu o acţiune mai desvoltată în toată adâncimea şi nuanţele lor, punând personagiul în diferite situaţii. Psihologia lor nu mai este atât de simplă ca la Eschyle, cu pasiuni puternice care uneori alungau orice interese pentru altceva, ajungând până la obsesie.

Sofocle are puţin interes pentru aceste teme şi e interesant de observat că el nu tratează nici o temă din ciclul dyonisiac, într'o epocă, de altfel, care nu se mai recunoaşte în oamenii unei singure pasiuni.

La el, personagiul dobândeşte în extensiune ceea ce pierde în forţă căci este de o complexiune mai largă şi mai variată. Personagiul principal trebue să aibă şi acum o voinţă puternică pentru a sus-

ţine caracterul înalt al tragediei, resorturile lui sufleteşti însă nu mai sunt încordate întotdeauna rigid spre desnodământ.

Antigona în calea spre moarte îşi plânge tinereţea ei pierdută, vieaţa ei care n'a rodit alta, dar aceasta nu-i schimbă de loc hotărîrea pentru împlinirea datoriei. Acest adevăr psihologic Sofocle îl adânceşte în personagiul deuteragonistului, hotărîrii neclintite a celui dintâiu personagiu răspund şovăirile acestuia; aşa este Neoptolem în Philoctet. Deosebirea aceasta dintre psihologia personagiilor, Sofocle ştie s'o picteze punându-le unele în faţa altora, şi caracterizarea prin antiteză sau prin asemănare ajunge la o mare virtuozitate la el. Opoziţiilor tranşante dintre Creon şi Antigona îi corespunde, de exemplu, lupta interioară a Ismenei care nu îndrăsneşte să o ajute pe sora ei, dar îl desaprobă pe Creon. Personagiile apar la el sub o lumină frumoasă deşi au şi slăbiciuni, şi chiar cei răi nu caută să pozeze prin cinism. In aceasta poetul se inspiră mai puţin din lumea prezentă decât din lumea nobilă a lui Homer.

Vieaţa contemporană care marchează o nouă mentalitate spre sfârşitul vieţii poetului, o va descrie Euripide. Acesta, ultimul din marii tragici ai secolului V, s'a născut în anul 480. Părinţii lui erau mici comercianţi în luptă cu toate greutăţile vieţii. Aceasta i-a şi dat o experienţă mai actuală a vieţii în deosebire de înaintaşii lui, care, născuţi din aristocraţia greacă vedeau lumea prin altă prismă. Spre deosebire de aceştia, formaţi în tradiţiile familiei, Euripide s'a format singur şi nimeni n'a captat şi n'a înzăuat într'un tipar definitiv desvoltarea sa sufletească, iar libertatea mai mare a favorizat mobilitatea înnăscută; imposibilitatea adeziunii totale la vreo formulă de gândire sau vieaţă, a dus apoi la slăbirea vreunui imbold unificator, la lipsa puterii de sinteză care caracterizează şi teatrul său, unde varietatea şi diversitatea câştigă în dauna unităţii. In cariera lui vedem acelaşi lucru. El vroia să se facă mai întâiu atlet şi apoi pictor. Atras în cele din urmă de teatru, Euripide nu reuşeşte să dea expresie puternică gândirii sale decât la vârsta matură. Primul său mare succes este din 442, şi în tot cursul vieţii n'a obţinut decât de cinci ori premiul întâiu la concurs, căci numai generaţiile următoare aveau să guste noul ideal teatral. Numărul pieselor scrise ar fi între 75 şi 90 din care ni s'au păstrat numai 19, între ele şi drama satirică Ciclopul.

Data reprezentării nu se cunoaşte decât la opt tragedii. Astfel Alcesta este din 438, Medeea din 431, Hypolit încoronat din 428, Troienele din 415, Helena din 412, Oreste din 408, Ifigenia în Aulis ca şi Bacchantele din 405. Celelalte: Andromache, Hecuba, Electra, Heraclizii, Heracle furios, Rugătoarele, Ifigenia în Taurida, Ion şi Fenicienele par să fie din timpul războiului peloponeziac.

Euripide nu a adus nicio inovaţie în structura materială a tragediei, a modificat însă concepţia ei intimă. In deosebire de concepţia religioasă a lui Eschyle şi de cea voluntar eroică a lui Sofocle, el prezenta episoade nedeterminate de o necesitate internă, episoade care ţintesc să creeze impresia tragică prin dramatismul lor parţial, căci lui Euripide îi lipseşte puterea de sinteză şi de gradaţie a înaintaşilor săi, fiind de altfel în tonul transformărilor pe care le suferă acum societatea atheniană. In locul democraţiei lui Pericle, cu vederea lui departe, subordonând toate interesele prezente unei ţinte superioare şi îndepărtate, urmează o democraţie cu hotărîri brusce şi contradictorii, care se schimbă în 24 de ore (vezi condamnarea Mytilinenilor), şi sacrifica viitorul pentru o satisfacţie momentană. Conducătorul ei, în locul olympianului Pericle, este violentul Cleon care se svârle în mijlocul evenimentelor fără nici un plan şi neştiind cum o să iasă lucrurile până la sfârşit, sau proteiformul Alcibiade, neobosit să-şi schimbe politica şi, după cum spune Xenofon, vrând să dea lecţii de politică chiar lui Pericle. Euripide a închinat un imn în onoarea lui Alcibiade, dar nimeni mai mult decât el n'a pus sub o lumină crudă pe aceşti demagogi, aceşti retori interesaţi şi fără scrupule în conducerea demosului. Etica lui se revoltă împotriva acestor stări, dar nu e mai puţin adevărat că el este în teatru reprezentantul acestei generaţii diverse şi capricioase, ca orice mulţime fără busolă sigură, prea nestăpânită şi violentă ca să-şi poată crea un echilibru statornic. Scepticii, care abundă în teatrul lui Euripide, nu înţeleg să sacrifice nimic pentru idealuri de a căror puritate se îndoiesc. Numai descrierea ciumei din Athena, făcută de pana măiastră a lui Thucydide, poate să arate prăpastia care se deschide între vechii şi noii athenieni. „Carpe diem" e lozinca zilei, a oamenilor cărora le trebuesc sensaţii şi emoţii tari până la extenuare. Pentru o asemenea generaţie patetismul episoadelor putea foarte bine să constitue miezul

tragediilor lui Euripide şi imediat ce un subiect a fost epuizat, un altul se inşiră, având astfel tragedii formate din mai multe subiecte.

Dăm ca exemplu Hecuba, care cuprinde în partea întâia, durerea mişcătoare a acesteia şi demersurile pentru a scăpa dela moarte pe fiica ei Polyxena, iar în partea a doua ne arăta răzbunarea ei asupra regelui Polymnestor, ucigaşul lui Polydoros. Unitatea tragică e aici slăbită, deoarece milei provocată de suferinţele Hecubei în partea întâia îi urmează scenele groaznicei pedepse a regelui trac. Când tema este însă mai cuprinzătoare, efectul e neîntrecut şi prin aceasta poetul îşi merită numele de tragicotatos. Cum întreaga acţiune se grăbeşte să ajungă la miezul patetic, Euripide va ajuta la înţelegerea desfăşurării acţiunii prin introducerea unui prolog, care explica desvoltarea evenimentelor. Tot în acest fel se explica şi intervenţia zeilor în acţiune — deus ex machina —, căci aceasta rezolva dintr'odată situaţia care altfel ar cere desvoltarea intrigei în dauna scenelor patetice. Exterioare sunt şi mijloacele cu care sufletul spectatorului este impresionat şi anume „recunoaşterea" dintre părinţi şi copii, fraţi, etc. E o inovaţie pe care teatrul secolului IV şi cel roman o vor utiliza mult. El nu ne dă prin aceste mijloace o analiză susţinută şi completă a tuturor laturilor sufleteşti a personagiilor, totuşi lumina crudă a analizei lui se concentrează asupra câtorva stări pe care le epuizează. Acestea sunt părţile cele mai iraţionale, cele mai instinctive ale sufletului, tragedia ducând astfel până la sfârşitul premizelor ei popular-iraţionale, care o situau în opoziţie cu cultura apollinică. Aceste laturi iraţionale nu sunt prezentate, cum făcea Eschyle, ca manifestări înfiorătoare a puterilor necunoscute; ele sunt exteriorizarea sufletului omenesc, a unui organism bolnav (epilepsia lui Oreste), în care privirea poate surprinde resorturile intime ale vieţii instinctive. Intelectualismului socratic i se prezintă astfel un urmaş. Euripide analizează stările sufleteşti cele mai elementare dela graniţa conştientului, şi prin aceasta el extinde domeniul literaturii într'o sferă nebănuită mai înainte. Protestele majorităţii contemporanilor săi l-au făcut să se oprească pe acest drum, care în vremea noastră, cu psihoanaliza avea să deschidă perspective revoluţionare. Personagiile feminine, mai instinctive, mai aproape de natură, au fost tocmai din această pricină preferate de Euripide. Pe lângă aceste transformări,

el mai este și creatorul unei limbi mai corespunzătoare idealului său tragic. Ea se apropia mai mult de vorbirea obișnuită, este mai puțin maiestoasă decât la Eschyle, dar este mai clară, mai precisă și mai suplă. Mai potrivită pentru a exprima nuanțele, a fost imitată și de Aristofan; ea este mobilă, vioaie, nervoasă, cu expresiuni noi, bruscă, lapidară, concentrând în puține cuvinte o situație sesizantă, toate acestea fiind însușiri ale firii sale și ale sistemului său dramatic, în opoziție cu amploarea, maiestatea și cadența gramatică a înaintașilor săi.

10. Comedia atică. Originea ei.

Aristofan. In timp ce tragedia se desvoltă ajungând la capodoperele marilor tragici, se înfiripă alături un gen care, înălțându-se mai greu la început, ajunge și el la culmea desvoltării în secolul V. Aceasta este vechea comedie atică deosebită mult de așa numita comedie nouă din secolul următor, care e înrudită cu cea din zilele noastre. Ea și-a luat naștere, ca și tragedia, la serbările zeului Dyonisos și anume din cântecele falice în cinstea acestuia. Astfel de cântece falice în cinstea zeilor care fecundau pământul aveau loc în toată Grecia, în Egina, Delos, Sikyona; un corifeu care cânta puterea zeului vinului și recita versuri satirice, precum și un cor, care răspundea cu refrene și glume sgomotoase, formau procesiuni alergând pe câmpii, se adunau apoi la ospețe și alergau seara pe ulițele cătunului, înțepându-se cu glume mai mult sau mai puțin libere.

La aceste serbări s'au produs improvizări dramatice mai întâiu la Megara, așa cum ne spune Aristotel, care ne arată și desvoltarea pe care ele au luat-o aci după instaurarea democrației. Această farsă megariană ar fi fost apoi imitată și la Athena, unde ar fi fost adusă de un oarecare Susarion, pe la 570. De fapt aici factorul hotărîtor a fost pe deoparte comedia siciliană, iar pe de alta influența tragediei deja constituite. Reprezentantul principal și creatorul comediei siciliene este Epicharm, unul din marile nume ale literaturii grecești, pe care Platon îl pune alături de Homer. Inaintea lui se desvoltase aci mimul, adică imitarea amuzantă a anumitor scene din vieața de toate zilele, căci Grecii din Sicilia erau reputați pentru firea lor glumeață și ironică, așa cum o va constata și Cicero câteva secole mai

târziu. Inovația lui Epicharm constă în aceea de a da o legătură acestor scene disparate, de a forma o intrigă cu peripețiile date de un mit, sau împrumutate din vieața contemporană. Fragmentele care ne-au rămas nu ne permit să ne facem o părere completă despre opera poetului, dar mărturia antichității îl pune foarte sus. Comedia formată astfel mai întâiu în Sicilia, se desvoltă apoi și în Atica. Aci existau firește coruri comice, și noi chiar avem niște picturi pe vase care reprezintă scene comice din jumătatea sec. VI. Pe un vas se văd călăreți călări pe niște cai presupuși, pe sclavii lor, strigându-le trage, roibule, trage; pe alte două vase sunt niște păsări fantastic împodobite. Aceste două travestiri corale le vom întâlni în tot cursul secolului V, și în fine la Aristofan în „Cavalerii" și „Păsările". Fazele evoluției comediei nu ne sunt cunoscute, știm însă că pe la 460 are loc instituirea concursurilor de comedie care apare constituită atunci în ce privește structura piesei, numărul actorilor, întrebuințarea măștilor, etc. Ea începe cu un prolog care precedă intrarea corului și expune tema comediei; după aceea intră pe scenă corul, parte care constitue ceea ce se numește, ca și la tragedie, parodos. Pe când însă la tragedie episoadele ce urmează sunt despărțite de mai multe intermedii corale, numite stasima, comedia nu are decât două pauze, aceea a parabazei și a cântecelor epirrhematice, care urmează după parodos. In parabază poetul își expune punctul lui de vedere publicului, după ce își făcuse intrarea cu un cântec — komation — terminat printr'o frază care trebuia să se desfășoare vertiginos, de unde și numele ei de „sufocare" — pnigos —. E probabil ca parabaza să fie partea nouă care a fost introdusă în vechile scene comice pentru a le da unitate.

Urmează epirrhema adică patru strofe din care două cu caracter satiric și două cu caracter liric. O mulțime de scene care desvoltă tema anunțată în prolog se înșira apoi până la exod, adică la ieșirea din scenă a corului și actorilor. Tema comediei era morala sau politica, dar travestită într'un decor fantastic, cu incidente cât mai multe și mai surprinzătoare. Poetul trebuia în primul rând să amuze și din amuzament putea să reiasă la urmă un învățământ, dar acesta trebuia să vie ca un câștig în plus, peste amuzament, altfel poetul își risca piesa și reputația. Este tocmai ce i s'a întâmplat lui Magnes, comic

însemnat din această vreme. Cât timp imaginația lui nu secase, el prezentase pe scene travestiri fantastice și amuzante în păsări, în broaște, imitate apoi și de Aristofan, în Lidieni, dar repetându-se în procedee, piesele lui căzură. Cronologic după ei, Cratinos este cel mai mare poet al acestei epoci. Imaginația lui bogată știa să dea forma dramatică cea mai potrivită temei pe care și-o propunea și putea să varieze în infinite feluri același subiect, dându-i mereu un aspect surprinzător. Spiritul lui de o fertilitate neobișnuită se caracterizează prin îndrăsneală și grandoare. Un gramatic antic spune însă că tocmai această bogăție de idei îl împiedeca să urmeze și să desvolte o temă până la sfârșit, deoarece surveneau mereu altele care se grefau pe ea. Aristofan ni-l prezintă ca pe un mare iubitor de petreceri și de vin în „Cavalerii"; în anul următor însă Cratinos obține premiul I cu piesa sa „Polobocul" în care răspundea la acest atac. Forța lui satirică era foarte temută căci el atacă violent pe conducătorii partidului popular, noile moravuri, bogații risipitori, superstițiile străine, ținte care au excitat întodeauna verva comicilor athenieni. După Cratinos se mai remarcă Crates, care lăsând la o parte elementul satiric prezentă în comediile sale pure ficțiuni, ca traiul în mijlocul naturii și al animalelor, devenite toate supuse dorințelor omului, apoi Ferecrates cu o problematică mai accentuată în același gen. Cu aceștia ajungem la Aristofan, cel mai mare comic al Athenei, născut la 450. El prezintă în 427 prima sa piesă astăzi pierdută „Daitales", obținând premiul al II-lea. In anul următor îl ataca pe Cleon în „Babilonienii", iar în 425 obține premiul I cu Acarnanienii, cu o temă foarte îndrăsneață întru cât sărbătorea binefacerile păcii în plin războiu cu Spartanii, iar în anul următor obține premiul I cu o temă nu mai puțin îndrăsneață. Cleon favoritul poporului dela Sfacteria (vezi capitolul istoric), este reprezentat ca un sclav paflagonian care abuzează de buna credință a demosului. In „Norii", din 423, el atacă din nou pe sofiști, inovatori în educație, și în ea Socrate, adversarul lor neobosit, este prezentat ca șef al lor. Numele piesei vine dela norii pe care filosofii i-ar adora. Piesa așa cum o cunoaștem este refăcută căci judecătorii i-au dat doar premiul III pentru prima versiune. In „Viespele", din 422, el își îndreaptă atacurile asupra altei instituții fundamentale a Athenei, a judecătorilor. Heliaștii sunt prezentați travestiți ca viespi de unde și numele piesei. In anul următor el prezintă în „Pacea" o temă asemănătoare celei din „Acarnienii", sărbătorind pacea care tocmai se încheiase (421). Lucrările scrise între 421—414 nu ne-au rămas. Cu „Păsările" începe o serie de piese mai puțin agresive, mai amuzante prin fantasticul lor. Ca și Ferecrates el prezintă întâmplările a doi tineri care, plictisiți de societatea oamenilor, se duc să-și clădească o cetate între cer și nor, celebra Nefelococygie (cetatea cucilor). „Lysistrata" apoi și „Sărbătorile Demetrei" sunt din 411. In prima Aristofan arată complotul urzit de femei pentru a sili pe bărbați să încheie pace, iar în a doua face publicul să se amuze pe socoteala lui Euripide. Femeile foarte supărate pe acesta din pricina atitudinii sale mysogine, vor să se răzbune pe el și pe socrul său, care tocmai s'a furișat travestit pentru a le spiona la serbările zeiței Demeter. Arcașul scyt chemat apoi în ajutor prezintă interes deosebit pentru noi deoarece în felul cum rostește cuvintele grecești ne dă o idee despre fonetismul trac. In 405 obține iar premiul întâiu cu una din cele mai însemnate piese ale lui „Broaștele". In ea este o caracterizare completă a celor două școli literare, a lui Eschyle și a lui Euripide. Scena are loc în infern, unde cei doi poeți sunt arătați apărându-și sistemul dramatic în fața lui Pluton. Evident că la sfârșit Euripide e condamnat. După înfrângerea dela Aegos-Potamos, Athenienii trebue să încheie pace și în anii care urmară sub și după tyrania celor treizeci, ei nu mai au același elan de mai înainte. Verva comică a lui Aristofan nu se poate exercita decât asupra unor teme generale. „Adunarea femeilor" este un atac la adresa chimerilor școlilor filosofice, ca și „Plutos" din 390, care este satira iluziilor și dorințelor irealizabile ale celor săraci. Cu puțin timp înainte de a muri, el scrie și o parodie, pășind astfel pe drumul pe care va excela comedia nouă din secolul IV. La moartea sa, Platon, care exclusese pe Homer din „Republica" sa, îi scrie celebrul epitaf: „Grațiile căutând ca locaș un templu nepieritor au ales inima lui Aristofan". In jurul lui Aristofan se grupează alți comici, cu talente inegale. In prima linie vine Eupolis de un geniu și reputație aproape egală cu a lui Aristofan. Intre 429 și 411, anul morții lui, el scrie 17 comedii, obținând de 7 ori premiul întâiu. Cele mai reputate piese ale lui erau „Caprele" în care punea față în față moravurile simple

ale păstorilor şi ale orăşenilor moleşiţi; „Maricas" o violentă satiră împotriva demagogului Hyperbolos; „Demele" în care ironiza purtarea Athenienilor din vremea lui, şi unde aduce pe scenă pe marii şefi de odinioară: Themistocle, Aristide, Pericle. In „Baptes" el ataca pe adoratorii zeiţei trace Cottyto şi indirect pe Alcibiade atotputernic pe atunci. Din nefericire nu ni s'au păstrat decât câteva fragmente din tot teatrul lui, dintre care celebra caracterizare, redată de Plutarch a elocinţei lui Pericle. Pe o treaptă mai jos vine Phrynichos, Platon comicul, numit aşa spre a fi deosebit de filosoful Platon, şi alţii. Condiţiile politice şi sociale însă nu permiteau, aşa cum vom vedea, dăinuirea comediei în această formă şi astfel ea se transformă în tot cursul secolului IV, spre a ajunge la ceea ce se numeşte comedia nouă.

11. Filosofia

Sofiştii şi Socrate. Filosofia greacă la începuturile ei este foarte bogată în sisteme şi în idei. Heraclit pune principiul ştiinţei fenomenelor prin al său *„Polemos pater panton esti"*, pe când Parmenide neagă devenirea şi socoate ca singura realitate fiinţa unică şi eternă. Sistemele de mai înainte ale fiziologilor erau date de autorii lor ca expresia adevărului, şi atunci oamenii între atâtea teorii care se combăteau una pe alta încep să se îndoiască de valoarea gândirii în aflarea adevărului. Imprejurările politice şi sociale încurajează şi ele această tendinţă căci în această vreme legile nu mai au caracterul sacru de mai înainte şi fiecare cetăţean ştie cum se fac şi se înlocuesc. Este epoca când puterea efemeră a oratorilor succede autorităţii tradiţiei de mai înainte, şi când legile pe care le propun oratorii ţintesc la stabilirea a ceea ce este util pentru cetăţeni, lucru care variază dela o cetate la alta. In interiorul cetăţii deasemeni partidele urmăresc acelaşi lucru prin măsuri şi discursuri care trebue să câştige pe cetăţeni pentru cauza lor. De aici şi noua direcţie pe care o ia gândirea greacă cu sofiştii. Cel dintâiu dintre ei, Protagoras, ia ca punct de plecare sistemul lui Heraclit dar suprimă raţiunea universală, care făcea să iasă armonia universală din identitatea contrariilor, postulând că unicul mijloc de cunoaştere este sensaţia; judecăţile noastre sunt cu toate adevărate ca şi sensaţiile asupra

căror lucrează. Nimeni nu poate ieşi din structura sa sufletească şi cunoştinţa depinde de spiritul care o concepe: „Panton hrémaţon anthropos metron esti". Cel înţelept nu zămisleşte în sufletul său gândiri mai adevărate decât ceilalţi, ci numai mai utile şi mai plăcute.

Cealalt mare sofist Gorgias, născut în Sicilia, unde urmează la cea dintâi şcoală de retorică a lui Teisias, rezumă filosofia sa în trei teze: Nu există „fiinţa"; chiar dacă ar exista n'am putea s'o cunoaştem; presupunând în fine că am putea-o cunoaşte, noi totuşi n'am putea să împărtăşim altora cunoştinţa noastră.

Gorgias crede că nici o gândire nu e adevărată, deoarece noi nu putem surprinde esenţa lucrurilor, în timp ce Protagoras socoate că judecăţile noastre sunt adevărate, fiindcă noi avem să ne preocupăm numai de aparenţa lor. Două poziţii care se completează în fond una pe alta, şi subliniază imposibilitatea unei ştiinţe obiective şi generale. Reacţiunea împotriva acestui curent porneşte dela Socrate, care aduce o metodă pentru aflarea adevărului, unul şi durabil, din multiplicitatea efemeră a aparenţelor. Socrate s'a născut în Athena în 470 ca fiu al sculptorului Sofroniscos, meserie pe care o urmă şi el la început.

„Demonul" său interior însă îl împingea cu putere în spre studiul filosofiei din care el a înţeles să facă un apostolat, sacrificându-şi vieaţa pentru ideile lui. El nu a lăsat nimic scris, dar figura lui domină evoluţia filosofiei universale prin scrierile elevilor săi, în special ale lui Platon şi Xenofon. Acesta din urmă e mai exact în redarea literară a învăţăturilor socratice, a căror orizonturi nu le înţelege însă în toată însemnătatea lor, pe când cel dintâiu, mulţumindu-se cu o fidelitate „ad sensum", pune pe seama maestrului şi construcţii şi deducţii proprii. Filosofia lui Socrate în lumina acestor izvoare, marchează o turnură în evoluţia filosofiei greceşti. Primii filosofi se ocupaseră cu problema originii, constituţiei şi destinului lumii, şi nu reuşiseră decât să dea soluţii contradictorii. Socrate îşi întoarce privirile dela univers asupra omului însuşi: „Gnothi seauton — cunoaşte-te pe tine însuţi", este deviza sa. Adevărul îl găsim în noi înşine, întrebuinţând judecata noastră după anumite norme. Buna judecată îmi arată câte idei greşite şi confuze mă stăpânesc pe mine şi ceilalţi. Trebue să începem deci cu o revizuire generală a acestora şi

să plecăm dela ideea că nu știm nimic cum trebue. Singurul lucru pe care-l știu — spunea Socrate — este că nu știu nimic. Pe când virtuozitatea sofiștilor consta în deducțiile scoase din definiții vagi și incomplete, Socrate prin întrebări — eironeia — silește pe adversarul său să revină asupra generalizărilor pripite sau interesate, și să precizeze ideea și cuvântul în discuție. Logomachia, virtuozitatea discursivă a sofiștilor, găsește în el un adversar redutabil, care descoperă și pune în lumină toate incorectitudinile de gândire, fie că preopinentul cade, în cele din urmă de acord cu Socrate, fie că ajunge la o concluzie care se distruge prin însăși exagerarea și absurditatea ei.

Eironeia nu este decât o față a nouei metode și anume cea negativă prin care se distrug construcțiile false. Pe terenul astfel curățat, Socrate aplică și cealaltă față a metodei sale, maeutica. El nu transmite adevărul de-a-gata, ci ajută pe interlocutor să-l descopere. Meșteșugul lui se aseamănă cu cel al mamei sale, moașa Fenareta, ajutând pe oameni să zămislească adevărul, de unde și numele de *maeutică* (maia = moașă). Procedeul logic prin care el ajunge la aceasta este definiția și inducția. Adunând multe exemple, el arată trăsăturile lor comune, ridicându-se astfel dela particular la general; prin inducție deci ne ridicăm la gen și definiția lui e abstrasă prin înlăturarea diferențelor specifice.

Aceasta servește apoi să ne coborîm prin metoda deductivă dela adevăruri generale la particulare, excluzând astfel arbitrariul părerilor de până atunci. Logica este însă pentru Socrate strâns legată de ideea de bine care se acoperă cu ideea adevărului. Lumea este cârmuită de o rațiune supremă pe care trebue să o urmeze gândirea noastră disciplinată și astfel, strânsă bine în chingile metodei științifice, gândirea noastră poate să afle adevărul și să-l exprime.

Legile în care se întrupează această rațiune au deci valoare obiectivă și generală, și nu o valoare subiectivă cum spuneau sofiștii.

Intradevăr aceștia puneau față în față natura și legea, spunând că aceasta din urmă nu era decât o creație a legislatorilor pentru a înfrâna pasiunile, pentru a domoli natura. Insă oamenii de o fire mai viguroasă se revoltă împotriva acestei tiranii și se desvoltă după natura lor proprie. Acestea erau concluziile unui Thrasymach din

Chalcedonia, atât de înrudite cu concepția supraomului nietschean, care au favorizat apariția unui Alcibiade sau Dyonisios din Syracuza. Legea însă, spune Socrate, este expresia rațiunii, identică cu ideea binelui; părtași ai rațiunii, toți tindem spre bine și nu facem răul decât din pricina ignoranței noastre, care ne ascunde drumul adevăratului nostru interes. Intradevăr binele individual nu poate fi despărțit de binele general și când acționăm împotriva acestuia ne vătămăm pe noi înșine, și atunci în mod necesar cel înțelept are o gândire dreaptă și acționează în consecință, căci acțiunile noastre sunt determinate de concepțiile noastre.

Prin această doctrină, arété, virtutea care în secolul anterior era legată de descendența nobilă, este acum legată de știință. Virtutea ne-o dă acum știința, și ea poate fi învățată.

Știința aceasta apoi ne conduce pe drumul drept în toate raporturile noastre față de divinitate, față de semenii noștri și față de noi înșine. Acesta este răspunsul școlii idealiste la toate problemele pe care le pune existența.

FILOSOFIA MATERIALISTĂ. Alături de filosofia idealistă a lui Socrate și a elevilor săi, Leucipp și Democrit dau teoriei materialiste formula cea mai categorică pe care o întâlnim în filosofia antică.

Plecând dela punctul de vedere al Eleaților că devenirea și mișcarea sunt imposibile fără de „Neființă", ei trag altă concluzie decât aceștia și anume existența acestei „Neființe", căci ființa nu este una singură ci e formată din infinite părticele, și astfel permanența ei nu mai este incompatibilă cu mișcarea care există în aceeași măsură ca și ființa.

Ființa, asimilată cu plinul, se compune din particule indivizibile — atomi, de infinite soiuri, indestructibili, în număr infinit, separați prin neființă sau prin vid.

Acești atomi se mișcă după legi determinate și necesare. Mișcarea lor actuală își are punctul de plecare într'o mișcare anterioară, care a fost și ea determinată de o alta, și așa mai departe la infinit. In această privință Aristotel le reproșează că nu rezolvă problema spunând că totul s'a petrecut întotdeauna la fel, și că trebue căutat un principiu, un început universului.

In teoria lor totul se explică prin atomi şi prin mişcare. Varietatea lucrurilor se explică prin calităţile lor primare, adică întinderea şi greutatea, prin modul lor de grupare şi de combinare.

Pe lângă calităţile primare, oamenii pun pe seama lucrurilor şi calităţile secundare, dar acestea nu sunt decât impresiile pe care ele le produc asupra sensibilităţii noastre, producând savoarea, frigul, căldura, etc. Sufletul nostru este, evident, format tot din atomi a căror însuşiri trebue să corespundă funcţiei lor sufleteşti. Sufletul este acţiune şi vieaţă, trebue deci ca el să fie compus din substanţa cea mai nobilă, din atomi subtili, netezi şi rotunzi, adică de foc. Atomi de acest fel se găsesc în tot universul şi sufletul face parte din aceastâ materie care dă naştere la vieaţă şi mişcare; el nu este o forţă care organizează universul. La om sufletul este răspândit în tot corpul şi anume între doi atomi corporali se află un atom psihic.

Atomii aceştia ar putea să iasă din corp pentru a se uni cu ceilalţi, dar respiraţia introduce din aer noi atomi psihici, şi-i împiedecă ca să plece din corp prin curentul care se produce.

Cu Democrit filosofia greacă ajunge la o extraordinară anticipare a tuturor principiilor ştiinţei moderne: indestructibilitatea materiei, conservarea forţei, la descoperirea principiului că nimic nu se pierde, nimic nu se creează ci totul se transformă, domnia în lumea fenomenală a cauzelor mecanice, excluderea cauzelor finale, regresiunea la infinit în explicarea cauzelor secundare şi reducerea tuturor fenomenelor la o ultimă realitate, de un caracter unic: mişcarea.

Platon. Platon, născut în anul 427, în 7 ale lunii Thargelion (Mai), zi sărbătorită cu pietate de urmaşii săi până la desfiinţarea şcolii (527 post Christum), se trage din cele mai ilustre familii ale Athenei: prin mama sa este înrudit cu Solon iar prin tatăl său cu Codrus, ultimul rege al Athenei. Critias apoi care a jucat un rol atât de important în reacţiunea aristocratică din 414, îi era unchiu. Numele său adevărat era Aristoklés — după bunicul său — şi a primit numele de Platon dela Socrate fiindcă era bine legat în spate (Platon = larg, desvoltat). El primeşte o educaţie foarte îngrijită în muzică, pictură, în filosofie şi în poezie, ba încă excela atât de mult şi în exerciţiile gimnastice încât câştigă premiul întâiu la luptă, la jocurile istmice.

In tinereţe el compune tragedii şi dithyrambi la care cu tot talentul, evident în arta dialogurilor sale, renunţă pentru a se consacra filosofiei. El se ataşează de Socrate dela 20 de ani, fiind unul dintre cei mai intimi şi făcând tot posibilul ca să scape pe maestrul său de nedreapta condamnare la moarte.

Incă şi filosofia sa o consideră el ca un reflex al celei socratice şi de aceea îl pune pe Socrate să conducă convorbirea în dialogii săi, dându-le şi numele de dialogi socratici.

El intră mai târziu în legătură cu cercurile pitagoreice, când Architas îl scapă de mânia lui Dyonisos în călătoriile sale în Sicilia, lăsându-se influenţat de ei în concepţiile sale filosofice.

Influenţa şcolii eleate se exersează de asemeni asupra lui în timpul refugiului său la Megara, imediat după moartea lui Socrate. In 390 se duce în Cyrenaica, invitat de matematicianul Theodoros, pe care-l cunoscuse în cercul lui Socrate. De aici vizitează apoi Egiptul dobândind şi cunoştinţele amănunţite despre Egipt, pe care le vedem în Faidros.

Un rol important îl au în vieaţa sa călătoriile sale din Sicilia, unde curtea lui Dyonisos era, ca pe vremea lui Hieron şi Gelon, un punct de atracţie pentru artişti şi filosofi. Prima călătorie aici o face el prin anul 388 în timpul războiului corynthian în urma străduinţelor lui Dion, cumnatul tyranului Dyonisos, care era un înfocat adept al filosofiei socratice şi platonice.

Dion vrea să câştige şi pe Dyonisos cel bătrân pentru vederile lui Platon, dar cuvintele sincere şi fără menajamente ale acestuia stârnesc mânia tyranului care-l predă trimisului spartan şi Platon e pe punctul de a fi vândut ca sclav. Douăzeci de ani mai târziu el vine din nou în Sicilia, chemat de Dion ca împreună să câştige pe Dyonisos cel tânăr pentru reforme politice conforme idealului platonic. Din nefericire însă Dion se ceartă cu tyranul, şi Platon se simţi destul de fericit că poate să se întoarcă în patrie imediat.

Cu toate acestea, Dyonisos cel tânăr îl invită insistent să revie şi astfel Platon vine încă odată la Syracuza în 361.

Din cauza intrigilor nu reuşeşte nici de data aceasta să-l câştige pe tyran ba încă, greu calomniat pe lângă acesta şi generalii lui,

scapă cu vieață numai datorită intervenției pitagoricienilor din Tarent în frunte cu Archytas.

Aceştia îl influenţează apoi în concepţiile sale filosofice, şi astfel în prelegerile sale pe care le ţine încă din 386 în grădinile lui Academos, de unde şi numele şcolii — Academie —, vor predomina de acum elementele matematice şi fizice.

Această şcoală va dura timp de 900 de ani şi nu-şi va închide porţile decât sub şi din ordinele lui Justinian, în 527. Aici predă el până la moartea sa (347), fiind stimat şi respectat, cu toată izolarea sa, de principii străini şi de fruntaşii cetăţii ca Timotheos şi Chabrias. Scrierile care ne-au rămas dela el cuprind 24 de dialogi, 13 scrisori şi câteva mărunte compuneri poetice.

Dintre dialogi, 7 sunt consideraţi încă din antichitate ca apocrifi — nothoi, — iar din scrisori unele sunt apocrife, iar altele cu pasagii intercalate.

Dialogii se împart în două grupe din care primii, cei mici, sunt scrişi în deceniul de după moartea lui Socrate şi reprezintă exclusiv învăţăturile acestuia.

Dintre ei face parte: Apologia lui Socrate, Kriton, Euthyfron, Charmidés şi Hippias minor.

„Apologia" este cuvântarea de apărare a lui Socrate împotriva acuzaţiei lui Anytos, Meletos şi Lycon. Ea se compune din trei părţi şi anume: Cuvântarea de apărare propriu zisă, cuvântarea asupra determinării pedepsei şi cuvântul către judecători, după sentinţă.

In acelaşi timp cu Platon, scrie o apologie Xenofon şi Lysias, toate prilejuite de atacul sofistului Polycrate împotriva lui Socrate, la câţiva ani după moartea acestuia.

„Criton" cuprinde discuţia lui Socrate cu prietenul său după care s'a numit dialogul, în ultimele clipe ale vieţii sale. El refuză să-şi salveze vieaţa prin fugă compromiţând astfel învăţătura vieţii sale. Aici se găseşte şi vestita prosopopee a legilor. Ceilalţi dialogi tratează despre anumite teme şi anume despre pietate (Euthyfron), despre prietenie între bărbaţi (Lysis), despre temperanţă (Charmides), despre curagiu (Laches).

In dialogii mari, din perioada de transiţie (392—380), Platon începe să desvolte teme şi gânduri proprii.

Primul dintre ei, „Protagoras", ne înfăţişează discuţia dintre celebrul sofist şi Socrate, şi anume dacă virtutea se poate însuşi prin învăţătură sau nu. Marele sofist socoate aceasta ca dela sine înţeles în timp ce Socrate arată că trebue respectate anumite condiţii pentru ca învăţătura să fie rodnică.

„Menon" tratează aceeaşi temă ajungându-se la concluzia că ştiinţa se poate însuşi de oameni, fiindcă în sufletul lor mai viează încă amintirea existenţei ideale trecute.

„Gorgias" cuprinde discuţia acestuia cu Socrate, care pune în evidenţă lipsa de temeinicie a pretenţiilor ştiinţifice universale ale sofiştilor. „Faidros", dialogul atât de admirat, desvoltă tema lui Eros ca năzuinţă a sufletului omenesc spre ideea frumosului căci există două feluri de iubiri, cea dintâi e iubirea idealului, iar cea de a doua, iubirea obişnuită.

„Euthydemos" este o satiră împotriva subtilităţilor dialectice ale şcolii lui Antisthenes, întemeietorul şcolii cynice, pe când

„Faidon" desvoltă tema din Menon, anume că amintirea existenţei trecute în lumea ideilor face posibilă cunoştiinţa ştiinţifică.

„Kratylos" cuprinde o temă foarte iubită de sofişti: Deosebirea dintre elementele naturii (fysei), şi elementul ulterior, convenţional (thesei) în limbă.

Dialogul este în fond prima încercare serioasă a unei teorii a limbajului şi ne-a păstrat o mulţime de amănunte, între altele şi asupra limbii strămoşilor noştri, asupra limbii trace.

„Symposion", ultimul dintre dialogii acestei perioade, este cel mai desăvârşit şi mai admirat dialog ca realizare artistică. El ne dă discuţia dintre Socrate, Pausanias, Aristofan, medicul Eryximachos şi Agathon, cu prilejul ospăţului dat de acesta pentru a sărbători premierea tragediei sale (416).

Tema discuţiei este Eros şi fiecare dintre conmeseni înfăţişează mitul iubirii în chip felurit. Caracteristică este explicaţa lui Aristofan: omul primitiv a fost despărţit de zei în două părţi, în bărbat şi femeie, care se caută astfel din eternitate pentru a reveni la forma primitivă. Viziune foarte potrivită pentru marele comic.

Când vine rândul lui Socrate, acesta pune pe seama preotesei Diotima explicaţia sa şi anume că iubirea este impulsul spre ne-

murire, făcând ca femeile să nască fii oamenilor și ca sufletele acestora să se umple de icoana idealurilor eterne.

Dialogii care urmează acestei perioade până la sfârșitul vieții sale, așa numiți dialogi constructivi, sunt: Politeia în zece volume, Timaios, Kritias, Theaitetos, Sofistes, Politicos, Parmenides, Filebos și Legile. Ele cuprind partea sistematică a doctrinei platoniciene și o vom înfățișa ca atare.

Dialectica platonică și teoria ideilor.

„Platon și filosofia lui marchează o turnură decisivă în istoria filosofiei grecești și europene. El este întemeietorul idealismului filosofic după cum Democrit este al celui materialist, ei fiind cei doi poli ai filosofiei universale. Problema pe care și-o pune Platon e să stabilească legitimitatea științei și se servește pentru aceasta de teoria cunoștinței.

Heraclit spusese mai înainte că războiul e tatăl tuturor lucrurilor și că în această continuă schimbare este imposibil spiritului să surprindă un fenomen care să nu ia imediat altă înfățișare. Platon spune și el că știința fenomenelor trecătoare este greu de întemeiat, dar deasupra lumii simțurilor este lumea inteligibilă (cosmos noétos), dincolo de aparență este lumea realităților veșnice.

Aceasta este lumea științei, pe când lumea simțurilor nu ne poate da decât păreri (doxa) și nu certitudine. Omul trebue deci să câștige păreri despre lumea inteligibilă a ideilor și să se înalțe dela părere la știință. Metoda dialectică ne dă această posibilitate. Când are o sumă de impresii omul trebue să știe care este ideea ce stă îndărătul lor și anume el se poate ridica prin intermediul cunoștințelor progresive dela aparență la adevăr, pe ale cărui urme îl pune lumea sensibilă. Intradevăr omul vede că un lucru este mai mare față de unele lucruri, dar mai mic față de altele, și prin aceasta el întrevede pentru prima oară această idee de mărime, micime, pluralitate, unitate, etc. Cultivarea științelor care se bazează pe aceste noțiuni și anume aritmetica, geometria, muzica, măresc deprinderea omului de a vedea ideile, cu condiția de a le studia în raporturile lor, rațional, și nu de a le accepta, în mod mecanic, supunându-se obișnuinței.

In această situație, purificat prin studiile raționale, sufletul omenesc poate, spune Platon — și în aceasta e de acord cu teoria modernă

a intuirii și nu deducerii adevărurilor științifice, — intui ideile adevărate care constitue esența universului.

Această intuiție o explică Platon prin amintirea — anamnésis — ideilor cunoscute într'o vieață anterioară, când sufletul trăia în lumea esențelor, explicație care se cuprinde în alegoria din Fedru.

Această operație a gândirii — noésis —, care corespunde funcției pe care îndeplinește ipoteza în logica noastră, era completată printr'alta discursivă și dialectică — dianoia —, corespunzând verificării din logica modernă.

Intradevăr dialectica lui Platon cuprinde o operație ascendentă — noésis, și una descendentă — dianoia.

Prima constă în a te ridica treptat până la principii, la ideea generală a lucrurilor sensibile, ajungând până la ideea supremă care nu mai presupune nici o altă, și anume la ideea ideilor, „Binele".

Dialectica descendentă este mai importantă pentrucă numai așa se vede dacă am ajuns la ideile reale sau numai la niște construcții care sunt numai ale minții noastre.

Prin aceasta trebue să mă pot coborî dela idee la obiectul concret, prin diviziune, diairesis, determinând părțile lui; trebue să merg dela unitatea genului la pluralitatea speciilor, să arăt raporturile ideilor între ele, și dacă ajung la obiectul dela care am plecat, înseamnă că operația este fără cusur.

Aceasta este operația cunoscută în logică sub numele de diviziune, operație, pe care Platon o formulează pentru prima oară.

Mergând mai departe, vedem că logica și metafizica sunt strâns întrețesute la Platon și formează un tot unitar, determinându-se una pe alta. Astfel pentru noi ideea generală este un act al spiritului care n'are existență în afara acestuia. Intradevăr ea este o ratio essendi și nu o ratio fiendi, căci ne servește pentru a recunoaște, a interpreta fenomenele în fluctuația lor și nu e altceva decât o copie a acestora. In limba lui Platon dimpotrivă, ideea este ființa reală și concretă; ea există în ea însăși, lucrurile sunt copia ei, neavând existență decât atât cât participă la ea. Fenomenele trec dar ideea rămâne, și astfel de ex. generațiile de oameni care se succed și mor sunt aspecte trecătoare pe care le determină o idee, care le stă la bază: omul, omenirea.

Ideile formează de asemeni o multiplicitate, dar cum legea spiritului este legea unității și aceasta ajunge, la ultima și suprema limită a înțelegerii, la ideea supremă care este cea a binelui, avem în mod firesc o idee supremă care cuprinde în sine toate ideile și toată perfecția lor. Existența acestui bine suprem, a lui Dumnezeu, e dovedită prin mai multe argumente și e de observat că dela Platon încep probele pentru ceea ce se numește existența lui Dumnezeu.

Etica și politica. In etică ca și în metafizică Platon face front împotriva sofiștilor. Thrasimach și Callicles susțineau că nu există legi naturale ci numai convențiuni sociale și că omul superior își croiește drumul său eliberându-se de toate prejudecățile, care sunt bune numai pentru a apăsa pe cei tari și a apăra pe cei slabi.

In fața acestora, Platon susține că există o lege morală pe care rațiunea o descoperă analizându-se pe sine însași și anume urmând lanțul ascendent al dialecticei. Prin această metodă noi găsim pe treapta supremă ideea binelui, după care trebue să ne modelăm vieața, căci omul trebue să creeze în sine structura ideală pe care i-o desvălue dialectica. Intradevăr sufletul omenesc se compune din trei părți: epithymia sau dorința care reprezintă elementul pasional inferior și se află situat în pântece, thymos, curajul și temeritatea care se află în piept și reprezintă partea intermediară între dorință și rațiune, și în fine rațiunea — nous — care e situată în cap și este facultatea prin care omul poate înțelege divinitatea.

O celebră comparație a lui Platon în Fedru compară sufletul cu un car tras de doi cai: Unul e negru și totdeauna gata de revoltă, dorința; celălalt, alb și plin de ardoare, domolește pe tovarășul său, dacă vizitiul — nous — știe să se impună.

După Platon fiecărei părți a sufletului îi corespunde o virtute. Dorinței, temperanța — (sofrosyné), ardorii temerare, bărbăția — (andreia) —, iar virtutea proprie rațiunii este înțelepciunea — sofia.

Din acordul celor trei funcții ale sufletului se naște armonia sufletească; din subordonarea legitimă a celor inferioare față de cele superioare se naște dreptatea — dikaiosyné.

Omul trăiește însă în societate și trebue ca morala să fie legată de organizația politică, care la rândul ei e datoare să se conducă după ideea supremă și să cultive virtutea prin și în cetățenii săi.

In cetate însă, ca și în univers, particularul trebue să se subordoneze generalului și astfel individul există pentru stat și nu statul pentru individ căci există o morală a statului care se bizue și ea pe componența tripartită a sufletului omenesc, și astfel vom avea și în stat trei clase.

In statul platonician clasa meșteșugarilor și a agricultorilor este cea mai de jos precum este și epithymia în ordinea sufletească; clasa războinicilor care corespunde cu thymos vine în rândul doi, iar filosofii, care reprezintă rațiunea, formează clasa conducătoare.

Fiecare clasă socială trebue să cultive virtutea respectivă: meșteșugarii și agricultorii, cumpătarea, războinicii, curajul, iar filosofii înțelepciunea. Din acest acord ierarhic al claselor se naște apoi dreptatea, virtutea zeilor. Pentru a lega pe individ cât mai puternic de interesul colectivității, Platon suprimă proprietatea și familia, cerând ca pământul să aparțină în comun tuturor cetățenilor, iar femeile să trăiască sub regimul comunității.

După nereușita încercărilor sale pe lângă tyranii Siciliei și văzând că idealul său e prea greu de realizat, el revine în „Nomoi" asupra acestor două puncte, mulțumindu-se cu un control sever al statului asupra averii și proprietății.

Apărut într'o vreme când nu exista proletariat industrial, sistemul politic al lui Platon reprezintă o mystică a statului care nu se bizue nici pe o clasă socială efectivă, nici pe respectarea drepturilor individului, astfel că nu putea fi susținut de nici unul din aceste două elemente.

Frumoasa construcție teoretică a lui Platon a rămas că să fermenteze concepțiile tuturor reformatorilor antici ca și moderni, el fiind nu numai cel mai ilustru reprezentant al direcției idealiste în filosofie, ci stând și în centrul tuturor încercărilor teoretice de reformă socială care, prin „Utopiile" unui Thomas Morus, Campanella și ceilalți, au dus apoi la realizări concrete.

Aristotel. Aristotel s'a născut în 384 la Stageira. Tatăl său era Nicomach, medicul regelui macedonean Amyntas. In 367 el vine la Athena și rămâne timp de douăzeci de ani elev al lui Platon, ținând și cursuri de retorică.

După moartea lui Platon, el trăieşte câtva timp la prietenul său Hermeias din Atarneia, amintirii căruia închină un imn celebru în antichitate, fiind legat de el şi prin soţia sa, fiică a lui Hermeias.

In 342 dă curs invitaţiei regelui Filip al Macedoniei şi devine timp de trei ani educatorul lui Alexandru cel Mare, al cărui prieten rămâne până la moartea nepotului său Calisthenes, primind dela el subsidii în bani şi plante rare în timpul expediţiei acestuia în Asia.

In 335 revine la Athena unde deschide o şcoală în Liceu, gimnaziu consacrat lui Apollon Lykeios, unde va avea obiceiul să predea filosofia sa plimbându-se pe aleele gimnaziului (peripatos = plimbare), de unde şi numele şcolii sale, peripatetică.

După Aulus Gellius el ţinea aici două feluri de prelegeri: seara pentru un cerc mai larg de ascultători — exoterice, — şi dimineaţa pentru şcolarii mai înaintaţi — acroamatice.

După moartea lui Alexandru, el este implicat de partidul antimacedonean într'un proces de impietate — asebeia — şi este nevoit să se refugieze la Chalcis pentru a evita, cum spunea el, ca Athenienii să păcătuiască încă odată, după condamnarea lui Socrate, împotriva filosofiei. Aici moare el în vara anului 322 de o boală de intestine de care suferea toată vieaţa.

Opera lui Aristotel este foarte vastă formând o adevărată enciclopedie a ştiinţei umane în secolul IV î. Hr.

El se ocupă mai întâi cu legile generale ale gândirii şi de cele pe care le urmează aceasta spre a ajunge la adevăr, reunite sub titlul de Organon. Cele mai însemnate sunt Katégoriai, Analytica protera şi Hystera, Topica.

Trece apoi la studiul naturii cu „Fisiké acroasis" în 8 volume, „Peri ouranon" în 4 volume şi Meteorologia tot în 4 volume.

După lumea anorganică se ocupă de plante şi animale cu „Hai peri ta Zoa historiai", „Peri Lyton", etc. El întemeiază anatomia şi fiziologia comparată făcând dovadă de un spirit observator şi creator care-i admirat încă de savanţii lumii moderne. Cu această lucrare Aristotel ajunge la om şi la gândirea lui, scriind „Peri psyhés, Peri aisthéseos, Peri mnémés, Peri hypnon".

Studiază apoi manifestările activităţii umane în techne rétoriké, tehné poiétiké, Ethica nicomacheia, eudémia, Politica şi Proté filosofia.

Aceasta din urmă cuprinde ştiinţa cauzelor, a principiilor care stăpânesc vieaţa şi întreaga natură; s'a mai numit şi metafizica după locul care i-a revenit în culegerea scrierilor aristotelice, fiind aşezată după fizică.

Filosofia lui Aristotel o continuă pe cea a lui Platon pe care o admite în unele puncte, iar în altele o combate. Pentru Platon individul îşi trage realitatea din ideile la care participă, neavând existenţă reală prin sine însuşi, ştiinţa apoi ne desleagă legăturile lumii simţurilor şi ne duce în realitatea lumii inteligibile — mundus intelligibilis. — Aristotel însă nu vrea să despartă ideile existente de lumea sensibilă căci pentru el ideile existente nu sunt în afară şi pe lângă lucruri, ci în ele. Ideile fără legătură cu această lume nu ar putea să o explice sau să o facă reală, şi astfel ideea transcendentă nu explică mişcarea acesteia căci nu o putem deriva de acolo de unde nu este. Pentru Aristotel lumea lucrurilor individuale date de simţuri este realitatea sensibilă, mundus sensibilis, Cosmos aisthétos, ideile în ele însile nu sunt decât nişte pure abstracţii ale însuşirilor lumii reale şi n'au o fiinţă aparte. Generalul este imanent în individ, nu există decât prin el şi în el. Adevărul este în această lume pe care o vedem şi primul pas al ştiinţei este observarea fenomenelor.

Dar Aristotel nu gândeşte că aceste idei sunt pure abstracţiuni, semne ale inteligenţei noastre pentru a ne recunoaşte în diversitatea fenomenelor ci că ele corespund unei realităţi, că ele există în indivizi, că sunt factorul inteligibil şi cel căruia îi aparţine mai multă realitate. In toate lucrurile se găsesc două elemente, ideea, forma, care e elementul activ, şi elementul pasiv, materia, în formă neinteligibilă şi ireductibilă la idee.

Dualismul său ontologic înclină astfel spre factorul spiritual care fiind singurul inteligibil este şi cel real. Materia participă la realitate ieşind din sfera posibilităţii după ce gândirea a acţionat asupra ei, care la rândul ei nu devine nici ea reală decât întrupată în materie. In ultima sinteză a ideilor sale Aristotel se apropie foarte mult de Platon căci şi la el toate ideile sunt cuprinse în unica idee atotcuprinzătoare, în ideea universală sau în Dumnezeu. El este gândirea pură, formă fără materie — actus purus — şi forma realităţii sale este cea a gândirii pure. Deosebirea esenţială este că la Aristotel realitatea,

în traducere filosofică ideea, aparține și individualului, pe când la Platon numai speciile nu și invidualul se împărtășesc de adevărul realității. De asemeni în individ, la Aristotel, este real ceea ce se poate defini, forma dată materiei, însușirile, etc., și de aceea logica este introducerea la metafizică, la esența lucrurilor. Pe aceasta o cunoaștem prin cele zece categorii care arată toate formele gândirii corespunzătoare ființei și atributelor determinabile ale acesteia, și anume:

Ființa, ce este cineva, adică individul.

Cantitatea, calitatea, relația, locul, timpul, situația, posesiunea, acțiunea făcută și cea suferită.

Aceste zece categorii pot fi reduse la patru în care pot intra toate noțiunile și anume ființă, calitate, cantitate, relație. Realitatea nu aparține decât primei categorii pe când celelalte nu sunt decât însușiri ale acesteia, și prin studiul acestui individual și al însușirilor lui ne ridicăm apoi la universal, obiectul științei. Dacă trecem la studiul naturii, vedem că ne întâmpină din toate părțile mișcarea pentru a cărei producere trebue însă să existe ceva care să fie pasibil de ea; aceasta este materia nedeterminată. Când un sculptor, de exemplu, face dintr'un bloc de marmoră o divinitate, materia a fost determinată și a devenit zeița Venus sau Minerva, căpătându-și astfel forma — to eidos. Analiza mișcării ne arată apoi încă două principii ale universului: materia și forma. Cum însă nu e de ajuns un bloc de marmoră și pura idee încolțită în capul sculptorului pentru a face o statue ci și de activitatea lui asupra materiei, trebue să notăm al patrulea principiu al universului și anume finalitatea. Dar aceste patru principii se pot reduce la două, elementul pasiv, materia, și elementul activ mișcarea, care dă forma; pe aceasta nu o putem găsi în nici o parte realizată în sine-și. Mișcarea însă, forma, își găsesc expresia lor absolută în finalitatea și perfecția naturii, în actul de gândire pe care o are omul, coroană a creației, ridicat deasupra regnului animal și vegetal. Totul se explică prin realizarea gândirii, actul cel mai perfect, bunul cel mai înalt, care este forma, cauza și scopul a tot ce vedem. Această mișcare spre formele mai înalte nu se explică decât prin atracția pe care o exercită Dumnezeu, principiul întregii

ordini și al binelui, care pune totul în mișcare așa cum ființa iubită atrage ceea ce o iubește, hos eromenon kinei.

Aristotel deosebește la sufletul omenesc activitatea teoretic științifică și cea subiectiv activă a moralei și a politicei, alături de care avem activitatea artistică, retorică și poetică. După cum dăduse un rol mai mare individualului în logica sa, tot așa dă și în activitatea practică o mai mare însemnătate individului, deosebindu-se și în aceasta de Platon.

Morala către Nicomach și Eudem ne învață buna conducere a pasiunilor naturale ca dorința, de ex. care ne îndeamnă spre ce ne este folositor și desgustul care ne abate dela ceea ce este vătămător. Acestea nu trebuesc suprimate ci trebuesc să asculte de rațiune care le ține în limitele potrivite, trebue, cum s'a spus, să filosofăm cu pasiunile. Fericirea constă în acțiune și a suprima pasiunile, înseamnă a lipsi rațiunea de elementul pe care trebue să-l conducă. Virtutea constă într'o poziție mijlocie — aurea mediocritas — îndepărtată în mod egal de cele două extreme (hyperbolé, elleipsis).

Prin acesta se continuă ideea de măsură, de armonie, atât de apropiate spiritului grec pe care și poeții gnomici o postulaseră prin deviza „méden agan".

Omul însă nu trăiește singuratic, căci trebue să fii zeu sau animal ca să trăiești singur, el trăiește în societate și astfel Aristotel se ocupă și cu vieața socială, cu organizația politică.

El se deosebește și aici de Platon căci pe când acesta construește „Republica" sa ideală neținând seama de realitatea istoriei, Aristotel supune observațiilor și cercetărilor sale constituțiile a 158 de cetăți grecești. Platon dă precumpănire statului asupra individului, așa cum și metafizica lui dă valoarea numai genului, pe când Aristotel socotește că statul trebue să fie reuniunea unor oameni liberi și egali. Omul fiind o ființă făcută spre a trăi în societate, statul este făcut pentru aceasta, trebue să corespundă acestor nevoi și să promoveze desvoltarea individului, căci scopul lui e să dea omului fericirea și virtutea.

Intradevăr toate constituțiile care au în vedere interesul general sunt bune. Aceasta se obține însă prin domnia legilor și nu există

guvernământ adevărat decât sub suveranitatea ei, căci legea este rațiunea lipsită de pasiuni.

Forma de guvernământ care asigură domnia legilor este însă politeia, căci în ea interesele individuale se anulează prin opoziția unora față de ceilalți și atunci interesul comun promovează.

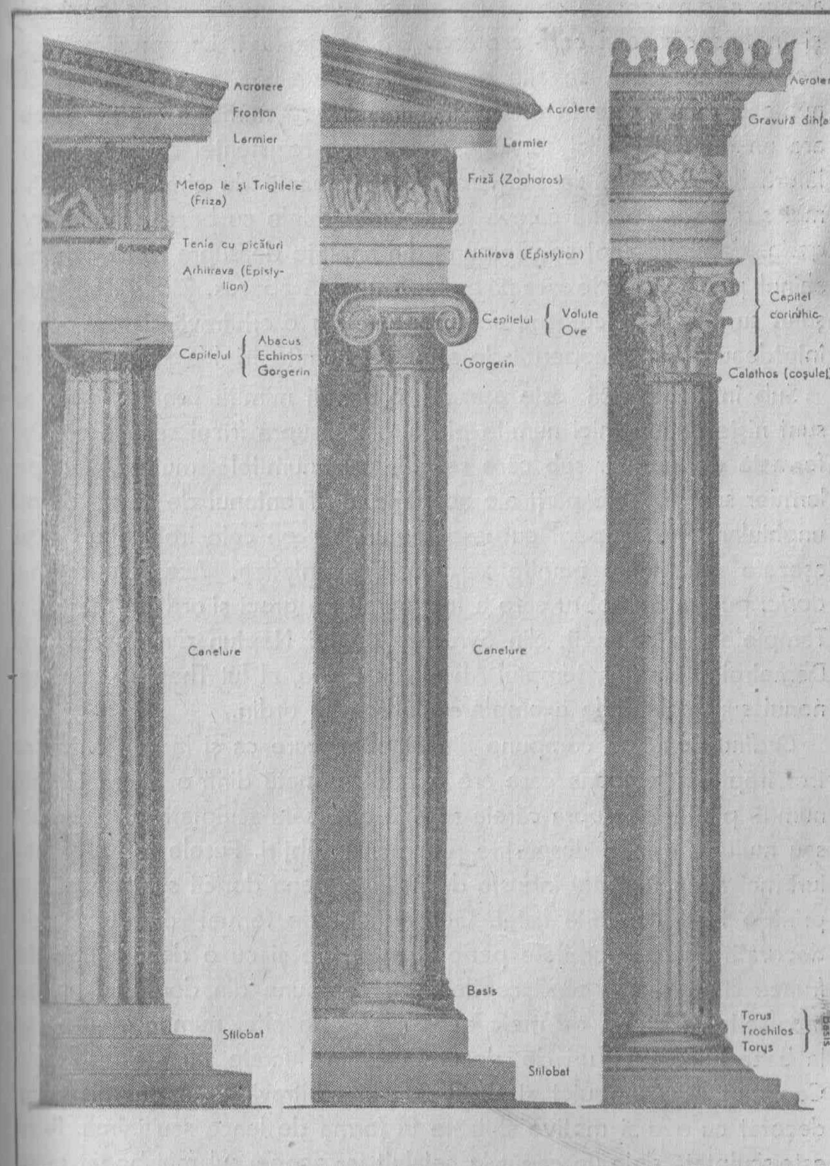
Cea mai bună formă de guvernământ e așa dar o republică moderată unde se moderează reciproc bogăția, meritul, numărul și libertatea. Pentru ca acest guvernământ să existe nu trebue să fie nici prea mari bogății deoparte și nici prea mare mizerie de alta, căci așa se produce dușmănia, invidia și îngâmfarea. Clasa mijlocie menține echilibrul între cei bogați și săraci, și astfel evită primejdia demagogiei și a oligarhiei, asigurând Statului un mers pe calea de mijloc, pe care Aristotel o propăvăduește și în etică. La filosofii greci, sistemele de politică și de morală se țin strâns legate între ele fiind la rândul lor determinate de viziunea metafizică pe care o are filosoful asupra lumii și de teoria cunoașterii.

Prin această trăsătură logică și teoretică a poporului grec se explică caracterul sistematic și deductiv al tuturor consrucțiilor filosofice. Intr'o societate mai puțin pregătită cultural, cum e aceea a evului mediu, acest lucru împreună cu dominarea filosofiei de către teologie, va duce la crearea scolasticei, care va jura pe Platon și Aristotel.

12. Arta greacă

Arhitectura creată de Greci în această perioadă este pe cât de simplă pe atât de desăvârșită, căci datorită geniului lor ei au atins acea perfecțiune neegalată de nici un alt popor. Coloana joacă un rol important în templele lor care au formă dreptunghiulară și sunt împărțite în trei părți: Pronaosul, Naosul și Epistodomul. Templele au fost clasificate după numărul mai mic sau mai mare al coloanelor și după așezarea lor la distanțe egale variind dela 3 diametre la mai mult de șase. Altă clasificare, și cea mai interesantă, este aceea care ține seama de elementele arhitectonice. Grecii au avut astfel trei ordine sau stiluri: stilul *doric*, *ionic* și cel *corynthic*.

La cel dintâiu observăm o bază dreptunghiulară cu trei trepte largi pe care se ridică întreaga clădire numită stilobat, apoi vin coloanele

COLOANĂ DORICĂ, IONICĂ, CORYNTHICĂ

alcătuite din ronduri de piatră aşezate unele peste altele cu fusul, şi în fine capitelul care are cam 20 de caneluri. La aproximativ o treime a coloanei, se află o îngroşare invizibilă pe care Grecii o numeau Entasis, iar în arhitectura noastră se numeşte galb. Galbul are un dublu rol căci serveşte la întărirea rezistenţei coloanei şi înlătură iluzia optică de subţiere a ei provocată de atmosferă. Puţin mai sus de el se află câteva jghiaburi paralele cu baze numite gorgerin. Capitelul apoi se cumpune din anelete deasupra cărora se află ehinul peste care este aşezată o piatră numită abacus. Zidăria acoperişului susţinută de coloane se compune din o arhitravă şi friză, care întotdeauna este acoperită de sculpturi numite triglife şi metope.

Sub întreaga friză este aşezată o bandă numită Tenia şi pe ea sunt nişte conuri mici numite picături. Deasupra frizei se află cornişa formată din larmier sub care se află aşa numitele mutule, iar pe larmier sunt aşezate părţi ale acoperişului. Frontonul de formă dreptunghiulară era acoperit cu basoreliefuri, iar pe cele trei colţuri erau aşezate ornamente numite acrotere sau antefize. Acesta e ordinul *doric*, puternic şi sobru care a fost numit de greci şi ordinul masculin. Templele din Selinont, din Syracuza, al lui Neptun din Paestum, al Demetrei şi Hestiei, templul Afaiei din Egina, al lui Theseu şi Parthenonul sunt splendide exemplare ale acestui ordin.

Ordinul ionic se compune din Stilobat, care ca şi la cel ionic are trei trepte, şi coloana care are o bază formată dintr'o piatră pătrată numită plintă, deasupra căreia se află o bucată sculptată cu ciubucuri sau mulure ieşinde despărţite prin benzi subţiri. Fusele tot cu caneluri mai adânci şi mai înguste decât la coloana dorică sunt despărţite printr'o bandă numită listel. Gorgerinul este format dintr'o bandă decorată cu aşa numitele perle şi astragale şi cu o decoraţiune de frunze stilizate, pe când capitelul se compune din două linii curbe încolăcite în formă de melc deoparte şi de alta, numite volute, iar la baza lui erau şiruri de decoraţiuni fin lucrate numite astragali. Capitelul este lunguieţ şi despărţit de arhitravă printr'un mic abax decorat cu ove şi motive stilizate în forma de lance sau inimă. Friza este sculptată dela un capăt la celalalt iar acoperişul mai bogat ornamentat decât cel doric. Templele ionice se caracterizează printr'o ornamentaţie bogată şi delicată prin linii svelte, graţioase şi elegante. Ordinul ionic a fost întrebuinţat mai ales în Asia Mică de unde trece şi în Grecia. La Athena a fost întrebuinţat la templele lui Erechteu, templul Nikei Apteros şi la Propylee unde stilul doric e unit cu cel ionic.

Ordinul corynthic se deosebeşte de cel ionic prin capitel care este format dintr'un coş înconjurat de frunze de acanth aşezate în două rânduri, unde cele de sus susţin două volute mici, peste care se află un abax pătrat şi scobit la fiecare latură. Cât priveşte restul, ordinul corynthic este asemănător aproape întru totul celui ionic. Intrebuinţat la început numai pentru interior, ordinul corynthic apare pentru prima oară la exterior la monumentul lui Lisicrate din Athena la 334 şi mai târziu foarte des, mai ales în epoca romană. Acropola, colina sacră a Athenei, celebră în lumea întreagă, a fost acoperită în întregime de temple care au constituit un tot demn de geniul celor ce au contribuit la ridicarea lui. Acolo avem sanctuarele zeiţei Palas Athena şi ale eroului Erechtheu. Propyleele înaintea cărora se află micul sanctuar al zeiţei Apteros-Nikei care e tot ce se poate închipui mai elegant, mai svelt şi mai graţios în arhitectură. Parthenonul, închinat zeiţei Athena, protectoarea oraşului, Erechtheionul care ne este cunoscut prin cariatidele lui, acele şase statui care înlocuesc coloanele şi susţin acoperişul.

Sculptura de asemeni face progrese imense în sec. V. După războaiele medice sculptura greacă ia un mare avânt şi trece printr'o perioadă de transiţie între 480—450 pentru a ajunge apoi la perfecţiune. Un exponent al acestei epoci este Myron, unul din elevii lui Ageladas cu celebra lui operă Discobolul. Nu avem decât o copie a lui în marmoră din care totuşi se poate vedea cât de mare este schimbarea de atitudine şi realismul mişcărilor. Alături de el Polyclet este creatorul canonului artistic, înscriind corpul în mai multe patrulatere. Intr'unul intră capul până la umeri, în al doilea umerii până la şolduri, în al treilea coapsele până la genunchi şi în al patrulea restul; în interiorul acestor patrulatere se înscriu apoi liniile corpului. Statuile lui Polyclet sunt toate făcute după acest canon cu o ştiinţă anatomică desăvârşită, capul intrând de şase ori în corp. Cunoscuta statue Doryforul a fost făcută de asemenea după acest canon. Altă operă a lui Polyclet este Diadumenul şi Amazoana rănită, amândouă

renumite printr'o ireproşabilă execuţie. In Olympia, în incinta sacră Altis, existau două temple venerate: unul consacrat lui Zeus şi altul zeiţei Hera. Templul lui Zeus construit între 480—457, conţinea în interior celebra statue a zeului făcută de Fidias. In urma unor săpături s'au descoperit basoreliefuri de pe frontoanele acestor temple care reprezentau lupta centaurilor cu Lapiţii şi legenda concursului lui Pelops contra regelui Oenomaos. Amândouă frontoanele prezintă puncte de asemănare. Nu se ştie exact căror artişti datorăm aceste basoreliefuri.

In această vreme trăieşte *Fidias*, cel mai mare sculptor al Greciei şi care este în acelaşi timp şi pictor şi arhitect. Ca prieten al lui Pericle, el a avut greaua sarcină de a conduce lucrările după Acropole la care a luat parte activă. O importantă lucrare a lui e statuea Athenei Promachos aşezată pe Acropole la stânga Propyleelor şi a cărei lancie era văzută dela mari depărtări de cei care veneau pe mare. O altă Athenă Parthenos aflată în Parthenon a fost pierdută şi despre ea se zice că era făcută numai din fildeş şi aur. Cu o mână zeiţa ţinea lancea, la picioarele sale era scutul şi aproape de lance un şarpe. Ca şi această statue cea a lui Zeus olympicul a pierit. După cum ne spune Pausanias, Zeus stătea pe un tron din aur, fildeş, marmoră şi abanos, decorat cu basoreliefuri, ţinând într'o mână o victorie înaripată şi în cealaltă sceptrul. La picioarele sale se află un scăunel ornat cu lei de aur şi cu figuri, reprezentând lupta lui Theseus contra Amazoanelor. Afară de aceste statui, Fidias a sculptat numeroase basoreliefuri pe frontoanele templelor Acropolei. După bombardarea Parthenonului, pe la începutul sec. XIX, lordul Elgin ridică cea mai mare parte din basoreliefurile frizei ca şi sculpturile frontoanelor pe care le duse la British Museum; totuşi după desenele luate anterior de către Carrey, reconstituirea lor este destul de uşoară. Din 92 metope ale Parthenonului ne-au rămas vreo treizeci. Cele din latura răsăriteană reprezintă Gigantomahia, cele dela apus lupta dintre Greci şi Amazoane, cele dela miazănoapte scene din războiul troian şi cele dela miazăzi, care sunt şi cele mai bine păstrate, prezintă lupta Lapiţilor contra Centaurilor. Aceste metode erau pictate, aşa cum dovedesc urmele de coloare care s'au descoperit pe unele din ele. Sculpturile frizei prezintă ceremoniile serbărilor

Panathenee. Compoziţia măreaţă şi foarte armonioasă se bănueşte că a fost executată de Fidias, pe când clădirea Parthenonului a fost încredinţată arhitecţilor Iktinos şi Kalicrates. Arta lui Fidias aparţine atât şcoalei atice cât şi celei peloponeziene căci el a ştiut să îmbine atât de uşor graţia şi eleganţa atică cu gravitatea şi nobleţea dorică. Pe la sfârşitul sec. V, sculptorii antici se depărtează de stilul creat de şcoala lui Fidias şi se formează un nou stil al cărei animator pare a fi sculptorul Calimach, căruia i se atribue celebra operă a unui grup de coniene dansând dansul numit cariatis. O operă reuşită a noilor tendinţe este o victorie îmbrăcată într'o haină fâlfâitoare şi atât de transparentă încât i se văd minunat liniile corpului. Mişcarea pe care o face pentru a-şi scoate sandala este plină de graţie şi naturaleţă. Afară de această revenire la arta pură antică, mai vedem răsărind o nouă şcoală ionică. O victorie găsită la Olympia, din nefericire mutilată, este una din bucăţile lui Peonias, reprezentantul acestei şcoale, şi una din cele mai frumoase bucăţi ale muzeului din Olympia. Sculpturile de ex-voto reprezintă scene de adoraţiune şi sacrificiu luate din teme religioase, iar stelele funerare reprezintă pe morţi în mijlocul celor ce-i înconjurau în vieaţă.

13. Istoria şi oratoria

Opera lui Thucydide întreruptă la anul 411 este continuată de athenianul Xenofon a cărui lucrare Hellenika se leagă în mod abrupt de a celui dintâi începând cu: După aceasta . . ., etc.

Continuator al lui Thucydide, Xenofon este în domeniul istoric tot aşa de departe de modelul său pe cât este mai prejos de Platon în redarea figurei lui Socrate, în opera sa Symposion şi Memorabilia. Din Hellenica autorul utilizează mai târziu mai multe pasagii relative la eroul spartan atât de admirat de el, Agesilaos, dându-le numele acestuia ca o închinare specială amintirii lui. Opera istorică care i-a făcut renumele, este însă celebra Anabasis sau expediţia celor 10.000 de Greci în interiorul Asiei sub conducerea lui Cyrus şi apoi, după moartea acestuia în lupta dela Cunaxa, reîntoarcerea lor în ţară prin mijlocul armatelor duşmane ale lui Artaxerxes şi ale populaţiilor vrăjmaşe. Indrăsneaţa întreprindere ţine încordată atenţia cititorului situându-se prin dramatismul ei deasupra tuturor operelor de acest

gen. In afară de aceste opere istorice Xenofon a scris și opere ideologice. Intre acestea se află și „Kyropaideia" care rezumă idealurile patriarhale ale clasei aristocrate în luptă cu democrația și nicidecum nu prezintă vieața marelui rege cu veracitatea istoriei. Scene romantice ca aceea a iubirii dintre Panteia și Abradates, trec în generațiile următoare drept modelele cele mai demne de imitat. „Statul Lacedemonian" este de asemeni o lucrare menită să scoată în relief calitățile organizației aristocrate a Spartei pentru care Xenofon nu a stat niciodată la îndoială să lupte cu spada sau condeiul. Opera sa și-o scrie la Scyllus în apropierea Elidei, în domeniul pe care Spartanii îi dăduseră după exilarea sa din Athena și unde moare în 359. Decretul de exilare este anulat în 362, după ce Sparta și Athena leagă alianța împotriva Thebei, și când fiul său Gryllos luptă pentru patria sa găsindu-și și moartea la Mantinea. Contemporan cu el este istoricul syracuzan Philistos pe care Cicero îl numește „pusillum Thucydidem". Intradevăr Philistos își luase ca model pe marele istoric athenian dar din păcate numai în latura formală. El nu-și permite nici o digresiune și cultivă un stil lipsit de înflorituri poetice, este însă departe de spiritul științific și obiectivitatea celui dintâi, părtinind pe tyranii sicilieni la a căror curte trăiește. In această împrejurare el înțelege de asemeni să se opue influenței pe care Platon și Dion încep să o exercite asupra lui Dyonisios cel tânăr și contribue la eșecul marelui filosof. Generația următoare are defecte mai grave decât parțialitatea acestuia din urmă, căci transformă genul istoric într'o anexă a retoricii. Istoria nu mai este o achiziție utilă, o lecție pragmatică a trecutului pentru generațiile următoare, ci este un prilej de amplificări retorice asupra unor locuri comune. Opus maxime oratorium, spune Cicero și prin aceasta dă o caracterizare acestei școale care va influența și istoriografia romană prin intermediul celei siciliene. Inițiatorii în acest sens sunt doi școlari ai lui Socrate: Eforos și Theopompos. Cel dintâi scrie o istorie universală în 30 volume, începând dela întoarcerea Heraclizilor și până la liga dela Corynth, celălalt o istorie contemporană și, ochiu mai ager, grupează toate evenimentele în jurul persoanei lui Filip, care determină de fapt întreaga politică a Eladei în această vreme. Theopompos nu-l iubește de altfel pe Filip și nici pe ceilalți politicieni, subliniind

totdeauna părțile egoiste și meschine ale fiecăruia, drept care a și fost poreclit în antichitate „maledicentissimus scriptor". In timpul lui Alexandru cel Mare în istorie va pătrunde și latura romantică, cauzată de extraordinara expediție a acestuia și de miragiile lumii orientale.

Elocvența greacă. Darul vorbirii, gustul pentru elocvență, era una din însușirile caracteristice ale poporului grec. Incă la Homer, în Presbeia de exemplu, găsim frumoase cuvântări adaptate la firea personajului, și cu toții ne amintim că, de pe buza lui Nestor mai dulce decât mierea curgea viersul. In epoca lui Themistocle și Pericle cuvântul este o armă puternică pentru conducerea poporului și talentul oratoric al lui Pericle era vestit în lumea atheniană. O descriere o găsim în piesa „Demoi" a lui Eupolis: „Persuasiunea își avea lăcașul pe buzele lui și numai el dintre toți oratorii oricui dădea la întrecere zece pași înainte, lăsându-ți apoi un ac în inimă". Dela Pericle însă și dela contemporanii săi nu ne-a rămas nici un discurs, căci numai în epoca următoare oratorii încep să le scrie și să le răspândească pentru a-și impune punctul lor de vedere. Importanța tot mai mare a cuvântului în democrația sec. V, făcu apoi să se simtă și necesitatea unei arte oratorice. E drept că acum Cleon spunea că oamenii fără instrucție sunt mai buni pentru a conduce cetățile decât elita intelectuală, dar Athenienii și-l răpeau unii altora, tocmai în acest timp, pe retorul Gorgias din Leontinoi venit să ceară ajutor pentru patria sa. Retorica ce înflorise mai întâi în Sicilia din cauzele pe care le-am arătat în altă parte, găsește un teren foarte favorabil în Athena unde isegoria și isonomia erau trăsăturile fundamentale ale cetății. Gorgias creează acum o frază antitetică potrivită pentru a exprima cu vigoare și exactitate ideile sale.

Ca să pună în evidență și mai mult nuanțele, el subliniază asemănările și opozițiile prin asonanțe inițiale și finale și prin egalitatea numărului de silabe. Influența lui Gorgias se exercită apoi asupra lui Antifon, cel dintâi dintre cei zece oratori atici, asupra lui Andocide și asupra logografilor Lysias și Isaios. In aceștia din urmă avem modelele cele mai desăvârșite ale elocinței judiciare. Cel care dă modele și deschide școală pentru elocința politică, este însă Isocrate, născut pe timpul lui Pericle la 430 și mort în 338, după bătălia dela Cheronea. Tema discursurilor lui este unirea tuturor Gre-

cilor în fața amenințărilor externe pentru a salva patria culturii intelectuale şi a civilizației. La început el se adresează Athenei pentru a forma această unitate, apoi după desfacerea celui de al doilea imperiu maritim athenian, el îşi îndreaptă privirile asupra puternicelor personalități ale lui Jason din Fere, ale lui Dyonisos cel tânăr şi în cele din urmă spre Filip regele Macedoniei. Apelând la acesta din urmă, el face un prost serviciu patriei sale a cărei independență nu putea să dăinuiască alături de autoritatea macedoniană, contribuind prin scrieriile sale la defetismul moral al Greciei. Serviciile sale pozitive constă însă în crearea perioadei oratorice şi a şlefuirii artistice date acesteia. Gorgias crease frază antitetică dar aceasta era scurtă şi nepotrivită pentru exprimarea marilor teme şi emoții generale. Fraza lui Isocrate centrează în jurul unei idei principale numeroase idei secundare, care îi dau relief şi amploare oratorică. Evitarea hiatusului, armonia silabelor, asonanțele finale şi inițiale, toate acestea dau perioadei isocratice luminozitate şi grație, armonie şi gravitate. Proza greacă marchează o nouă etapă dela el şi nu numai Grecii dar şi Romanii au fost şcolarii lui. Intradevăr pentru stăpânirea tehnică a temelor şi a tehnicei verbale, Isocrate este maestrul la a cărui cutie cu vopsele, aşa cum spune Cicero, recurg cu toții. Oratorul desăvârşit însă este acela care nu face din virtuozitatea tehnică o artă pentru artă, ci se serveşte de ea numai în măsura cerută pentru insuflarea unei convingeri ce se exteriorizează prin acțiune.

Demosthene, cel mai mare orator al antichității şi probabil al lumii, pune aceste însuşiri în serviciul independenței şi tradiției de libertate a patriei sale, pătrunzând cu privirea ageră a omului politic autentic primejdia reală pe care o reprezenta Macedonia pentru idealul grec de vieață. Născut la Athena în 383 el avu de suferit după urma tutorilor săi care-şi însuşiseră averea lui. Pentru a-şi putea recâştiga bunul său prin judecată, Demosthene ia lecții dela Isaios iar mai târziu şi dela actorul Satyros, îndreptându-şi astfel o dicțiune defectuoasă. Deşi câştigă procesul, el nu poate să redobândească decât o mică parte din avutul său şi este nevoit să exercite meseria de logograf. In această situație îşi face el ucenicia pentru cariera politică, scriind pledoariile contra lui Androtion şi Timocrate.

Călit în desbaterile juridicare, el intră în marea politică în 352 cu

prima filipică, după expediția regelui Macedoniei împotriva Perinthului. Intre anii 351—49 el ține discursurile olynthiace ca urmare a atacului lui Filip împotriva Olynthului capitala synoikismosului din Chalcidica. Atacurile lui Filip împotriva coloniilor atheniene din Thracia şi împotriva Perinthului şi Byzanțului duc între 350—45 la un războiu în regulă între Athena şi Filip. Comportarea aliaților phoceeni pe de o parte care jefuesc templul din Delfi şi masacrara reciprocă a acestora, şi a Thebanilor aliați cu Filip pe de alta, pagubele suferite de comerțul maritim athenian din cauza ostilităților, duce la încheierea aşa numitei păci a lui Filocrates. Dintre ambasadorii trimişi pentru aceasta face parte şi Demosthene ca şi conducătorul partidului filipizant, Eschine. Filip însă nu se ține de stipulațiile acestui tratat şi atunci au loc în Athena mai multe procese împotriva partizanilor macedoneni, din care Eschine scapă cu multă greutate. Acuzația o susținuse Timarchos şi Demosthene. Acesta caută acum să desvăluiască toate planurile ascunse ale regelui Macedoniei şi să grupeze cât mai multe cetăți împotriva lui. Din această vreme e filipica II şi III.

In războiul care se deslănțue apoi, Athenienii şi Thebanii sunt învinşi la Cheronea în 338. Partida națională este acum atacată şi Demosthene, trebue să se apere în procesul coroanei. Triumful lui duce la exilul voluntar a lui Eschine care nu obținuse o cincime din voturile judecătorilor.

Eschine deschide apoi o şcoală în insula Rhodos, centru retoric însemnat şi în vremea lui Cicero. După moartea lui Alexandru, Demosthene devine iar conducătorul politicei atheniene, dar victoria lui Antipater dela Crannon duce la prescrierea fruntaşilor mişcării naționale. Demosthene căutând să fugă este înconjurat în templul lui Neptun din insula Calauria, unde se otrăveşte pentru a nu cădea de viu în mâna duşmanului (322). Astfel Demosthene moare odată cu libertatea patriei lui, dar politica a cărui promotor a fost, a asigurat Athenei o nouă perioadă de înflorire a democrației şi a dat la iveală mari oratori şi desbateri politice care vor forma modelul şi nostalgia tuturor urmaşilor, nevoiți să se cheltuiască în subtilități de formă talentul lor lipsit de marea respirație a vieții politice libere.

Alături de Demosthene moare şi Hyperide, celălalt fruntaş al partidei naționale, orator neîntrecut care alia cele cinci mari însuşiri

esențiale, după cei antici, pentru un orator: grație, amploare, urbanitate, compoziție și artă. De o mai mică forță de acțiune decât Demosthene, a cărui logică strânsă te apucă de gât ca să-l urmezi, Hyperide a fost preferat totuși de unii Romani ca M. Corvinus, în timp ce Cicero și Dyonisios din Halicarnas socotesc pe Demosthene drept cel mai mare orator.

Tot în aceeași vreme Caecilius din Kalacte în lucrarea sa „Despre caracterele celor 10 oratori" ne dă ierarhia lor după Canonul alexandrin, care pe lângă Demosthene, Hyperide, Isocrates, Eschines, Antifon, Lysias, Isaios, Fokion mai cuprinde și pe Andocide și Dinarch.

Aceștia sunt cei zece mari oratori pe lângă care se vor ridica în secolele următoare maeștrii retori în Rhodos și în Asia Mică, dar niciodată nu vom mai avea spectacolul unor mari oratori și mari cetățeni într'o patrie atât de mică prin întinderea ei și atât de mare prin rolul pe care l-a jucat.

III. Epoca elenistică

1. Politica externă

Liga dela Corynth îl proclamase pe Filip egemon al Grecilor împotriva Perșilor și acesta începuse pregătirea expediției, când atentatul unui ofițer nemulțumit provocă moartea lui (333). Suit pe tron, Alexandru potolește întâiu răscoala populațiilor din Nord, apoi întorcându-se spre Greci, distruge Theba, care luase armele împotriva lui fățiș, primește supunerea celorlalte cetăți și pornește expediția sa împotriva lui Darius Codoman. Invingător la Granicos, el cucerește pe rând cetățile Asiei Mici, apoi prin biruința dela Issos își deschide drumul spre Syria și Palestina.

Tirul opune o rezistență mai îndelungată dar după aceea urmează rapida cucerire a Egiptului; învingătorul se îndreaptă de aici spre interiorul Asiei și la Gaugamela câștigă bătălia decisivă împotriva lui Darius. Babilon, Susa, Persepolis cad acum în mâna biruitorului. Darius fiind omorît de un satrap al lui, el are de sdrobit rezistențe locale în Nord — Arachosia — și apoi începe expediția spre țara fabuloasă a Indiei, unde regele cel mai însemnat, Porus, este învins.

Cu toată dorința de a merge mai departe Alexandru e nevoit să revină spre a-și consolida cuceririle; drumul prin Belucistan e foarte greu și istovește atât armata cât și pe rege. Intors la Babilon, el inaugurează o politică de contopire între învingători și învinși, și în același timp organizează monarhia lui după modelul monarhiilor orientale, în care regele era considerat ca fiu și încorporare a zeului, așa cum și fusese de altfel salutat el de preoții lui Ammon în Egipt. In mijlocul acestor preocupări, moare la Babilon istovit de prea marile eforturi (323).

Perdiclas e numit „Chiliarch" până la majoratul fiului pe care-l aștepta Roxana, și alți generali, ca guvernatori, în Egipt, Thracia, Asia Mică, etc.

Cearta izbucnește repede între aceștia și astfel începe o perioadă de lupte a unora împotriva altora, fără rezultate durabile până la 301, când în urma bătăliei dela Ipsos, monarhia lui Alexandru e împărțită între Ptolemeu, stăpânind Egiptul și Syria meridională, Seleucus stăpânind Asia până dincolo de Eufrat și Syria nordică, Lysimach stăpânind Thracia și nordul Asiei Mici, și Cassandru stăpânind Grecia și Macedonia. După moartea lui Cassandru, se suie pe tron fiul lui Antigonos, Demetrios Poliorcetul, și după el fiul său, Antigonos Gonatas. Luptele care urmează între regatele elenistice până la venirea Romanilor, până când Siria e supusă în 63, iar Egiptul pe timpul reginei Cleopatra, după Actium, nu au nicio importanță istorică deosebită; din punct de vedere politic și social, ele marchează mereu regrese. Simptomatică pentru slăbirea statelor grecești este invazia Celților care pătrund până la Delfi și apoi, peste Thracia, în Asia Mică, unde rămân definitiv.

In Grecia continentală Athena și Sparta nu mai joacă nicidecum rolul pe care-l avusese mai înainte. Mișcarea antimacedonică care are loc după moartea lui Alexandru, se sfârșește după succese inițiale, când reușesc să blocheze pe Antipater, guvernatorul Macedoniei, în Lamia, prin descurajarea întregii Grecii, în urma bătăliei dela Crannon (322).

In toate cetățile sunt impuse conduceri aristocrate; astfel în Athena au drepturi politice numai cei al căror venit trece de 2000 drahme și prin aceasta numărul cetățenilor scade dela 21.000 la 12.000. Is-

toria Athenei se reduce de acum la luptele sale duse cu Antigonizii, dublată de o desbinare internă, între aristocrați și democrați. In special revolta din anul 296 împotriva lui Demetrios Polyorcetul epuizează cu totul cetatea. A trebuit chiar să se topească mantaua de aur a zeiței Athena făcută de Fidias. Năvălirea Celților slăbind puterea macedonică, îngădue să se poarte așa numitul războiu chremonidic (266—262) dar fără niciun rezultat. Athena cade în numărul statelor fără însemnătate și începe să joace un alt rol: Să trăiască din marele ei trecut istoric. Romanii, în special, vor avea o deosebită atenție față de ea.

Sparta nu mai are în sec. IV importanța sa dinainte. Ea se ține deoparte când lupta pentru independență se dă la Cheronea, și de asemeni în luptele de după moartea lui Alexandru. Cauza era gravă criză funciară care adusese întreg pământul Spartei în mâinile a câtorva sute de inși și astfel numărul cetățenilor scăzuse considerabil. Era necesară o reformă sau o revoluție. Reforma o încercă însuși regele Agis (245) care, în cele din urmă, urmărit de oligarhi se refugiază într'un templu; scos și de aici el e executat, iar soția lui, Agiatis, trebue să se căsătorească cu Cleomenes. Acesta, împotriva așteptărilor oligarhilor, trece la executarea reformelor lui Agis: Impărțirea pământului și reformele politice ce decurg din aceasta.

Imediat puterea Spartei crește considerabil, având o armată de peste 4000 hopliți, și Cleomenes caută să obțină egemonia Peloponezului. Aici se izbește însă de liga acheeană, puternica ligă grecească, care în timpul invaziei Celților, profitând de slăbirea Macedoniei, se organizează după modelul ligei etoliene. In deosebire însă de aceasta care, înființată după moartea lui Alexandru și menținându-se alături de regatul Epirului, nu țintea dincolo de salvgardarea intereselor locale, cu toate însușirile războinice ale populației sale, liga acheeană era formată din cetăți cu tradiție politică și cu resurse mai mari. Prin alegerea lui Aratos la conducere, ea dobândește un șef care știe să obțină mari succese împotriva Macedoniei. Precum liberase Sikyona, patria sa, de tyrani, tot astfel luptă Aratos împotriva acesteia oriunde se găsea, lovind astfel direct în susținătorii Macedoniei. Uniți cu Etolienii câștigă influenței lor teritoriul grec până la muntele Olymp, ba încă pun picior solid și în Thesalia.

Liga aheeană — șef Aratos —

Liga aheeană luptă c/a Spartei.

In această situație începe lupta cu Cleomenes, care fiind simpatizat de clasa săracă chiar din liga acheeană, are superioritatea de partea lui. Conducerea ligei, speriată de amenințarea unei răsturnări sociale, face pasul cel mai grav pe care putea să-l facă: cere ajutorul Macedoniei. Cleomenes e învins la Sellasia (221), oligarhia e restaurată la Sparta, dar preponderența Macedoniei se întinde iar asupra întregii Elade.

In zadar încearcă Etolienii să schimbe situația. Toată lumea este istovită și sub impresia puternică pe care o produce cel de al doilea războiu punic, se încheie pace pe bază de status quo (217) la Naupactis. Grecii își dau seama de pericolul amenințător ce se apropie și astfel o parte din Elada în frunte cu Filip V al Macedoniei, încheie alianță cu Hanibal. Etolienii însă, Athenienii și Spartanii sunt în tabăra romană. Lupta n'are nici un rezultat cât timp Romanii sunt strâns presați de Hanibal. Când însă după Zama, ei pot să trimeată trupe numeroase sub conducerea lui Flaminius, situația se clarifică repede și la Cynoscefale, acesta obține o victorie decisivă la care contribui mult cavaleria etoliană (197). Flaminius proclamă apoi la jocurile istmice, din anul următor, libertatea și autonomia cetăților cucerite dela Filip. Etolienii și ceilalți aliați ai Romanilor nu erau satisfăcuți cu ce li se acordase și când Antioch, regele Syriei, vine în conflict cu Romanii pe chestia cetăților grecești din Asia Mică, se grăbesc să intre în alianță cu acesta. Antioch e însă învins, iar liga etoliană desființată, în timp ce liga acheeană își vede puterea mărită prin alăturarea Elidei și Meseniei. Luptele care izbucnesc în interiorul ei și duc la distrugerea Spartei, atrag din nou intervenția Romei, și în timp ce elementele conservatoare, de teama unei revoluții sociale, trec hotărît de partea romană, democrații își îndreaptă privirea spre Macedonia. Incercarea acesteia sub regele Perseu nu reușește însă, și după bătălia dela Pydna ea e transformată în provincie romană (168).

Neînțelegerile dintre liga acheeană și Sparta mijlocesc iarăși intervenția Romei care declară autonome de ligă toate cetățile, în afară de Sparta, Argos și Corynth. Ostilitățile încep iar și doi ani după aceea, liga suferă înfrângerea dela Corynth. Acesta e distrus nu numai ce răspuns pentru insultarea solilor romani, ci și pentru a scăpa capi-

taliştii Romei de o concurenţă neplăcută. In toate cetăţile e introdusă din nou aristocraţia. Cetăţile greceşti dispun acum numai de o autonomie locală, dar nu se creează nici un ager publicus pe teritoriul lor. Roma îşi întinde apoi dominaţia şi în Asia asupra regatului Pergamului, unul din marele centre de cultură ale elenismului, în urma vestitului testament al regelui Attalos III, la al cărui regat Romanii înglobează şi alte cetăţi. Grecii încearcă să se împotrivească cursului istoriei pentru ultima oară, alături de ultima mare personalitate mediteraniană care reuşeşte să oprească pe Romani, de Mitridate, regele Pontului. Timp de 25 de ani el se luptă cu generalii romani cei mai vestiţi: Sulla, Lucullus şi Pompei; în anul 66 î. Hr. este însă şi el înfrânt şi Roma devine stăpâna Mediteranei în mod definitiv.

ἡ οἰκουμένη = locuita.

2. Transformări economice şi sociale

In epoca elenistică cadrul istoriei greceşti devine universal şi cuprinde întreaga lume cunoscută — hé oikoumené. Agenţii materiali ai acestei transformări sunt regii Macedoniei Filip şi Alexandru, şi apoi diadohii, pe când agenţii morali şi formând substratul acestei desvoltări, sunt cetăţile greceşti. Intradevăr această operă este înfăptuită sub egida ideilor şi concepţiilor lor. Să ne amintim numai de Isocrate şi de Aristotel, dascălul lui Alexandru cel Mare şi despre vederile lor asupra rolului unui hegemon. Monarhia macedonică promovează anumite tendinţe ale societăţii greceşti dar şi marchează poziţia retrogradă în altele. După cum am spus, în secolul V individul se eliberează de obligaţiunile faţă de genos, în lupta cetăţii cu aceasta, şi prin aceasta urmează o epocă de echilibru care constitue grandoarea Athenei. După aceea însă individul nu mai urmăreşte interesul cetăţii, ci mai presus de toate e desvoltarea şi fericirea personalităţii sale. Singura regulă e interesul personal, singurul criteriu e tyché, succesul, divinitate adorată acum ca niciodată. Societatea promovează individualităţile şi astfel apar acum oamenii superiori, ce reeditează lovitura tyranilor ca Dyonisios din Syracuza, Iason din Fere, Evagoros din Cypru, şi alţii. Teoreticienii, dând glas acestei tendinţe, caută să definească figura şi rolul acestuia. Incepând cu Xenofon şi Cyropedia, colorată patriarhal, ca urmare a aristocratis-

τύχη

mului său, continuând cu Platon şi cu peregrinările lui în Sicilia, şi sfârşind cu Isocrate care şi-a schimbat de câteva ori dedicaţia operelor sale, toţi caută un om, ca şi Machiavel în epoca modernă cu al lui „Il principe": Pe acesta li-l dă monarhia macedoneană. Alături de evoluţia politică, evoluţia economică merge şi ea spre formarea cadrului mondial. Neputând cuceri cu armele, aşa cum au încercat în Egipt, poziţiile economice ale lumii, Grecii încep o infiltraţie lentă în centrele Orientului. In tot timpul secolului al III-lea Lydia, Caria, Fenicia, Egiptul şi chiar Persia suferă influenţa elenică, Sardes devenind iar un oraş grec, ca în timpul lui Cresus. Dinastiile Halicarnasului reclamă pe artiştii Eladei pentru Mausoleu, regii Sidonului îi chiamă de asemeni pentru a le înfrumuseţa sarcofagiile şi în Egipt începe de pe acum să ia naştere arta alexandrină. Satrapii şi însăşi marele rege fac apel nu numai la mercenarii greci ci şi la tehnicienii „civili". Nu e de mirare deci că medicul Ctesias compilează izvoarele persane pentru a alcătui o istorie universală. E o tendinţă care va fi utilizată de regii Macedoniei spre folosul lor şi al celorlalţi.

Intradevăr sistemul monarhic care absoarbe mulţimea cetăţilor în sine şi deschide larg porţile, înglobând toate pieţele dela Indus până în Liguria, dela Istm până în Egipt, dă un impuls extraordinar aspiraţiilor mai multor generaţii, creându-le un cadru în imperiul lui Alexandru. El corespunde aceloraşi nevoi cărora vor corespunde şi imperiul roman cu binefăcătoarea sa pax romana.

In problema socială noul sistem înţelege însă să împiedece progresul democraţiei, şi am văzut în această privinţă că, după lupta dela Crannon, censul cetăţenilor a fost ridicat la 2000 drahme în Athena. Aceasta era desvoltarea a ceea ce se hotărîse în liga dela Corynth şi anume: Nici o nouă repartiţie a pământului şi interzicerea eliberării sclavilor. Cu aceasta se întrerupea o evoluţie fericită a dreptului athenian care influenţase şi celelalte cetăţi greceşti şi chiar şi pe Romani la alcătuirea legilor celor 12 table. Legile care asigurau libertatea fizică a debitorului faţă de creditor ca şi limitările pe care Statul şi le impunea faţă de cetăţean şi sclav, sunt acum micşorate. Monarhia macedoneană nu înţelege deci promovarea egalităţii sociale şi voieşte să se sprijine pe clasele posedante, cărora

le apare ca garantul situației lor privilegiate. Astfel se explică că toate revoluțiile împotriva Macedonenilor au fost începute de elementele democrate; tot așa, după apariția Romanilor, elementele conservatoare vor căuta o apropiere de ei ca garanți ai stabilității sociale, în mijlocul luptelor interne.

Mai întâiu desmembrarea imperiului lui Alexandru cel Mare duce la luptele dintre diadohi. Dobândind libertatea, cetățile grecești luptă împotriva dinastiei macedonene, cea mai amenințătoare pentru ei, și reușesc să se afirme în măsura în care aceasta slăbește. Pentru a-și salvgarda interesele, Grecii formează cele două ligi etoliană și acheiană, pe baza de sympolitie, prin care cetățile își păstrează autonomia, dar autoritatea supremă o formează un consiliu cu delegați din toate statele. Imediat însă ce mișcarea lui Cleomenes amenință clasa posedantă, liga acheiană face apel la dușmanul ei, la regele Macedoniei.

Noul cadru duce însă și la o întrebuințare mai bună a capitalului uman grecesc. Supapa de siguranță care funcționase în secolele de expansiune și anume colonizarea, se intensifică din nou. Ea nu reușește să echilibreze societatea greacă, fiindcă după moartea lui Alexandru mișcarea slăbește, dar aduce totuși foloase imense civilizației generale.

Alexandru a întemeiat nu mai puțin de 70 de Alexandrii, în Cilicia, Syria, Mesopotamia, în Afganistam și Belucistan. Acestea, dela granița Indiei, au contribuit la formarea unei civilizații eleno-indiene și încă și astăzi trăiesc urmele ei, Kandahar, Herat; deslipirea regatului part de Seleucizi (243), duce la slăbirea acestora. Ele au constituit totuși centre de cultură greacă și au transmis apoi Arabilor elementele ei, care prin Arabii din Spania și Sicilia au revenit iarăși lumii europene.

In Mediterana un rol capital în desvoltarea civilizației l-a avut Alexandria din Egipt. Un canal leagă Nilul de Marea Roșie spre India, având ca intermediari pe Arabii, și are legături și cu Africa ecuatorială de unde îi vin și piticii. Ea este în centrul comercial al lumii și populația crește atât de repede încât celelalte cetăți grecești sunt cu mult depășite, și nici Roma nu va avea mai târziu o populație atât de numeroasă. Cultura poate deci să înflorească iar istoria literară

înregistrează o nouă epocă, pe cea alexandrină. Pe lângă centru comercial, cultural, științific, ea mai este și centru religios, căci aici pentru prima dată apare syncretismul religios în noua formă a cultului lui Serapis.

Continuând transformarea vechilor condiții de vieață, epoca elenistică aduce și o nouă concepție asupra persoanei șefului Statului, tinzând spre apoteozarea lui.

Care era contribuția societății grecești la aceasta? Grecii adorau din cele mai vechi timpuri geniile strămoșilor și pe eroi ca întemeietori de cetăți, sau în urma altor merite. Astfel la Athena nu se aduceau ofrande numai lui Theseus ci și tyranicizilor, Harmodios și Aristogiton, ca și morților dela Marathon. Era simțământul că personalitățile ce aduc salvarea oamenilor și a cetăților, au ceva comun cu divinitatea ale cărei instrumente binefăcătoare sunt. Epitetul de sotér — salvator — se dă astfel din ce în ce mai des personalităților istorice, dar până în sec. IV apoteoza este străină lumii grecești. Perșii însă adorau pe regele lor căzând în genunchi înaintea lui. Această concepție răspândită și curentă în tot Orientul, face ca unii Greci să nu mai facă distincție între natura eroului și a zeului și astfel sotér este acum însuși zeul încarnat.

σωτήρ

Alexandru voiește să impună o asemenea concepție lumii grecești din rațiuni politice, și anume ca tronul lui să nu se razime numai pe puterea armelor sau originea divină a strămoșului său, așa cum era în timpurile homerice, ci pe adorarea sa ca o întrupare a zeității. Lucrul n'a mers atât de ușor și a avut loc chiar o răscoală a soldaților macedoneni pe care Alexandru n'a putut s'o potolească decât riscându-și vieața.

Lumea greacă în general n'a acceptat această apoteoză a lui Alexandru și simțămintele ei s'ar putea rezuma în răspunsul ironic al Spartanilor la această veste și anume: „Dacă Alexandru vrea să fie zeu, noi, din partea noastră, nu ne împotrivim".

Sub diadohi acest cult se impune în unele cetăți grecești, în Egipt și Syria, nu însă în Macedonia.

Astfel Antiochos V se întitula Epifanes, adică zeu încarnat, iar Ptolemeu își ducea originea la Heracle și Dionisos.

Reginele erau de asemeni obiectul cultului fiind din același sânge

regal, căci după obiceiurile monarhiei egiptene, Ptolomeii nu se căsătoreau decât între ei; astfel sunt Berenike, Arsinoe, etc.

Ba şi în Athena s'a întâmplat ca populaţia să întâmpine pe Demetrios Polyorcetul, cântându-l ca pe singurul zeu adevărat, deoarece pe când ceilalţi sunt de marmoră el singur e viu şi poate aduce ajutor. Prin aceasta se păşeşte în mod decisiv pe drumul care va duce poporul cel mai dornic de libertate la bizantinism. Orientul a învins Occidentul.

Formula divinizării conducătorilor trece apoi la Romani, în sistemul cezarian cu cultul împăratului, când împăraţii romani nu fac decât să rediteze tipul monarhiei elenistice. Este mersul fatal al unei evoluţii care după ce anihilează puterea politică a cetăţenilor pe baza originei divine a conducătorului, va cere cu vremea şi o completă supunere a vieţii spirituale faţă de o autoritate.

3. Literatura greacă în sec. IV şi III î. Hr.

Manifestările literare din această vreme prezintă un aspect mult deosebit de cele din epoca clasică. Unele genuri literare îşi văd evoluţia împlinită, iar altele se transformă şi îşi iau o vieaţă nouă prin aceasta. In fine altele se ridică abia acum la rangul unui gen literar. Tragedia, regină în sec. V, nu mai are nici un reprezentant de seamă. Karkinos şi fiii săi nu pot suferi comparaţia cu marii lor înaintaşi. Talentul lor, atât cât este, nu poate da expresie tragică năzuinţelor şi nevoilor spirituale ale noilor generaţii. Acestea se recunosc din ce în ce mai mult în idealul tragic al lui Euripide, dar pe această cale nu se prezintă nici un continuator îndrăsneţ. După teatrul tumultuos — romantic — al lui Eschyle, după clasica armonie a lui Sofocle, cel mai atic dintre ei, Euripide sintetizând însuşirile şi lipsurile noii spiritualităţi, pune la baza teatrului său pateticul situaţiilor care rezultă mai ales din înfăţişarea vieţii elementare, instinctive şi chiar a cazurilor patologice. Opoziţia unora din contemporanii săi îl descurajează şi închide această cale şi celorlalţi. Greutăţi insuportabile se prezentau pe de altă parte în creaţia tragicilor acum, căci caracterul fixat, solemn şi religios al genului nu lasă loc nici

inovaţiilor în domeniul alegerii temelor şi nici în laicizarea lor completă.

De altă parte decadenţa politică şi spirituală a polisului lipseşte de orice suport această floare, cea mai înaltă a ei. Concursurile tragice aveau însă nevoie de o trăire intensă a vieţii colective şi religioase. Genurile mai puţin legate în manifestările lor de specificul acestei vieţi, şi în primul rând comedia, care avea la bază o altă viziune cu funcţiunea de a arăta poporului celui mai măsurat şi armonic, tocmai primejdia oricărui ideal absolut, şi deci inuman, au luat un nou avânt după ce a lăsat la o parte ceea ce era specificul ei: fantasticul şi critica vieţii publice. Poeţii ca şi ceilalţi nu mai puteau nicidecum să intre în acest domeniu. Vieaţa privată era singura lor resursă şi aceasta este trofeul comediei noi. Din această societate ei pictează într'o mare măsură sclavii, care reprezintă o trăsătură caracteristică a vieţii alexandrine.

Intradevăr economia greacă devine, mai ales aici, o economie mondială, având nevoie pentru producţia ei de foarte mulţi sclavi. O a doua categorie în mare favoare la Alexandrini sunt, ca urmare a evoluţiei moravurilor, hetairele, şi e lucru ştiut că secolul IV marchează domnia acestora. Datoria de a da ţării copii, pe viitorii ei soldaţi şi contribuabili, nu mai e luată în serios de nimeni. Oamenii preferă să-şi risipească avutul în petreceri neîntrerupte decât să întemeieze un cămin. Apare generalizat deci tipul celibatarului şi al „amicei" lui, modă în care oratorii şi poeţii dau exemplul. Să ne amintim numai de Hyperide şi celebra Phryne, sau de Menandru şi nu mai puţin celebra Glycera. O lege care interzicea prezentarea pe scenă a vieţii familiale, a împiedecat pe de altă parte înfăţişarea iubirilor legitime. Tema principală a literaturii nu poate fi acum decât iubirea, pasiunea *cea mai nivelatoare* între toţi supuşii monarhului de origine divină, în vreme ce în teatrul clasic nu vedem iubind decât pe femei sau pe tineri, care încă nu ştiu ce e vieaţa. Alte preocupări îi frământau atunci pe protagonişti. Am putea spune că sec. V reprezintă idealul viril, pe când cel al IV-lea cel feminin, aşa cum se vede de altfel şi în evoluţia sculpturii. Alături de figura venerabilă a lui Zeus de Fidias avem figurile aproape feminine create de Praxitele şi Scopas. In artă avem deci reprezentarea trăsăturilor noi în urma des-

facerii vechilor legături, când oamenii nu mai au preocupările polisului, adică cele politice. Toți egali sub un monarh, ei se grupează *după meserii* și nu după trib sau genos, ca mai înainte. Imitând vieața contemporană, comedia își ia de aci subiectele sale ca „Bărbierul", „Cusătoreasa", „Cântărețul din flaut", „Soldatul", etc., aplicând asupra lor o finețã de analiză, rod al mai multor generații, începând cu sofiștii și Thucydide care înfățișa caracterul omului determinat de rasa, cetatea și ocupațiile sale.

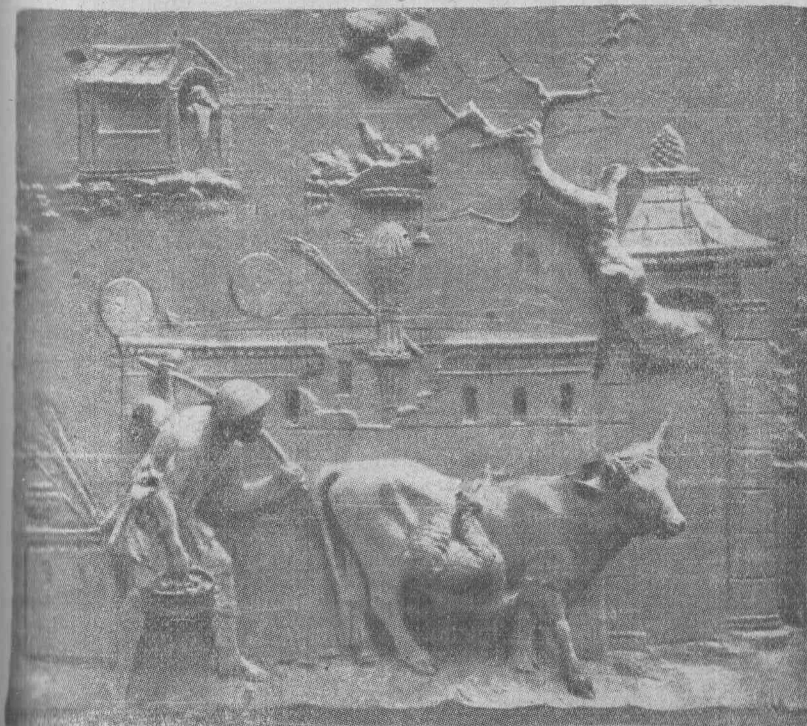
Sofistul Protagoras cu al lui „omul e măsura tuturor lucrurilor", proclamând că nu există nicio viziune generală, unitară a lucrurilor, și că ele variază după însușirile individului, este de asemeni la baza acelei nuanțări atât de fine a vieții sufletești a personagiilor comediei noi. Pătrunsă de procedeele spiritului nou, a celui științific, și adaptându-se la noile împrejurări sociale, comedia nouă se aseamănă foarte mult cu comedia modernă. Comedia de caracter nu e însă de loc reprezentată la cei antici și poate aceasta trebue pus în legătura cu condițiile generale ale societății și ale inspirației poetice. Aceasta, precum am văzut, prezintă trăsăturile comune, cele mai puțin excepționale și singulare, căci într'o societate atât de bine domesticită, tendința era mai curând spre prezentarea trăsăturilor elegante, delicate, feminine. Individul e pictat într'un realism din ce în ce mai accentuat și în pictură tindem spre portret, dar scriitorii nu se încumetă a alege trăsături dela unul la altul, și a le desvolta apoi la maximum într'o figură impunătoare.

Mai înainte pentru a înfățișa pe zei, se desvoltă la maximum însușirile alese cu care erau înzestrați oamenii. Dacă era vorba însă de oameni, aceasta se putea face numai pentru eroi și deci pentru regii de origină divină.

Sfera comediei nu se putea întinde însă aici, iar tragedia dispăruse. Renașterea de abia, cu preamărirea omului, cu deplina laicizare a culturii va putea face aceasta . . .

Dintre celelalte producții spirituale, filosofia se desvolta numai la Athena. Marea oratorie ne mai având hrana ei, vieața politică, dispare lăsând în urmă școlile de retorică cu influența lor distrugătoare. Istoria își extinde domeniul său de cercetare până în cele mai îndepărtate vremuri pe care un Thucydide nu voise să le descrie ca să

pând posibilității unei cercetări științifice. Aceste generații cărora le este refuzat prezentul politic, vor să cucerească trecutul. Lipsiți însă de experiența treburilor politice, cei mai mulți, cu excepția câtorva personalități excepționale ca Eratosthene, n'au nici spirit științific, nici talent literar. Caracterul lor este erudiția măruntă și migăloasă, extinsă în toate direcțiile, și cum sunt lipsiți de vigoare de concepții, ei caută să răscumpere aceasta prin informația lor enciclopedică, asemănându-se într'aceasta cu iluminismul european din sec. XVIII, care lipsit și el de vlaga poetică face să progreseze știința exactă. Poezia suferă și ea o transformare considerabilă deveninid din națională și

ȚĂRAN CU VACA
Arta alexandrină tratează de predilecție scene mythologice sau rustice. Intre poeți amintim pe Theocrit, Callimach, cu a lui Hecalé, etc.

populară, savantă și cosmopolită, căci nu mai este comuniune spirituală între poeți și popor. Este o turnură decisivă în cultura europeană, deoarece sărbătorile la care pe vremuri se dădea expresie emoțiilor colective, puternice, ale întregii cetăți, sunt înlocuite prin reuniuni amicale, formând anumite asociații restrânse, asemeni cenaclurilor moderne. Scrierile sunt adresate unui public anumit cu o anumită pregătire intelectuală și aceștia se găsesc în toate cetățile, distanți față de concetățenii vulgari și având legături numai între ei. Ca și în sec. XVIII, exista o elită cosmopolită crescută pe anumite tradiții și despărțită de pătura populară, din care trebuia să-și ia seva cum și-o luase până acum. Publicul acesta fiind răspândit, poemele erau făcute anume pentru a fi citite și nu declamate, cântate sau reprezentate. Fiind scrise pentru lectori, ritmurile lirice bogate erau părăsite și se recurgea numai la hexametru și pentametru. Poeții totuși mai scriau partea corală a tragediilor în dialect doric, epopeile în dialect ionic, poezia melică în cel eolian, după limba creatorilor genului. Acum regulile sunt cu atât mai severe cu cât poeții sunt mai lipsiți de originalitate. Fondul sufletesc fiind foarte sărac, ei se aplică cu o mare meliculiozitate la șlefuirea, cizelarea și perfecțiunea detaliului, căci epocile de baroc au această caracteristică de a da o mare precumpănire elementului formal. Ei sunt virtuoși în această privință dar secretul inspirației nu-l pot surprinde, deoarece aceasta cere o frământare intensă și o dăruire totală, pe când ei au orgoliul raționalismului și al iluminismului lor. Oameni de societate, cu o conștiință lucidă a tuturor mobilelor și manifestărilor unei societăți arhicivilizate, ei nu pot intui în mod natural pe cele ale unei epoci revoluționare, când resorturile sufletului omenesc se deslănțue, nepăzind regulile literare sau cele ale bontonului aristocrat sau altul.

„Țarcul muzelor" era titulatura puțin reverențioasă pe care satiricul Timon o da reuniunilor și locului de întrunire al acestora, Muzeului; cu adevărat că aceste muze erau cam domesticite și literatura lor artificială dădea sensația unui corp fără suflet, unei literaturi de muzeu. Acest lucru e valabil pentru „academicii alexandrini" și pentru mulțimea poeților care lipsiți de originalitate și naturaleță cad în extraordinar și bizar. Astfel Phanocles caută să-și impresioneze lectorii prin forma versurilor lui în formă de aripi, flori, etc. Neputând

pretinde la naturaleță într'o literatură atât de inorganică ca a lor, ei creează o poezie de erudiție, obscură, un graiu enigmatic numai pentru câțiva eruditi. Acestei manifestări morbide ale unei literaturi de cabinet i se răspunde printr'o puternică răbufnire a literaturii realiste sau mai bine zis obscenă a lui Sotades și Rhinton, așa cum se întâmplă întotdeauna în epocile de superrafinament. Adevărata poezie a acestei epoci este însă la poeții care n'au trăit în cercul acesta academic al Alexandriei. Cu alte merite la fruntașii săi, Callimachos și Apollonius din Rhodos, ea este în mare parte la Philetas din Cos și în special la poetul Theocrit, creatorul noului gen al poeziei bucolice. Aceasta este o creație pe care cercurile literare și societatea elenistică o salutară cu entuziasm, așa cum și în sec. XVIII, cu care această epocă are atâtea trăsături comune, cercurile culte saturate de intelectualism, aspirau la reîntoarcerea la natură și cultivau cu fervoare genul bucolic. Dacă poezia bucolică a lui Theocrit e viabilă și reprezintă o dată în istoria literaturii, ceea ce nu se poate spune despre imitatorii săi și nici chiar despre eclogele lui Vergilius, aceasta se datorește sevei populare a genului. In Italia sudică unde Theocrit s'a format, păstoritul era resursa principală a locuitorilor din interior. Păstorii din Abruzzi și din Calabria coborau din munții lor și făceau de multe ori zile grele cetăților grecești, care au avut de suferit atât dela triburile Samniților. Intre acești păstori care au de îndeplinit o muncă mult mai ușoară decât a plugarilor, se desvoltă o altă etică și o altă organizație. Concursuri foarte dese au loc între păstorii neplecați nici unui stăpân, așa cum nu e țăranul pe petecul lui de pământ. Multul timp liber este de altfel propice spre reverie și spre creațiile poetice, în mijlocul naturii care le dă de toate. Genurile literare în Grecia avusese în evoluția lor o largă bază artistocrată sau populară, pe când societatea elenistică și în special cea alexandrină nu reușește să formeze largi comuniuni spirituale a căror expresie să fie poezia, și de aci excelența în erudiție și știință a acestei epoci de tehnică științifică. Din vechile clase populare, dintr'un colț periferic al lumii grecești, păstorii dau forma populară pe care geniul lui Theocrit a întocmit-o în expresia artistică desăvârșită. Gramaticii și scoliastii socoteau că această poezie și-a luat naștere în legătură cu serbările zeiței Artemis, adorată la Syracuza sub numele

de Lyea; păstorul Dafnis ar fi fost şi el cântat în legătură cu cultul acestei zeițe. Teza că aceşti bucoli ar fi fost nu simpli păstori ci o confrerie religioasă, a fost apărată cu multă căldură în zilele noastre de savantul Reitzenstein, şi astfel ultima floare a poeziei greceşti şi-ar trage seva tot din sărbătorile religioase ale poporului.

4. Ştiinţa greacă după Aristotel

Apariţia concepţiei pozitiviste. Fizica, biologia, astronomia. Aristotel, neobositul cititor, cum îl numea Platon, face sinteza tuturor lucrărilor dinaintea lui şi deschide drumuri noi urmaşilor. Marele lui merit stă în strângerea şi cercetarea unui imens material ştiinţific şi în încredinţarea fiecărui sector ştiinţific pentru cercetare la discipolii potriviţi, utilizând forţele lor spre a ridica edificiul ştiinţei. El însuşi dă operele de bază în logică, în metafizică, în filosofia naturii, psihologie, etică, politică, retorică şi poetică. Prin spiritul în care este lucrată opera sa, el este cel dintâiu reprezentant al directivei pozitive şi erudite opuse directivei idealiste şi poetice a lui Platon. Pentru un spirit care se conduce după metoda impusă de legile spiritului uman, secretele naturii se pot surprinde numai prin observaţie şi cercetare şi nu prin construcţie a priori. Astfel, după ce principiile naturii şi ale spiritului au fost definite de Aristotel, şcolarii săi se ocupă numai cu cercetarea fenomenelor naturii la care de altfel au lucrat alături de Aristotel în timpul vieţii sale.

Intre aceştia scholarchul Lyceului timp de 34 de ani (372—287), este Theofrast din Eresos în Lesbos şi putem spune că înflorirea şcolii se datoreşte şi resurselor materiale de care acesta se bucura dela Ptolemaios şi Cassandru.

Noi ştim apoi că tot prestigiului său se datoreşte şi anularea legii lui Sofocle din 306, care pedepsea cu moartea pe cine ar fi deschis o şcoală fără încuviinţarea senatului şi a poporului atenian.

Theofrast ţine prelegeri ca şi maestrul său şi dă celor mai multe scrieri aceleaşi titluri: Analytica, Topica, Fysica, etc. „Legile" care completau „Politica" lui Aristotel rezumau apoi în parte învăţăturile magistrului, scriind de asemeni o istorie a fizicei şi fizicienilor, în 16 volume.

In afară de numeroase fragmente din acestea, ne-au mai rămas dela el, complete, „Istoria plantelor", „Cauzele plantelor" şi „Caracterele".

Cea dintâi este în 9 cărţi şi cuprinde în parte observaţii personale dar cea mai mare parte rezumă alte scrieri. Spiritul ştiinţific în care este scrisă lucrarea, bogăţia detaliilor ca şi clasificarea justă dată plantelor, a făcut ca încă din antichitate ea să pună în umbră lucrarea cu acelaşi nume a lui Aristotel. „Cauzele plantelor" caută să explice prin cele 4 principii aristotelice diferenţele acestora şi reuşeşte să se impună prin probitatea şi conştiinciozitatea muncii, chiar când teoriile sunt neadevărate.

„Caracterele" atât de cunoscute prin imitaţia lui La Bruyère par de asemeni să continue opera maestrului „Fysiognomonica", având la baza lor gândul că trăsăturile sunt în relaţie cu însuşirile fizice şi psihice ale individului.

Sistemul zoologic al lui Aristotel şi cel botanic al lui Theofrast nu au fost depăşite de generaţiile următoare, deşi Muzeul din Alexandria avea, pe cât se pare, grădină botanică şi parcuri zoologice, şi avem de înregistrat progrese numai în farmocopee cu Dioscoride.

Mecanica ale cărei baze le pusese Aristotel, descoperind legea paralelogramului forţelor, ia un avânt foarte mare în epoca următoare cu Archimede.

In acustică, după descoperirile lui Pythagora, Aristotel găseşte legea conductibilităţii sunetului prin atmoferă şi imediat după el lucrează în acest domeniu Aristoxenos, cel care era socotit la început ca viitorul scolarh al Lyceului, până ce se impune Theofrast.

Din scrierile lui ni s'au păstrat două lucrări, dar în foarte proastă stare. Opera mai însemnată este „Armonia" sub care cei vechi înţelegeau doctrina despre intervale şi treptele muzicale. De o şi mai mare importanţă pentru înţelegerea metricei antice şi a liricei corale sunt „Elementele ritmice" din care nu ni s'a păstrat decât un fragment mai mare şi câteva extrase de către eruditul bizantin Psellos.

O operă a lui foarte gustată era „Convorbiri de masă" cu foarte multe amănunte din istoria muzicei, utilizate şi de Plutarch în „De musica".

In această epocă, optica, ramură paralelă cu acustica, dobândește și ea caracter științific.

După teoria „tentaculelor invizibile" și teoria „aparențelor" care se despart de obiectul lor, urmează în fine teoria „razelor" lui Aristotel, care mai crede că atmosfera nu este un conductor potrivit, pregătind prin aceasta teoria vibrațiilor eterice.

Cea mai cunoscută dintre secțiile optice este acum cathoptrica, știința reflexiunii razelor. Legea sa cea mai însemnată, egalitatea unghiurilor vizuale și de reflecție, era cunoscută de Euclide. Archimede descoperă teoria oglinzilor concave, utilizându-le împotriva Romanilor și provocând așa numitul foc grecesc.

Dioptrica, știința refracției razelor, nu merge în același ritm deși lupa era cunoscută încă din secolul V. Microscopul și telescopul vor fi descoperite de abia în epoca modernă.

Cea mai însemnată figură între fizicieni elevi ai lui Aristotel este Straton din Lampsac (mort 269), educatorul lui Ptolemeu Filadelful, care întrebuințează metoda experimentală și caută să dea răspuns prin ele la probleme determinate.

El arată în acustică că tonul este format dintr'un număr de vibrații, iar în optică ajunge aproape de teoria ondulară. El are de asemeni merite în medicină și în mecanică, dar teoriile lui sunt prea înaintate și nu-și poate găsi continuatori.

In geografia fizică, secolul IV aduce mari descoperiri; mai întâiu Nearch, amiralul lui Alexandru, descrie în „Periplu" coborîrea sa pe fluviul Indus și navigația sa până la Eufrat. Megasthene, trimis de mai multe ori de Seleucus Nicator la regele indian Sandacotta, publică „Indica" rezumând ce văzuse în călătorie, în timp ce călătoriile lui Pytheas din Marsilia fac cunoscut Grecilor țărmul nordic al Europei până la ultima Thule, cu soarele său la miezul nopții. Aceste expediții confirmau în aparență teoria lui Anaximandru, care spusese că pământul este înconjurat de fluviul Ocean și astfel un general de al lui Seleucus, Patroclu, într'o expediție la Marea Caspică nu merge până la țărmul nordic, fiind convins că a ajuns la oceanul ce înconjură pământul.

In geografia matematică, Dicaiarchos încearcă să determine circonferența pământului, dar nu reușește, dându-ne totuși o descriere exactă în „Măsurile munților Peloponezului". Timosthene, amiral al lui Ptolemeu, descrie și el porturile și escalele din Marea Mediterană, iar Agatharchide din Cnidos compune o vastă enciclopedie, în 50 volume, despre Europa și Asia.

In cosmografie Pythagorenii renunțaseră la sistemul geocentric înlocuindu-l prin ipoteza focarului central. Aristotel revine la teoria geocentrică părându-se mai convingătoare pentru probele științifice pe care le avea el. Elevul său Heraclide din Pont descoperă mișcarea de rotație a pământului în jurul axei, în urma observațiilor pe care le făcuse asupra orbitei planetei, în particular asupra regresiunilor lor aparente, și ajunge la concluzia că Mercur și Venus sunt sateliți ai soarelui și pământului.

Puțin mai târziu Aristarch din Samos ajunge la concluzia epocală că pământul se învârtește în jurul soarelui, dar este combătut, între alții de Euclide, fiind susținut numai de Seleucos din Seleucia.

5. Arta greacă

SCULPTURA. a) *In sec. IV*, spiritul grec suferă foarte multe transformări. Sentimentul religios slăbește, iar scepticismul și sensualismul cuceresc spiritele. Vechei demnități și seriozități îi urmează o decădere în moravuri și goană după plăceri. Arta suferă și ea influența acestei stări. Artiștii încearcă acum să redea stările sufletești și pentru prima oară apar portretele. Cei trei mari artiști ai sec. IV, Scopas, Praxitele și Lysipp caută pateticul și grandoarea. Scopas născut la Paros, are numeroase lucrări dintre care cităm celebra „Menada sfâșiind un ied". Menada este arătată într'un moment de delir cu corpul pe jumătate desgolit, cu capul aruncat pe spate și părul despletit privind în sus. Intr'o mână ținea un cuțit, iar în cealaltă iedul care urmează să fie sacrificat.

Mișcarea ei este violentă și pasiunea care se degajează din toată lucrarea, ne dovedește spiritul de fin observator și puterea creatoare a artistului. Altă lucrare care ne arată mai bine stilul lui Scopas și al contemporanilor lui este Mausoleul din Halicarnas, un templu funerar ridicat de Artemisa soțului ei mort. Acest mausoleu în stil ionic înălțat pe o bază uriașă, era înconjurat de un rând de coloane. Acoperișul era în formă de piramidă pe care se afla un quadrigiu. Mau-

soleul era decorat cu multe sculpturi însă cel mai interesant fragment este acela care reprezintă lupta Grecilor cu Amazoanele. Atât mișcările cailor cât și ale personagiilor erau redate cu multă vigoare și realism, ca și statuile colosale ale lui Mausoleu și Artemisei. Continuatorii concepțiilor artistice a lui Scopas nu sunt mai prejos de profesorul lor. Lor li se datorește Afrodita din Milo care reprezenta pe zeița frumuseții, socotită și astăzi modelul de perfecțiune feminină, și victoria din Samotrace. Această statue încorona un monument pe care Demetrius Polyorcetul îl consacrase unei victorii navale. Statuea reprezenta o fecioară având aripile întinse, care cu o mână ținea un trofeu iar cu cealaltă o trompetă cu care vestea victoria. Vântul o bătea din față lipindu-i veșmintele de trup și drapându-le în chip minunat. Praxitele, tot atât de celebru ca și Scopas, este athenian. Statuile lui au toate o eleganță feminină, și se spune că a avut ca model pe foarte frumoasa curtezană Phryne. Din lucrările lui, care au fost foarte numeroase și variate ca subiecte, sunt mai cunoscute: Un grup al Latonei cu fiii ei, Apollon și Artemis și un satir. El se evidențiază printr'o mare mlădiere a corpurilor și o înclinațiune la care va avea un suport pe lângă fiecare statue a sa.

Așa avem „Satirul în repaos" și „Apollon Sauroctonul" care înfățișează pe zeu încă adolescent, rezemându-se pe un trunchiu de copac și gata să omoare o șopârlă care se urca pe trunchiu. Capul său are trăsături atât de feminine încât ar fi putut fi atașat unei statui de zeiță. O statue originală a lui Praxitele care a fost descoperită la Olympia este și Hermes purtând în brațe pe Dyonisios copil. Zeul se reazemă pe un trunchiu de copac, care este acoperit cu mantia sa, iar pe brațul stâng ține pe Dyonisios distrându-l cu un ciorchine de strugure pe care-l ține cu cealaltă mână. Corpul zeului într'o mișcare elegantă are ceva din moliciunea feminină. Se pare că Praxitele își colora statuile pentru a fi mai expresive căci s'au găsit pe ele urme de vopsea. Alte statui de ale acestui artist sunt Tyche din Megara, Artemis Brauronia și Venus din Arles. Cu toate că era privit ca o impietate de a prezenta o zeiță goală, el a trecut peste prejudecăți și a creat celebra Afrodită din Cnidos. Zeița e gata să intre în baie într'o atitudine plină de grație și naturalețã. In special capul a fost lucrat cu atenție creând un încântător portret.

Școala Argo-Sikyoneană. Lysipp face să înflorească din nou școala din Sikyona. Perioada lui de activitate, foarte fertilă, pare a fi între anii 350—300 când el creează un nou canon adică capul intră de șapte ori în corp nu de șase ori, ca la statuile lui Polyclet. Acum datorită înălțării, corpurile statuilor capătă mai multă sveltețã, așa cum vedem la statuea numită Apoxiomenos creată după noul canon. Un alt tip creat de Lysipp este Hercule și există statui de ale acestui semi-zeu de mai multe dimensiuni și atitudini; dintre ele Hercule Epitrapezeos se află mereu pe masa de lucru a lui Alexandru cel Mare. Tot lui Lysipp îi datorăm pe Hermes în repaos. Foarte numeroase portrete ale lui Lysipp reprezintă diferite capete ale lui Alexandru cel Mare care-l preferă, căci spre deosebire de feminismul care se degajează din lucrările lui Praxitele, arta lui Lysipp este viguroasă și cu tendințe spre dramatic. El ne redă apoi atât la portret cât și la capetele de animale în chip minunat emoțiile sufletești. Influența lui Lysipp nu se oprește la discipolii săi, ea influențează puternic atât arta elenistică de mai târziu cât și școlile din Asia Mică.

PICTURA. Din nefericire nu ne-a rămas nici o operă greacă din sec. V și IV. Astfel o foarte aproximativă idee despre arta lor ne-o putem face numai după picturile vaselor foarte îndemânatec desenate și pictate. Se spune că pictorul Zeuxis a pictat un copil purtând niște struguri care erau atât de bine redați încât păsările înșelate veneau să-i ciugulească. Pictorii despre care anticii vorbesc cu multă admirație sunt în sec. V, Polignot, Micon și Panainos, iar în sec. IV, Zeuxis, Parrhasios, Apelle, amicul lui Alexandru cel Mare și Protogene, protejatul lui Demetrius Polyorcetul. Ceramica din sec. V și IV adoptă procedeul figurilor de coloarea argilei înconjurate de un câmp de lac negru. Amănuntele nu mai sunt făcute cu inciziuni ci desenate fin cu pensula. Intr'o primă perioadă avem vase lucrate de Epictet, reprezentând subiecte mitologice și din vieața de toate zilele, iar în a doua perioadă avem numeroși artiști care pe lângă scene familiare ne prezintă compoziții din legendele eroice ale epopeii homerice. Eufronios este unul din pictorii celebri ai acestei perioade și ca șef de școală își influențează elevii care ajung la o mare perfecțiune de stil. Pe unul din aceste vase este pictat Heracle învingând pe Atreu, iar pe altul isprăvile lui Theseus. Un alt ceramist

celebru este Duris cunoscut datorită varietăţii subiectelor şi execuţiei lor. O friză lucrată de acest artist reprezintă pe Eros ridicând pe Memnon mort, pe a cărui figură este întipărită o mare durere. Alte vase semnate de Duris arată Sileni dansând, cearta dintre Ajas şi Ulyse, etc. Intre anii 460—336 apare un nou stil care datorită marelui artist Meidias, înlătură şi ultimele înfluenţe ale arhaismului şi îşi ia libertatea de a aşeza personagiile într'un cadru cu mai multe planuri creând astfel perspectiva.

b) In epoca elenistică activitatea artistică se desfăşoară în Asia Mică unde apar trei şcoale principale şi anume în Pergam, la Rhodos şi în Trales şi în Alexandria.

La Pergam artiştii lucrează pentru regii Atalizi şi se inspiră din evenimentele petrecute sub ei. Una din lucrările mai importante este „Infrângerea Galilor", apoi celebrul „Gladiator murind", precum şi basoreliefuri desgropate la Pergam care decorau un altar gigantic consacrat lui Zeus şi Athenei reprezentând Gigantomachia.

Artiştii şcoalei din Rhodos aveau înclinări către colosal şi unul din ei Hares, a executat din bronz colosul din Rhodos care reprezenta soarele având nu mai puţin de 35 metri. Tot acestei şcoli aparţine grupul numit „Laocoon" lucrată de artiştii Athenodoros şi Agesandros, ca şi „Taurul din Farneze" păstrat la Neapole şi care reprezintă supliciul Dircei.

Artiştii care lucrau la curtea Ptolemeilor în Alexandria, suferă influenţele egiptene însă păstrează tradiţiile artei greceşti. O caracteristică a acestei şcoli este aşezarea elementelor principale din basoreliefuri într'un peisagiu. In sculptura elenistico-romană se dă o mare atenţie portretelor şi decorarea cu statui a teatrelor, palatelor, circurilor şi chiar a caselor particulare ale bogătaşilor ia o mare desvoltare. Sculpturile sunt în marmoră şi reproduc marile opere ale înaintaşilor, iar altele sunt lucrări noi cu simplu rol decorativ. Cele mai însemnate sunt Apollon din Belvedere, Artemis cu căprioara, păstrată la Luvru, şi Copilul scoţându-şi un ghimpe din talpa piciorului. O altă latură interesantă a artei greceşti din această vreme este aceea a figurinelor de teracotă, care se împart în două grupuri, în plăci estampate şi în figurine. Plăcile cu subiecte luate, fie din mito-

logie, fie din vieaţa de toate zilele, erau lucrate simplu şi cu relief puţin pronunţat.

Naturalismul artei greceşti. Incă dela primele lor manifestări artistice Grecii au căutat să se elibereze de influenţele străine, inspirându-se din mitologie şi din legendele lor naţionale care datorită varietăţii subiectelor le permiteau o largă desfăşurare a geniului lor. Fiind de asemeni buni cunoscători ai anatomiei umane, sculptorii au reuşit să realizeze perfecţiunea corpului omenesc, idealizându-l în opere nemuritoare. Lucrările marilor artişti greci au fost făcute după natură, regulă dela care nu s'au abătut nici în cele mai complicate compoziţii. In toate operele prezentate de ei în basoreliefuri, picturi şi sculpturi, artiştii nu au încerat câtuşi de puţin să atenueze din dinamismul scenelor ci dimpotrivă au căutat să accentueze mişcările care ar fi putut face cât mai impresionantă viziunea. Dela minunatele lor temple şi statui care inspiră în acelaşi timp linişte şi forţă la furtunoasele lor scene de bătălii, Grecii au dovedit că sentimentalismul le era străin. Ei ne-au redat întotdeauna adevărul crud, fără menajamente şi toată măreaţa lor operă artistică ne învaţă vieaţa lor adevărată, aşa cum au trăit-o ei şi cum ar fi vrut s'o trăiască. Toate acestea ne îndreptăţesc să spunem că arta greacească este pură şi cu adevărat greacească. Posteritatea nu a avut decât să facă unele modificări ale caracteristicilor artei greceşti, pentru a crea alte genuri mai mult sau mai puţin reuşite.

Influenţa artei greceşti asupra artei moderne. Curentul elenist se răspândeşte întâi în Italia în urma cuceririi acesteia de către Romani. Invingătorii, întorcându-se în patrie, aduceau cu ei prizonieri de războiu din toate straturile sociale şi ramurile de activitate şi astfel pe de o parte aceştia, iar pe de altă parte Grecii stabiliţi în Italia cu multă vreme înainte de războiu, au contribuit la desvoltarea artei eleniste acolo. Noii artişti nu încearcă decât să reproducă marile capodopere ale înaintaşilor lor Greci, pentru a împodobi palatele şi fastuoasele reşedinţe ale bogătaşilor romani, de aceea putem spune că arta romană nu este decât o imitaţie fără pretenţii de superioritate a artei greceşti. In mijlocul decadenţei care se manifestă în operele de artă pe la sfârşitul imperiului roman se pregăteşte o nouă

schimbare care corespunde noilor tendințe religioase ale timpului. Această nouă revoluție care are o influență covârșitoare asupra artei, nu se pregătește în Occidentul pe atunci străbătut de invadatori, ci tot în imperiul din Orient care a putut să se menție mai mult de o mie de ani, cu toate marile pericole și dificultăți. Acolo, odată cu fondarea Constantinopolului, capitala imperiului byzantin, triumfa și creștinismul și această coincidență marchează o dată importantă nu numai în istoria politică și morală ci și în cea artistică. Atunci ia ființă noua artă byzantină, un amestec de artă greacă, romană și persană pe care M. Bayet o numește arta neoelenică. Arta byzantină se răspândește în Occident odată cu creștinarea țărilor Europei apusene. In evul mediu apoi, după terminarea invaziilor, societatea se regrupează în jurul conducătorilor lor războinici și ca recunoștință față de Dumnezeu începe să construiască biserici. Popoarele creștine se iau la întrecere care să aibă cele mai frumoase edificii de rugăciune și cam pe la anul 1000 apare arta romană cea adevărată, succesoarea stilului latin. Aceasta după ce parcurge o perioadă de formație numită arta romană primitivă, pregătește stilul gotic care va apare pe la mijlocul sec. XII. Arta gotică desvoltându-se de o manieră independentă, nu împrumută nimic direct dela arta antică și astfel pe când la arhitectura greacă totul era realist, exact, perfect, arta gotică, ajungându-și apogeul cu arta ogivală în sec. XIII, ne-a dat cele mai minunate exemplare ale cultului creștin. Cu încetul castelele își pierd caracterul lor de fortăreață, care le era necesar în timpul năvălirilor și devin palate în care vechile divertismente, vânătoarea și marile serbări continuă, doar unde spiritul de forță de altă dată este înlocuit prin eleganță. Nobilii încep să colecționeze obiecte de artă, să încurajeze și să sprijine pe artiști și muzicanți. Din nou totul tinde spre clasicism care renaște cu toată vigoarea de data asta în Italia, unde amintirile antichității s'au păstrat mai mult decât în altă parte. Renașterea ne dă din nou mari individualități așa cum altădată ne-a dat antichitatea, însă de data aceasta nu arhitectura și sculptura vor avea întâietatea, ci pictura va cunoaște cea mai mare strălucire. Renașterea modernă este consacrată prin numele lui Leonardo da Vinci, Michel-Angelo, Rafael, Tițian, după cum Grecii au rămas neîntrecuți prin Fidias, Scopas, Praxitele, Lysipp și ceilalți.

6. Știința și tehnica elenistică

Grecii primesc primele îndemnuri pentru studiul matematicei dela Egipteni, dela care ne-a rămas o carte de socoteli cu probleme de trigonometrie, din mileniul III î. Hr. La Greci, care depășesc repede știința lucrativă a preoților egipteni, se ocupă cu studiul matematicei mai întâiu filosofii Thales și Pythagoras.

In școala filosofică a lui Platon, matematica era de asemeni în mare cinste căci cine nu cunoștea geometria nu era admis între discipoli. Tot în această vreme trăiește Meton, care se slujește cel dintâiu de ora solară în calculele sale cronologice, și pytagoricianul Archytas, întemeietorul mecanicei. Cel mai însemnat este însă Eudoxos din Cnidos care preda matematica în Academia lui Platon și era considerat drept cel mai de seamă astronom al epocii sale. Opera sa „Oktoetéris", un calendar cu indicații asupra timpului, era foarte răspândită, ca și cărțile sale Fainomena și Enoptron, care au fost utilizate și de scriitorul Aratos și apoi de Cicero. El este autorul teoremelor sferice la care lucrează după aceea și astronomul Kallippos. Matematicele iau un mare avânt în generațiile următoare sub Ptolemei.

Intre matematicienii care se ilustrează sub domnia Ptolemeilor, când știința matematică ia un mare avânt, cel dintâiu este Autolycos din Pitane, profesor al academicianului Arkesilaos. Dela el ni s'au păstrat lucrări astronomice: Despre răsăritul și apusul stelelor fixe, etc.

Euclide, marele matematician, trăiește și predă în Alexandria sub Ptolemaios Lagos. Semnificativ este răspunsul lui către Ptolemaios I, care-i cerea o cale mai ușoară pentru înțelegerea matematicei, că nu este o cale specială pentru regi în studiul geometriei. Opera sa capitală Elementa e alcătuită din 13 cărți cărora comentatorii Hypsikles și Isidor Milesios i-au mai adăguat încă două. Ea a format temelia învățământului matematic la Greci și la Arabi, fiind tradusă apoi și în latinește de Boetius în secolul V. A doua operă importantă o formează cartea „Dedomena"-Data, o introducere în analiza geometrică, ajunsă la noi cu multe scolii. La acestea se mai adaugă Optica care ne-a ajuns împreună cu Katoptrica, echivalentă cu Dioptrica din zilele noastre, și în fine o nouă împărțire a scării muzicale diatonice, pe baza observațiilor lui Pythagora.

Tot în Alexandria își face studiile Archimedes (287—212), fiu al astronomului Pheidias, născut în Syracuza, unde își găsește și moartea apărând-o cu invenții diferite împotriva Romanilor. Titlul său cel mai de seamă îl formează invențiile în mecanică prin care a anihilat atacurile Romanilor. Merite mai are el și în matematica pură prin calculele asupra cercului, a conului și a cilindrului, calculând de asemenea greutatea specifică a aurului și argintului din coroana făcută pentru Hieron. Dintre celelalte opere mai notăm studiile asupra quadratului parabolei și asupra hydrostaticei. In arabă ni s'a păstrat o traducere — Liber assumptorum — care desvoltă teoreme de ale sale, iar în grecește pe lângă opere științifice și câteva distihuri, o enigmă cu privire la boii soarelui adresată spre deslegare savantului Eratosthene, etc.

Din Perghe în Pamfilia vine pe la 200 la Alexandria Apollonios, autorul celebrei lucrări asupra secțiilor conice (eclipsă, parabolă, hiperbolă) anume Konika, în 8 volume. Dintre acestea primele patru ni s'au păstrat în grecește iar celelalte într'o traducere arabă. Apollonios nu era cel dintâiu care se ocupa cu secțiile conice căci Aristaos cel bătrân și Euclide trataseră aceeași problemă cu 100 ani mai înainte, dar el puse pe ceilalți în umbră prin calculele sale atât de exacte. Dela el ni s'a mai păstrat o traducere în arabă după „Peri tou logou apotomés".

Celelalte opere ale lui, din care și o metodă de calculat repede, s'au pierdut. Cultura enciclopedică are ca reprezentant de seamă între matematicienii alexandrieni pe Erathostenes, care își luă și titlul de filologos, adică iubitor de știință. S'a născut în Cyrena în 275 î. Hr. și a urmat la școala lui Callimachos poetul care, după cum susținea el, se trăgea din regii Cyrenei. Mai târziu se duce la Athena unde ascultă pe Arkesilaos și pe stoicul Ariston. Chemat de Ptolemaios III la Alexandria, el este numit aci șef bibliotecar având la dispoziție resursele regale pentru cercetările sale științifice. Numit „Beta" pentru activitatea sa multilaterală, care îl făcea să fie al doilea în multe domenii, ca și litera b în alfabet, el are o poreclă mai potrivită în epitetul pentathlos — campion în cinci lupte — și este fără constestație cel dintâiu în domeniul geografiei. El valorifică descoperirile lui Hanno, Pytheas și Nearch pentru a da o reprezentare

exactă despre forma și mărimea pământului. Opera sa capitală, Geografica, era împărțită în 3 cărți și anume: în prima se cuprindea o istorie a geografiei din cele mai vechi timpuri până pe timpul lui Alexandru, în cea de a doua el ne prezintă vederile sale asupra formei pământului și despre măsurarea arcului de meridian dela Alexandria la Syene, aflând astfel mărimea acestuia; în cartea treia se ocupa de geografia fizică și etnografică a pământului, prezentând și o hartă în care pământul era împărțit în două emisfere printr'un meridian ce pleca dela Cadix și trecea prin Asia Mică. Emisferele erau împărțite la rândul lor în alte zone.

In afară de geografie el mai are merite mari și în domeniul cronologic, în cel al istoriei literare, etc., căci puternica lui personalitate acoperă multe domenii fiind în toate printre cei din frunte.

In astronomie în afară de Eudoxos din Cnid, amintit mai sus, care ilustrează prin 33 de sfere mișcarea stelelor în jurul pământului, avem pe Heraclide din Pont, pe Hycetas și Ecfantos cu teoria lor despre rotirea pământului. Euclide are merite și în astronomie, și dela el avem termenii tehnici orizont și meridian. Dintre astronomii secolului III cel mai de seamă e Aristarch din Samos. In scrierea sa despre mărimea și distanța dintre soare și lună, el determină aproape exact diametrul aparent al acestora ca și distanța dintre acestea și pământ. Meritul său extraordinar este însă teoria rotației pământului în jurul soarelui și în jurul axei sale. Combătută cu violență între alții și de Cleanthe, care-l acuză de impietate, această teorie va fi reluată de abia peste 2000 de ani, în anul 1543 de Copernic. Pe lângă această teorie epocală, el este autorul unui Gnomon (cadran solar) ameliorat. Cel mai sărbătorit și mai prețuit astronom al antichității a fost însă Hipparch din Nicea, care este totdeodată și întemeietorul trigonometriei. El trăiește în Alexandria în secolul II, folosind observațiile predecesorilor săi. El determină cu o exactitate admirabilă mișcarea stelelor, ajutându-se și de noile instrumente inventate de el.

Astfel el stabilește că stelele fixe se deplasează cu două grade în timp de un secol și jumătate (fenomenul precesiei). Observând apariția unei noi stele fixe (134 î. Hr.), el face un nou catalog al bolții cerești, cel mai complet și perfect cu putință înainte de descoperirea lunetei în secolul XVII.

Pe urmele lui, în secolul II după Hristos, Claudius Ptolemaios alcătueşte un sistem explicativ al mişcării bolţii cereşti care durează până la sistemul copernican. Tradus în arabă el poartă titlul de Almagest, corupţie din „Techné megisté", carte atât de familiară tuturor cercetătorilor din evul mediu.

7. Filosofia greacă după Aristotel

Epicurismul, stoicismul, scepticismul. După Aristotel, filosofia greacă renunţă la speculaţiunile înalte, ea nu mai stabileşte principii care depăşesc natura, ipostaziate prin „ideile" lui Platon sau prin Dumnezeul lui Aristotel. Sistemele filosofice dau precumpănire eticei în locul metafizicei, voind să asigure omului supremul bine, care este fericirea şi perfecţiunea morală. Intr'o societate în care, după decadenţa politică, oamenii trăiesc dela o zi la alta fără a aştepta nimic deosebit dela ziua de mâine, problema fericirii se pune mai ales din punct de vedere negativ. Nu mai este vorba de cucerirea naturii sau a lumii, ci de evitarea durerilor totdeauna strâns legate de plăceri, căci zeiţa lumii se pare să fie Tyche. Unii dintre filosofi nu evită lupta pentru a obţine seninătatea şi calmul (ataraxia), ci rezolvă problema negând existenţa durerii. Aceasta este morala eroică a stoicilor. Alături de ei, epicurienii şi scepticii caută să asigure omului ultimul refugiu, ultimul port nebântuit de vânturi, în diversitatea şi nesiguranţa existenţei: sufletul său. Descurajarea şi oboseala acestei epoci apare cât mai evident în morala şi sistemul epicurian. Omului sclav al pasiunilor sale, departe de idealul viril al vechilor generaţii şi ajuns acum sclav al superstiţiilor orientale, Epicur voieşte să-i dea certitudinea şi fericirea, care i-au lipsit şi lui din fragedă vârstă. Intradevăr şi el a suferit foarte mult de această confuzie morală, provocată de amestecul de civilizaţie, căreia elenismul caută să-i imprime marca geniului său atât cât îi mai permite vigoarea şi elanul lui.

Epicur s'a născut la Samos în 341. Copil, el întovărăşea pe mama sa când aceasta se ducea ca magiciană în diferite case, pentru a pronunţa cuvintele magice de descântec şi purificare; de aci vine probabil şi ura sa împotriva superstiţiei. După ce se iniţie în tainele filosofiei sub îndrumarea unui filosof din şcoala lui Democrit, el deschide la Athena şcoala sa de filosofie, unde predă până la moarte (270). Filosofia lui se adresează direct individului. Epicur făcând punctul central din etică, pe când în metafizică şi în logică el ia poziţie, atât cât e necesar pentru a asigura o morală bine fondată. Lui îi trebue o fizică pentru a alunga supranaturalul, zeii şi teama de ei din această lume. La contemplarea şi înţelegerea acestei fizici ajungem urmând regulile care ne învaţă să deosebim ce e adevărat de ce e fals, reguli pe care ni le dă canonicul. In aceasta Epicur, în deosebire de Platon, spune că valoarea ideilor constă în originea lor empirică şi că orice cunoştinţă are la bază sensaţia, predicând astfel o logică şi o teorie a cunoştinţei sensualistă. Cunoştinţele noastre dobândite numai prin sensaţii, ne raportă la un univers exclusiv material. Tot ceea ce există este format din părticele corporale invizi-

EPICUR ŞI METRODOR

Epicur (la dreapta) a fost legat de Metrodor printr'o amiciţie profund-umană. In faţa lor, continuând tradiţia dintre hetairoi, se ridică prietenia de altă tonalitate sufletească, expresie a unor suflete clocotind de vitalitate, a lui Alexandru cel Mare şi Hefaistion; pentru aceştia nici onoruri zeeşti nu erau prea mult.

bile, atomii, pe care nu le putem percepe cu organele noastre senzoriale imperfecte. Tot ceea ce pare că se distruge, nu reprezintă decât o descompunere a acestor atomi, care printr'o nouă grupare a lor dau naştere la noi corpuri. Intradevăr nimic nu piere şi nimic nu se creează, căci nu se poate crea ceva din nimic. Aceste mici corpuscule sunt solide şi neschimbătoare ca şi figura şi constituţia lor. Pentru mişcările lor atomii au nevoie de spaţiu, căci totul în jurul nostru e în continuă mişcare, şi astfel avem vidul care e necesar pentru evoluţiile şi combinaţiile lor. Atomii în această cădere a lor în spaţiu suferă o înclinare, clinamen, şi după ce au fost deviaţi din drumul lor paralel, ei se angrenează, dând astfel naştere lumii. In natură nu există o ordine constituită de o voinţă supremă, ci natura după infinite încercări cu infinite aspecte, prezintă forma de astăzi. Forma se schimbă necontenit şi diferitele forme, după care s'au combinat atomii, au putut să prezinte odată şi un cosmos ordonat pe lângă haosurile anterioare. Cu aceasta cade şi necesitatea zeilor şi a intervenţiei lor în mersul lumii. Epicur se mulţumeşte însă să-i relege în spaţiile intermundane, unde ei trăiesc o vieaţă fericită, fără a se preocupa de soarta oamenilor şi nici de mersul lumii. Astfel caută el să elibereze pe oameni de lanţurile superstiţiei care apăsa atât de greu asupra sufletelor lor, lucru pentru care discipolii l-au venerat ca pe un zeu, aşa cum îl numeşte şi Lucretius: ,,Deus fuit ille, deus, inclyte, Memmi".

Scăpat de teroarea fantasmagoriilor, omul poate să-şi asigure o vieaţă fericită urmând preceptele eticei, care continuă premizele fizicei sale. Intradevăr sufletul este compus din atomi subtili şi după cum aceştia au posibilitatea prin mişcarea lor spontană de înclinare să-şi schimbe direcţia, tot astfel şi noi putem să deviem cursul sufletesc spre seninătatea înţelepciunii, în loc de a-l face teatrul unor pasiuni chinuitoare. Binele suprem pe care trebue să-l urmărim este după Epicur, plăcerea. Intradevăr mişcarea noastră instinctivă este să fugim de durere şi să ne bucurăm de plăceri. Acelaşi lucru îl vedem şi la animale şi în toată natura animată. Oamenii însă, fiinţe raţionale, au de ales între două feluri de plăceri: una calmă şi durabilă, alta frumoasă şi trecătoare. Prima este plăcerea în starea ei de mişcare şi nu este decât voluptatea ce rezultă din funcţionarea normală a

organelor, pe când a doua este plăcerea în stare de repaos şi se obţine prin diminuarea tuturor nevoilor, pentru ca eventuala lor nesatisfacere să nu mai dea naştere la dureri. Aceste dorinţe naturale pot fi domolite şi înţeleptul ştie cum să facă aceasta. El ştie să se elibereze de ele, de complicaţiile pe care le aduc, şi nu urmăreşte decât absenţa durerii şi calmul senin ce rezultă din aceasta.

Alături de epicureanul care îşi caută supremul bine în apathie prin fuga de durere, stoicul înţelege să înfrunte răul, să lupte împotriva-i. Sustine et abstine e deviza lui. Fondatorul stoicismului, Zenon, s'a născut la Cition, în insula Cypru (336—264). Iniţierea filosofică şi-o face singur cetind dialogii socratice. Venind la Athena, el se ataşează mai întâi pe lângă filosoful Crates şi apoi nemulţumit de acesta, trece timp de douăzeci de ani prin toate şcolile, până ce-şi deschide pe a lui proprie într'o galerie de coloane pe Acropole. Dela numele acestei stoa (în greceşte portic) vine şi numele şcolii. La conducerea ei urmă, după Zenon, Cleanthe (331—232) care în tinereţea lui, pentru a putea urma cursurile de filosofie, muncea noaptea la un grădinar. Dintre urmaşii lui Zenon cel mai însemnat este Chrysipp, care e considerat ca al doilea fondator al stoicismului. Şcoala stoică este de acord cu cea epicuriană că existenţa e legată de materialitate, şi spune că orice corp e format din materie care reprezintă elementul pasiv, şi din forţă, reprezentând elementul activ. Forţa lucrează în sânul materiei, o plăsmueşte şi o desvoltă aşa cum soarele face să încolţească planta. Universul este materia animată de forţă care nu e altcineva decât Dumnezeu şi, precum sufletul este prezent în activitatea trupului, tot aşa este şi Dumnezeu în univers. Nimica nu este lăsat la voia întâmplării şi el dirijează mersul lumii spre binele oamenilor căci ,,Mundus est sapiens et filanthropos", iar omul este făcut pentru a completa şi imita armonia universului: Ad mundum contemplandum et imitandum. In ce raport se află forţa, Deus, faţă de materie? Stoicii răspund că materia nu este decât tot substanţa divină care pătrunde, animă şi dirijează totul, destinsă însă din încordarea ei iniţială. Astfel spiritul eterat birue printr'o tensiune de un ordin superior inerţia materiei. In animale le animă pe acestea, iar în om devine principiul conducător, hégémonikon, ceea ce gândeşte şi voieşte, prinzând conştiinţa de sine. Omul rezumă toate for-

materia = elem. pasiv
forţa = " activ.

mele prin care natura s'a ridicat până la el; în el se ierarhizează natura vieții vegetale, sufletul vieții animale și rațiunea, care e specifică lui. Vieața umană trebue să fie deci o imitație a vieții divine căci sufletul omenesc nu este altceva decât o emanație a divinității. După cum Dumnezeu face din univers un tot bine organizat, tot așa și omul trebue să acționeze în sensul unei vieți armonice, dominate de forța inteligenței. Binele suprem este o vieață în acord cu sine însuși și de aceea deviza lui Zenon este: „Convenienter naturae vivere". Actele noastre sunt materialul pe care voința le determină și tensiunea acesteia, izbânda ei asupra lumii materiale, nu este decât partea divină din noi, unind prezentul cu viitorul și făcând din vieață un tot consecvent și armonic, așa cum universul e plin de frumusețe și discipilină. Vieața societății trebue de asemeni să imite vieața divină, căci în sufletele oamenilor se reflectează Dumnezeu și sufletele lor sunt emanate din el. Prin aceasta toți oamenii sunt frați și trebue să existe solidaritate între toate ființele, toate având aceeași origine. Insă odată ce oamenii au cu toții rațiune, marcă a originii lor divine și comune, sclavia nu mai are nici un temeiu moral sau rațional. Pentru stoici nu există interese de castă, clasă socială sau națiune care trebuesc apărate, ei fiind doar cetățeni ai universului. Pe urma lui Alexandru cel Mare care a cucerit lumea, Zenon și Chrysipp edifică o mare republică a inteligențelor având ca stăpân pe Dumnezeu care revelează și gândirea lui eternă în gândirea noastră. Tendințele voluntariste și active ale stoicismului reprezentau numai o parte din societatea greacă, deoarece de multă vreme grandioasele construcții metafizice, politice și etice provocaseră prin diversitatea lor un puternic curent de îndoială. Lumea nu se îndoia numai de adevărul cuprins în aceste sisteme, ci chiar și de posibilitatea de a cunoaște adevărul în genere. Pyrrhon (360—270) introduce cel dintâi în morală acest fel de a vedea.

Luând parte la expediția lui Alexandru cel Mare în India, el a fost influențat și de atitudinea preoților hinduși față de lumea sensațiilor și pe urma acestora el va spune că înțeleptul, cunoscând zădărnicia și relativitatea oricărei cunoștințe, nu se va lega de nimic, nu va afirma nimic și nu va nega nimic. El își va suspenda dreptul de a da o judecată (epohé). Pyrrhonianul în vieață practică va face ca toată

lumea, fiind însă mereu conștient că părerile noastre nu sunt decât niște iluzii și că supremul bine e ataraxia, detașarea de orice. Un filosof din școala lui Platon, Arcesilaos (315—241), introduce apoi scepticismul în logică. Din dialectica platonică el reține mai ales arta de a pune o problemă sub toate fețele. Astfel în fața dogmatismului stoicilor se ridică probabilismul Noii Academii, cu Arcesilaos și urmașii lui, timp de peste două secole. Știința este imposibilă, spun ei, căci sensațiile nu ne arată lucrurile în ele înșile, ci sunt numai impresia pe care o fac asupra noastră. Pe de altă parte noțiunile, cu care operăm în construcțiile noastre filosofice, nu sunt decât un rezumat al abstracției acestor sensații și nu le pot nici de cum corecta pe acestea. In această situație trebue să suspendăm dreptul de a judeca. In acțiunile noastre însă ne vom conduce după ceea ce pare mai verosimil, mai probabil. Arcesilaos ne dă totuși o posibilitate de a ne apropia de adevăr și spune că deși nu putem să-l stăpânim, totuși putem face deosebire între reprezentări după gradul de posibilitate. In primul rând sunt cele cari par probabile prin ele înșile; pe o treaptă superioară cele care, probabile prin ele înșile, nu sunt contrazise de celelalte reprezentări, și în fine pe treapta cea mai înaltă cele care sunt confirmate și prin celelalte reprezentări. După Arcesilaos, scepticismul apare cu o nouă vigoare în sec. I, în Alexandria cu Aenesidem care cel dintâiu a adunat cele zece argumente ale scepticilor contra posibilității științei. Aceste argumente (tropoi) devenìră apoi clasice în învățământul filosofic și fură reluate de medicii empirici Agrippa și Sextus Empiricus în sec. II d. Hr.; în această vreme însă se pregătesc alte noi curente, la antipodul scepticismului filosofic, care vor stăpâni lumea în secolele următoare prin neopythagoreism și prin filosofia creștină. In mod virtual istoria filosofiei antice se încheie aici și în istoria culturii începe o nouă epocă

8 Mai 1947
orele 0 10'

B. Cultura romană

1. Factorii determinanţi

Cadrul de desvoltare al culturii romane este mult deosebit de cel al culturii greceşti.

In Latium, leagănul poporului rege, ne întâmpină la începutul celui de al doilea mileniu î. Hr. populaţii de origină indo-europeană.

Ei veneau din câmpiile nord-estice ale Europei, unde erau stabiliţi până atunci, prin pasurile Alpilor orientali. Ajunşi în câmpia Padului şi a Adigelui, se stabilesc aici pentru mai multe secole, şi apoi o parte din ei traversează Italia fixându-se în sudul câmpiei latine, în munţii Albani. Infrângând rezistenţa elementului indigen, a Ligurilor reprezentanţi ai perioadei neolitice din Italia, ei formează mai multe cantoane, care cu vremea gravitează în jurul centrului Alba-Longa.

Sosirea Etruscilor plecaţi din Asia Mică, în urma emigrărilor pricinuite de invazia doriană în basinul occidental, îi face pe aceşti păstori să ia măsuri la Tibru, frontiera lor naturală. Sub această amenintare, ei trimit prin secolul X o colonie care se instalează pe colina palatină. Alte sate se formează apoi lângă acesta şi anume întâi pe colina esquilină — Fagutal, — pe celălalt vârf al Palatinului, pe muntele Caelius, pe celelalte înălţimi ale Esquilinului şi în fine pe Quirinal. Aceasta din urmă este o colonie sabină.

Regimul acesta este cel al întregii Italii în această vreme. Pământul este despărţit în circumscripţii teritoriale — pagi —; o parte a populaţiei trăieşte împrăştiată pe câmpie iar cealaltă în poziţii întărite: vici, oppida, în care vin de altfel să-şi caute adăpost, cu toţii, în caz de primejdie. Populaţia lor era foarte redusă abia câteva sute de inşi pentru fiecare sat. Populaţia câmpiilor o formau Ligurii supuşi, pe când în citadelă stăteau cuceritorii indo-europeni. Aveau

nevoie unii de ceilalţi căci plugarii asigurau rodnicia câmpiilor iar războinicii îi apărau de atacurile atât de frecvente în această epocă.

Această organizaţie evoluează şi cu vremea satele se grupează în federaţii parţiale mai întâi, iar apoi se grupează toate populaţiile din Latium în jurul Albei-Longa, centrul politic şi religios pe munţii Albani, în poziţia cea mai puternică. Aci este altarul zeului suprem unde vin în fiecare an delegaţii celor treizeci de sate care formau Latiul primitiv, şi celebrau sărbătoarea federală, luând o parte din carnea vitelor sacrificate. Satele de pe Tibru urmează şi ele acest impuls şi mai întâiu se unesc între ele cele de pe Palatin, care erau aşezate într'o poziţie mai favorabilă. Velia, Oppius, Cispus, se retrag din Federaţia albană urmându-le şi ele. Astfel intrăm în faza septimonţială însă fără satul sabin Quirinal şi cele de pe Capitol.

Rolul acestei organizaţii septimonţiale este important căci ea împreună cu populaţiile latine revoltate împotriva Albei, distruge puterea acesteia şi ia parte la colonizarea Ostiei, post înaintat împotriva înaintării Etruscilor.

Poziţia însemnată pe care o ocupă această aşezare în drumul care uneşte Italia de Nord de cea de Sud, aduce o nouă fază în istoria acestor aşezări primitive, căci traficul comercial devenise foarte intens în această vreme între Grecii din Sud şi Etruscii, care aproape că încercuiseră Roma în expansiunea lor. Roma devine acum un cap de pod comercial al Etruscilor. Popor de marinari, aşezaţi în Toscana de azi, care păstrează numele lor, Tuscus, ei introduc în Italia tradiţiile civilizaţiei milenare a Orientului, şi desvoltă în Nord aceeaşi civilizaţie urbană pe care o desvoltau Grecii în Sud. Federaţia celor douăsprezece cetăţi, din care cea mai veche era Tarquinii, ia un mare avânt şi ei ocupă pe lângă Etruria şi Umbria, în Nord ţărmul Adriaticei şi valea Padului, unde numai Veneţii se mai opun; pe mare ei trec în Corsica şi aliaţi cu Carthaginezii înving pe Phoceeni la Alalia. In Sud ei cuceresc Campania şi se întind până la coloniile greceşti din Sudul Italiei. In drumul lor spre Grecia-Mare Etruscii trecuseră de mai multe ori prin Latium şi astfel unul din şefii lor Tarchu, Tarquinius cel bătrân din istoria romană, înţelegând importanţa ocupării definitive a acestui cap de pod, se instalează aici cu trupele sale şi alcătue un stat al cărui şef devine. Astfel vechea or-

ganizație septimontium — a celor șapte coline — cade sub stăpânirea etruscă și mulțumită civilizației superioare pe care aceștia o introduc ea devine o cetate, un oraș. Această organizație politică este precedată de o mare lucrare tehnică și anume: secarea mlaștinilor din mijlocul acestor dealuri prin canalizări, căci Etruscii erau din cei mai de seamă ingineri, datorită tradițiilor lor de civilizație orientală. Cel mai de seamă canal dintre acestea este Cloaca Maxima, care era la început descoperit și a fost acoperit abia în epoca republicană.

După ce mlaștinile au fost astfel secate, Tarquinius a putut să câștige teren de construcție asupra vechiului cimitir, și astfel Forum, centrul geografic al Septimonțiului, devine centrul politic.

Clivus Capitolinius, viitoarea cale a procesiunilor, unește acum Forum cu vârful Capitoliului. Acestor lucrări de îmbunătățiri materiale li se adaugă apoi acela al organizării politice în „Urbs", concepție pe care Etruscii o introduc în mijlocul vieții rustice a triburilor italice de sub dominația lor.

Cu aceasta începe și în Nord epoca de urbanizare pe care o făceau Grecii în Sud, făcând cu încetul un focar de civilizație din Italia. Civilizația antică va decade când țara, câmpia, va câștiga iar teren în paguba orașelor ruinate și despopulate în urma invaziei barbarilor. Roma, adică orașul fluviului, numită astfel după vechiul nume al Tibrului, Rumon, este fondată „etrusco ritu". Zeii care prezidează la întemeierea orașului, avându-și reședința pe colina capitolină, sunt Jupiter, Juno și Minerva. Ei nu sunt nici zei latini nici zei sabini, ci formează triadă etruscă pe care o întâlnim în toate orașele întemeiate de ei. O cale străbate aceste orașe dela răsărit la apus — decumanus — pe care cădea perpendicular alta — cardo. De curând s'au descoperit la Roma urmele acestui plan primitiv sub ruinile construcțiilor suprapuse, apoi aceste două căi se încrucișau în locul unde se afla mai târziu puteal Libeonis lângă Templul Vestei. Acest plan care orientează spre punctele cardinale căile cetății, trasate cu ajutorul baghetei, lituus, reproduce în părțile sale esențiale planul divin al lumii.

Intradevăr pământul consacrat zeilor trebue să fie împărțit și el în patru regiuni, precum e și cerul, lăcașul zeilor, pe care-l delimitează drumul soarelui și cele patru puncte cardinale determinate de el.

De altfel în tot cursul istoriei lor, când așează lagărele sau fondează vreo colonie, Romanii trasează întâi calea decumană și apoi cardo. Este un rit de origină babiloneană pe care Etruscii l-au adus din Asia Mică unde întâlnim expresia de „rege al celor patru regiuni" în titulatura regilor babiloneni. Herodot pe de altă parte ne descrie și Babilonul ca fiind împărțit tot în patru regiuni. Credința apoi ca haruspicii pot citi planul cosmosului și voința zeilor din măruntaiele și în ficatul animalelor sacrificate, este de aceeași origine etruscă. De asemeni și obiceiul după care fondatorul unei cetăți sapă un șanț de formă circulară în care aruncă o bucată de pământ adusă din patria lui, imitat apoi în aceasta și de tovarășii lui. Acesta este mundus dela suprafața solului, prin a cărui deschidere întemeietorul cetății cere manilor strămoșești și tuturor spiritelor, care locuesc acolo, să fie binevoitori pentru noua cetate.

Mundus este deschis apoi în fiecare an la anumite zile când toate porțile caselor trebue să rămână deschise pentru a primi spiritele. Concepția oriental etruscă e clară și în acest rit al întemeierii care persistă în întreaga epocă istorică, până în zilele noastre, când ne simțim obligați să punem un ban la temelia unei clădiri pentru a câștiga bunăvoința spiritelor.

In afară de înființarea orașului, Romanii datoresc Etruscilor clădirile ce-l împodobesc. Prima și cea mai grandioasă lucrare este cea a Capitolului, care va rămâne și în epoca republicană ca simbol al puterii romane. Substrucțiile pe care se ridică templul făceau admirația Romanilor chiar din vremea imperiului. Alte temple se ridică apoi și pe celelalte coline. Un circ e construit între Palatin și Aventin pe care tradiția îl arată ca fiind făcut în piatră de Tarquinius Superbus. In fine zidul înconjurător e fortificat în felul celorlalte cetăți etrusce, și aceste construcții sunt încă intacte în unele părți, în zidurile pe care Romanii le-au ridicat după năvălirea Galilor.

In timp de un secol și jumătate, cât dură dominația Etruscilor la Roma, arta lor nu încetă de a face progrese, și sub influența greacă pictura și sculptura ca și ceramica, imitată după cea atică mai întâi și apoi după cea a Greciei Mari, ia un mare avânt. Statuile care împodobeau templul lui Jupiter Capitolinus, erau din pământ ars pictat, provenind din centrul artistic etrusc dela Vei, cu atelierul lui Vulca.

In vârful templului era un quadrigiu din pământ ars provenit din aceeaşi şcoală. Existenţa acesteia era pusă la îndoială mai înainte, dar săpăturile făcute la Vei au dus recent la descoperirea unei splendide statui a lui Apollon, punând astfel într'o lumină cu totul nouă această epocă.

Vie imagină a unui mit răspândit în toată lumea mediteraneană şi până în India, Lupoaica de pe Capitoliu este încă un produs al acestei arte care a înflorit sub influenţa ionică în secolul VI.

In această vreme Romanii stau cu totul sub influenţa etruscă şi acest lucru era recunoscut şi de istoriografia romană (Vulgo apud Etruscos sic erudiri solebant, ut nunc apud Graecos). Alfabetul pe care Etruscii l-au împrumutat dela colonia chalcidică Cume şi l-au completat cu încă două litere, Romanii l-au utilizat până la sfârşitul secolului IV, când censorul Appius Claudius introduce un semn nou, pe G, pentru a nota guturala sonoră şi elimină litera Z, zd, care nu nota nici un sunet roman. In alfabetul cel vechiu guturala surdă şi sonoră e reprezentată prin acelaşi semn C, deoarece Etruscii nu aveau sonore ci numai surde. Astfel se explică transcrierea rămasă şi mai târziu a lui Gaius prin Caius. Educaţi de Etrusci şi rămaşi atâta vreme sub influenţa lor, Romanii s'au îmbibat de elementele civilizatorii dela aceştia. Jocurile romane erau imitate după cele etrusce, care fusese luate ca şi alfabetul dela Greci. Pompa acestora ca şi pompa procesiunilor triumfale este tot o influenţă etruscă vădită şi în costumul generalului triumfător, îmbrăcat în haina etruscă şi purtând pe cap o masivă coroană de aur. Lictorii şi vergile lor în fasce, în jurul unei securi — vechiul labrys al civilizaţiei minoice — sunt împrumutate tot dela ei. De asemeni înmormântarea atât de solemnă cu măştile de ceară ale strămoşilor ce preced patul funerar al defunctului, cu bocitoare ce amintesc atât de bine obiceiurile orientale amintesc aceeaşi influenţă. Masca funerară, din motive religioase, trebuia să reproducă exact trăsăturile defunctului şi aceasta a dus la realismul artei lor portretistice atât de deosebită de tipul ideal al portretisticei greceşti. Casa romană cu atrium în centru, în jurul căruia se grupează celelalte încăperi e arătată de autorii din vechime ca fiind împrumutată tot dela Etrusci. In fine în locul pe care-l ocupă femeia romană se constată aceeaşi influenţă.

Intradevăr mater familias dirijează întreaga viează domestică în văzul tuturor în deosebire de femeia greacă retrasă departe de privirea oamenilor în gyneceu. Aceasta se deosebeşte organizaţiei familiale a Etruscilor unde filiaţiunea se stabileşte nu după tată — patriarhat, — ci după mamă — matriarhat. — Căsătoria romană reproduce toate riturile şi ceremoniile celei dintâi şi arată pe miri întovărăşiţi în această ceremonie nu numai de tovarăşii lor ci şi de părinţi.

Influenţa etruscă s'a manifestat cu putere în toate direcţiile, rămânând decisivă în multe domenii în întreaga istorie romană. Aceasta se datoreşte însă şi amestecului celor două elemente formative ale Romei, elementului roman şi etrusc.

Mare parte din familiile romane poartă nume etrusce. Cea mai mare parte din numele romane sunt dacă nu în total cel puţin în parte, rădăcină sau sufix, de origină etruscă. Astfel avem Tulius la Roma, Tule în Etruria şi Tylos în Asia Mică, locul lor de origine, apoi respectiv Tatius, Tatial şi Tateis, Marius, Marie şi Marios, Rubius, Ruppias şi Rubeis, Caesius, Ceise şi Keisos.

Sufixul enna în numele de familie Caecina, Murena, Sisenna, Maecena, dovedeşte de asemeni originea etruscă. Familia Caecina şi Maecena păstrau încă în vremea imperiului amintirea acestei origini.

In schimb numirile Agrippa (născut cu picioarele înainte), Galba (obez), Capito (cap mare), Fronto, Naso, Cicero, sunt de origine italică. Numele marelui poet Vergilius provine dela etruscul Masu, rotacizat în Maro. In onomastică se vede o mare interpătrundere a acestor două elemente dând rând pe rând rădăcina sau sufixul, dovadă a unei lungi convieţuiri şi fuziuni a lor. Având mult sânge italiot în vine, căci erau o clasă de cuceritori puţin numeroasă, Etruscii au manifestat în civilizaţia lor caracterele pe care populaţiile pastorale italice le simţeau ca expresie a elementelor celor mai intime ale fiinţei lor: simţul practic, realismul, utilitarismul şi grandiosul. In tot cursul istoriei Romanii vor reedita pe un plan mai mare aceste însuşiri ale timpurilor primitive.

Acestea sunt elementele componente ale vechii societăţi romane, dar alături de patricieni şi plugari mai sunt vechii meşteşugari şi micii comercianţi care se grămădesc în oraş în timpul dominaţiei etrusce. După ce aceasta încetează, la sfârşitul secolului VI, poziţia

Dominația etruscă

lor diminuează, dar totuşi poziţia comercială a Romei le dă posibilitate să facă legătura comercială între Italia centrală şi cea sudică. Această populaţie formează plebea pe care o întâlnim în luptele sociale ale Romei. Ea păstrează spiritul, tradiţiile şi ocupaţiile Romei Tarquinilor şi reprezintă elementul civilizaţiei mediterane alături de elementul rustic sabino-latin. Cuceririle pe care aceştia le fac în domeniul social dovedesc de altă parte forţa lor care creşte mereu, chiar şi în noile împrejurări.

Vârfurile acestei clase în mod evident se îmbogăţesc prin comerţ şi de pe acum să se formeze prin alianţa nobleţei de sânge cu cea a aurului o nouă clasă conducătoare în care elementele plebei ridicate de curând o să fie mai distante faţă de noii veniţi decât fusese vechea aristocraţie pentru ei.

Prin ce legături comerciale se ridică totuşi aceşti plebei într'o epocă de economie agrară la Roma? Incă din secolul V erau legături între Roma şi Sicilia, iar Titus Livius menţionează cumpărături masive de grâu făcute aici în 485, 435 şi 411.

Locuitorii din Latium primesc de asemeni pentru prima oară din Sicilia vinul şi untdelemnul, învăţând apoi să cultive viţa de vie şi măslinul. Ca amintire a acestor lucruri se înalţă la Roma în secolul V un templu în onoarea zeiţei siciliene Ceres, Liber şi Libera. Pictorii erau de asemeni greci şi în fruntea cultului era o siciliană. In această epocă au fost introduşi la Roma Mercur şi Apollon, care era divinitatea conducătoare a Grecilor în secolul VI. Dela Grecii din Marsilia, cu care erau în legături comerciale, ei introduc şi pe Diana — Artemis — protectoarea Phoceenilor.

Pe lângă aceasta, Romanii trimet după cucerirea oraşului Vei, prin intermediul Marsiliei, o coroană de aur oracolului dela Delfi, pentru îndrumările lui; legăturile cu Grecii sunt aşa de strânse încât după năvălirea Galilor Phoceenii din Marsilia ajută la reconstruirea oraşului.

Odată cu transporturile comerciale şi cu divinităţile greceşti mai vin şi Idei de organizare politică şi juridică, şi astfel Italia sudică cunoaşte într'această vreme o mare înflorire comercială, intelectuală şi politică. Intradevăr respingerea atacului cartaginezo-etrusc de către cetăţile siciliene în frunte cu Syracuza şi Acragas în timpul războaielor medice, marchează şi momentul unei mari desvoltări culturale pentru

Italia sudică. Pythagora la începutul secolului V, Gorgias şi Herodot în generaţia următoare, şi Platon în secolul următor, activează, se stabilesc sau călătoresc în Grecia Mare.

Tradiţia romană îl reprezenta în mod anacronic pe Numa Pompilius ca elev al lui Pythagora, sintetizând prin aceasta influenţa greacă exercitată asupra lor în această epocă.

Aceasta se vede şi în legea celor 12 table instituită la Roma la 452 şi inspirată din modele greceşti, indirect şi după legea lui Solon. Publicarea legilor, fapt care avusese loc în toate cetăţile comerciale greceşti exceptându-se numai Thesalia artistocrată, are loc în secolul V şi la Roma.

Celelalte inovaţii şi anume tribunalul plebei obţinut de aceasta în 466, par să imite pe demarhul dela Syracuza, iar edilii plebei se aseamănă cu agoranomii. Dreptul de azil acordat templelor greceşti din Roma este evident o concepţie şi lucru grecesc, şi mergând mai departe Romanii vor imita pe Greci şi în colonizările pe care ei le fac acum pentru prima dată.

2. Cultura romană înainte de Greci

Am văzut că statul roman, format din elemente latine şi sabine, suferă o puternică influenţă din partea Etruscilor în perioada de formaţie a celor şapte coline, când puterea statului etrusc se măreşte mereu.

Pentru prosperitatea comerţului şi industriei lor care avea nevoie de mână de lucru şi de clientelă, Etruscii făcuseră proiectul unor confederaţii de oraşe în toate regiunile ocupate de ei, întinzându-se în Nord dincolo de valea fluviului Pad, iar în Sud dincolo de Tibru.

Populaţiile din munţii Umbriei, apoi la sudul acestora Sabinii şi alte mici triburi rămâneau independente pe înălţimi, şi cu toate atacurile lor, Etruscii nu reuşesc să le subjuge. Cetatea Tusculum, aşezată la Sud, trebuia să apere drumul comercial împotriva atacurilor muntenilor. Populaţia războinică a Sabinilor reuşeşte însă pe la sfârşitul secolului VI să elimine dominaţia etruscă din ţinutul Romei, şi aceştia nu mai apar ca aliaţi ai Etruscilor ci încheie o alianţă cu Latinii, după tradiţia romană, la 493. Aceeaşi tradiţie aminteşte de

venirea la Roma în această vreme a sabinului Ata Clausus, străbunul familiei Claudia, cu o familie foarte numeroasă din care numai clienţii în stare de a purta armele ajungeau la 5.000.

Familia Valeria pare să fi venit tot în această vreme şi, urmând fastele consulare, vedem că în această perioadă numeroşi consuli sunt de origine sabină. Roma este deci acum sub autoritatea sabină şi această schimbare politică aduce cu ea o schimbare generală. Muntenii sabini ca şi plugarii romani sunt deosebiţi de Etruscii comercianţi, şi astfel unei epoci de civilizaţie orăşănească îi urmează o societate agrară. Familiile patriciene sunt formate din mari proprietari funciari care sunt stabiliţi în mijlocul domeniilor lor şi nu vin în cetate decât la nundine, din nouă în nouă zile.

Atunci ei fac cumpărături şi vânzări şi iau hotărîri politice în Comitium, care sunt supuse apoi votului cetăţenilor veniţi şi ei după treburi. Agricultorul trece acum înaintea comerciantului, satul înaintea oraşului şi avem pe locul civilizaţiei mediterane a Etruscilor o populaţie condusă de marii proprietari. Timp de două secole, până la cucerirea Tarentului, Romanii vor duce vieaţa dusă şi mai înainte de dominaţia etruscă.

In această vreme poporul roman se formează definitiv. Pe un pământ sărac pe care numai munca necurmată îl poate rodi, având să lupte din greu cu sărăcia, într'un teren pe care numai canalele etrusce îl făcuse propriu de locuit şi cultivat, Romanul devine tenace şi dârz; dur este pământul care-l înconjoară, dur este şi el cu sine şi cu alţii. N'are timp şi gust pentru lucrurile imaginaţiei, bune pentru locuitorii din ţinuturi mai fericite. Natura nu-i dă nimic de-a gata şi el trebue să creeze tot; el trebue să îngrijească de toate şi ştie că visarea nu este de el. Nu imaginaţia este facultatea lui de căpetenie, ci cu ochii aţintiţi în jur, el trebue să observe tot şi să intervie cu munca lui în toate, pentru a le da cursul dorit. Romanul vede numai concretul şi acesta trebue cunoscut exact, nu cu aproximaţie, oricât ar fi de mică, căci totul trebue folosit la maximum şi imediat. Pentru aceasta de altfel nu trebue multă discuţie, ci stăruinţă şi vigilenţă. Fiindcă eforturile sale nu ajung, trebue să muncească împreună cu ceilalţi într'o strictă disciplină care face să se termine munca cât mai repede, pentru a se putea ocupa de alta. Tot ce

favorizează însuşirile pe care le cere o acţiune, fapta, se desvoltă la maximum în el. Vieaţa activă, practică, îi apare ca singura justificată căci numai astfel se poate el menţine. Lunga sărăcie în care a crescut l-a făcut să preţuiască şi să vadă realul şi fapta, singurele lucruri care puteau să-l ajute. Utilul este ceea ce el urmăreşte şi orice are această însuşire, reprezintă supremul bine; aici utilul este şi frumos şi bun, pe când în Grecia bun dimpotrivă este ceea ce este frumos.

De aceea tot ce nu e acţiune pare Romanilor nu numai de prisos dar chiar vătămător, şi ei nu pot înţelege ocupaţiile teoretice oricât ar putea aduce acestea mai târziu transformări practice. Ca orice ţăran, Romanul este conservator, se lasă greu la inovaţii şi este neîncrezător. Dela strămoşi el a învăţat că „vita in luce" este singura demnă de trăit. Ocupaţiile acestea „in umbratili secessu", studiul desinteresat, matematica fără aplicaţiuni practice, vor apărea ca lucruri de reaprobat, când influenţa greacă va pătrunde şi la ei. Cicero se felicită în operele filosofice de faptul că Romanii nu se ocupă de aceste chestiuni ci de oratorie, care dă posibilitate să străluceşti conducând prin verbul tău poporul, şi de filosofie morală, ce dă învăţămintele şi experienţa necesară pentru a conduce cetăţile.

Platon în cultura greacă, urmând tradiţia de speculaţie pură şi gratuită a concepţiei greceşti despre artă şi ştiinţă, se revoltă împotriva ideii că speculaţiile matematice ar putea fi utilizate şi pentru scopuri practice. Grecii sunt creatorii artei pentru artă, ei concep activitatea intelectuală ca fiind un scop în ea însăşi şi declară că preferă rezultatului cercetărilor, plăcerea exerciţiului intelectual, desrobit de orice finalitate externă. Ei discută de aceea în amănunţime orice chestiune, şi nu vin cu gândul ca să plece imediat cu o soluţie practică. Sunt, aşa cum i-au numit preoţii egipteni, copii, la care totul este subordonat jocului şi exerciţiului tuturor facultăţilor, a căror armonie trebue să fie ca aceea „a sferelor cereşti". Romanul vrea o soluţie practică, bună de aplicat pe teren. Toate aceste discuţii sunt pentru el „nugae", şi Socrate era un flecar pentru reprezentanţii acestei mentalităţi. Pasiunea Romanului este prea puternică, el este prea simplu, prea lipsit de supleţe pentru a găsi o plăcere în aceste meandre ale cugetării strălucitoare care întârzie ora acţiunii. Interesul lui apoi nu poate fi pentru toate speculaţiile, asupra tuturor lucru-

rilor. Cu picioarele înfipte în pământul lucrat de el şi strămoşii lui, pe el îl interesează mai ales ce-i este mai aproape lui. Omul şi soarta oamenilor, dar evident nu acea de după moarte; aceasta este treaba zeilor şi Romanul nu se interesează nici de vieaţa de după moarte, nici de natura zeilor. Mitologia romană este foarte săracă sub această latură. El are idei foarte vagi în ce priveşte începutul universului, structura lui, forma zeilor, dar ştie foarte bine ce şi cărui zeu să ceară, gândind că toate actele începând din leagăn şi până la moarte sunt prezidate de unul din ei.

Astfel când se naşte un copil, Cunina veghiază asupra leagănului, Rumina îl învaţă să apuce sânul, Educa îl învaţă să mănânce, Potina să bea, Statulinus să stea copăcel, Fabulinus să vorbească, Domiduca să meargă acasă, şi aşa mai departe cu toate. Romanul se adresează zeului respectiv de câte ori are vreo nevoie, după o formulă pe care o păstrează preoţii, şi în aceasta constă pietatea. El trebue să recite întocmai formula liturgică, un singur cuvânt greşit şi rugăciunea nu mai este valabilă înaintea zeului, tot aşa cum şi o omisiune în procedura juridică duce la pierderea procesului. Nu interesează sentimentul de pietate faţă de zei, ci stricteţea ritualului şi făgăduelilor făcute. Influenţa elementelor magice orientale din civilizaţia etruscă este determinantă în făurirea acestui formalism strict, dată fiind puternica influenţă pe care Etruscii au exercitat-o asupra religiei şi organizaţiei romane atât în epoca primitivă cât şi în epoca istorică.

Pentru religia formalistă romană este important să îndeplineşti cu stricteţă ce ai promis, şi tot ce depăşeşte aceasta este superstiţia pentru firea lui utilitaristă. Sub această latură trebue privit ceea ce ni se spune despre Romanul care a făgăduit o sută de capete zeilor, şi după aceea a adus ca jertfă numai 100 de căpeţele de usturoiu.

Acest formalism şi această preciziune se găseşte sub influenţa acelorași elemente, cel puţin la început, şi în creaţia cea mai caracteristică a geniului roman, în drept.

Aceste însuşiri se văd din cele mai vechi legi romane cunoscute, din legea celor 12 table (450 î. Hr.).

Analiza amănunţită a tuturor cazurilor, clasarea şi definitivarea lor exactă, formula lapidară care dă forţă şi relief cuprinsului, limba so-

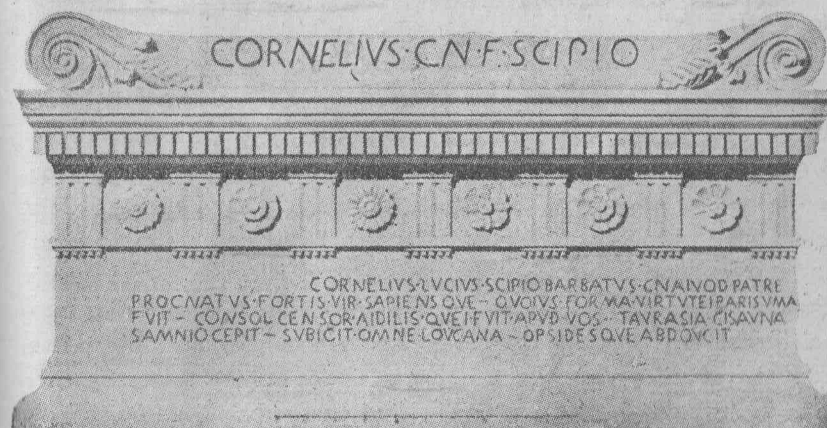
lemnă şi compactă ca şi patricianul orgolios şi parcă făcut dintr'o bucată, adaugă şi mai mult acestei impresii.

Iată cum se înşiră prescripţiile, ca batalioanele la asalt:

Pater insignem ad deformitatem topper necato
Tatăl poate să-şi ucidă pe loc pruncul schilod.
Patribus cum plebe connubii jus nec esto
Patricienii nu se pot înrudi cu plebeii.
Sau: Privilegia ne irroganto
Legea nu poate privi pe un singur individ.

O altă disciplină cu caracter utilitarist, pe lângă drept, este istoria. La început pontificii iau notă în aşa numitele indigitamenta de minunile întâmplate şi de felul cum au fost ispăşite, pentru a sluji şi în viitor. Ei însă mai aveau şi grija calendarului şi în această situaţie notau numele consulilor şi faptele mai însemnate pentru vieaţa cetăţii, scriindu-le pe scânduri, care erau expuse în casa marelui Pontifice. Poporul şi senatul, când aveau nevoie, se raportau la ele.

Pentru aceleaşi scopuri, alături de aceste Annales Maximi, ponti-

SARCOFAGUL LUI CORNELIUS SCIPIO

In deosebire de Greci la care s'au desvoltat atât de multe şi variate genuri literare, Romanii n'au avut decât rudimente de poezie înainte de intensificarea influenţei greceşti. Aici avem inscripţia de pe mormântul Scipionilor, elogiu sobru al faptelor unui înalt personagiu.

ficii mai scriau Fastele consulare și Fastele triumfale care toate se alăturau la Commentaria, străvechile reguli ale dreptului roman, făcute tot de pontifici.

Pornită din considerente practice, istoriografia romană va păstra și după influența greacă același caracter.

Astfel Cato, scrie Origines, pentru a sluji la educația fiului său, Fabius Pictor, scrie istoria sa în grecește pentru a glorifica faptele gintei Fabia, Sallustius în toate operele sale face pledoarie pentru partidul său, Caesar pledează pentru sine însuși, iar Titus Livius, pentru Roma.

In cetățile primitive elementul politic e strâns legat de religie și astfel se desvoltă la Roma, în legătură cu nevoile cultului o poezie religioasă din care ne-au rămas numai două fragmente.

Iată și forma celui dintâi, plină de mari greutăți în interpretare.

Enos, Lases, juvate
Neve, lue, rue, marmar sins incurrere
In pleores.
Sata tutere Mars
Limen sali, sta, Berber
Semones alternei advocapit cunctos
E nos Marmar juvato
Triumphe.

Adevărate creații poetice trebue să fi fost însă cântecele în onoarea bărbaților de seamă, cântate la ospețe, așa cum narează Cato. Din aceste cântece, corespunzând greceștilor klea andron, se putea naște o epopee națională. Savantul german Niebuhr, sub influența ideologiei romantice și în perspectiva bazei populare a marilor epopei Iliada, Ramayana, Nibelungenlied, emite cel dintâiu ipoteza unei epopei formată din ciclul de legende istorice romane. Descoperirea în 1857 la Vulci, în Italia, a unei picturi ce reprezintă un episod din războiul dintre Tarquinius și eroii etrusci, Căile Vipinas, Aule Vipinas, Mastarna și alții, confirmă existența unor legende etrusco-romane. Pe de altă parte cel mai de seamă dintre etruscologii romani, împăratul Claudius, ne spune că Mastarna este numele etrusc al celui ce avea să fie rege la Roma sub numele de Servius Tullius. Prin aceasta se

întărește ipoteza unui ciclu de legende etrusco-roman, dar e greu de afirmat că aceste legende și-au găsit expresia în versuri. De altfel vechiul vers roman, horridus saturninus, cum spune Horatius, era lipsit de orice posibilități. Geniul roman își găsește însă un câmp mai prielnic în poezia satirică, dat fiind caracterul lui caustic. Aceasta se vede și din numirile proprii care toate sunt o poreclă: Varro (crăcănel) Bestia, Naso, Vergilius, Porcius, Cicero, Cato, etc. Vâna satirică dă versurile fescenine, licența fescenină, cum o numește Horatius, reprezentațiile comice numite Attellane, și versurile amestecate cu cântece de unde vine și numele de satiră, prin analogie cu satura lanx, un blid cu tot felul de mâncări. In acest gen transformat de tehnica versificației grecești, excelează mai târziu marii satirici Lucilius, Horatius, Juvenal, astfel încât Quintilianus va putea spune la un moment dat „Satura nostra tota est". Spiritul roman satiric și moralist își găsește în ea expresia cea mai potrivită.

MISIUNEA ROMEI

Zeița Roma cu coif și ținând în mână un steag, conduce soldații la cucerirea lumii, spre a stabili pax romana.

Poporul rege va trebui însă să vie în contact cu cea dintâi dintre literaturi, cea greacă, pentru a putea crea mari genuri literare desinteresate.

Numai în această situaţie Romanii creează opere artistice superioare dar caracterul roman le impune trăsăturile amintite, care slăbesc cu atât mai mult cu cât scriitorul nu este latin. Popoarele subjugate şi apoi primite în societatea Romei, contribue cu geniul fiilor lor la crearea culturii romane. Din Roma propriu zisă nu avem decât doi scriitori: Lucretius şi Caesar. Din împrejurimile ei sunt Cato, Varro şi Sallustius. Etruria dă pe Propertius, Persius şi Tacitus. Italia meridională dă pe elenizantul Ovidiu, pe Horatius şi pe Statius. Galia cisalpină dă naturaleţea şi graţia lui Vergilius, sinceritatea lui Catullus, elocvenţa luminoasă a lui T. Livius şi Plinius. Spania dă înalta şi cavalereasca morală a lui Seneca, mândra pasiune a lui Lucan, Africa profunzimea turmentată şi subtilă a scriitorilor creştini. Toţi lucrează sub pacea creată de aquilele romane, de voinţa cea puternică a Romei, care după cum spune Plinius, omnium utilitatum ac virtutem rapacissimi, se încordează pentru a stăpâni politic lumea, după cum Grecii fondaseră cetatea ştiinţei iar alţii cetatea lui Dumnezeu:

Tu regere imperio populos, Romane, memento.

3. Cultura romană după influenţa greacă

La începutul secolului III, după ce au ieşit victorioşi din luptele cu Samniţii, ultimul mare obstacol în egemonia italică, Romanii cuceresc marile metropole greceşti Rhegium, Locri, Tarent şi primele capodopere ale artei greceşti iau drumul Romei.

Intrarea Greciei Mari şi a Siciliei sub autoritatea şi sfera de interese romane este urmată, la un secol după aceasta, şi de anexiunea Greciei continentale şi a celor din Asia Mică.

Acesta era rezultatul fatal al luptelor celor două mari puteri occidentale, Roma şi Carthagena.

După victoria obţinută în primul şi al doilea războiu punic, Romanii trec în Grecia împotriva lui Filip V, aliatul Carthagenei.

După victorii succesive asupra lui Antioch al Syriei, asupra lui Perseus, asupra revoltei lui Andriscos, conducătorul ligei acheene, ei transformă Grecia în provincie romană în 146.

Jafurile artistice din secolul III şi II avusese timp să instruească cercuri largi din societatea romană, şi să le subţieze. Consecvenţi principiilor lor de a lua tot ce este util dela ceilalţi, omnium utilitatum et virtutum rapacissimi, ei caută să-şi asimileze cultura greacă în manifestările cele mai felurite şi mai surprinzătoare pentru mentalitatea romană. Mai întâi un sclav, Livius Andronicos, deschide o şcoală pe care o frecventează fiii nobililor pentru care el traduce Odyseea, în versul naţional, saturninul. Din Campania de mult expusă influenţei greceşti, vine apoi Naevius şi ia ca temă a epopeei sale războaiele punice. Continuând opera acestora, Ennius dă poeziei romane haina nobilă a hexametrului, şi caută să vulgarizeze teoriile şi ştiinţa greacă prin o mulţime de traduceri.

Epoca culturală, asemănătoare cu aceea a literaturii noastre la începutul ei, când H. Rădulescu dăduse cunoscuta lozincă: Scrieţi băieţi, scrieţi, Romanii acestei vremi traduc lucrări de tot felul, şi astfel Ennius traduce între altele un tratat de artă culinară alexandrină, Hédyfagetica, şi o lucrare a lui Euhemerus despre origina zeilor. Verva populară şi forţa comică excepţională a lui Plautus dă cele mai gustate comedii ale teatrului roman, imitate şi „contaminate" din piese greceşti. Influenţa gândirii greceşti care se exercită prin aceştia şi asupra cetăţenilor mărunţi, marchează o turnură decisivă în mentalitatea aristocraţiei romane, în contact strâns de multă vreme cu producţiile geniului grec. De multă vreme aceştia cunoşteau limba greacă şi unii dintre ei ca Fabius Pictor, Cassius Hemina, scriau în greceşte istoria războaielor punice în care scria şi de altfel memoriile şi Hannibal, gloriosul învins dela Zama. Un suprem exemplar al acestei aristocraţii cu un nou ideal, e Scipio Africanul, pe când vechile modele Cincinnatus, Fabricius, cu sobrietatea şi frugalitatea lor nu mai tentează imaginaţiile şi nici carierele.

Eroul grec, celebrat de cântecul poeţilor, şi diadohii elenistici, cu personalitatea lor ce acopere pe ceilalţi, nu se potrivesc cu magistratul roman care reprezintă numai voinţa senatului şi a poporului. Cato în istoriile sale nu pomeneşte niciun nume propriu ci spune numai că pretorul sau consulul a făcut cutare sau cutare lucru, ex-

primând prin aceasta o trăsătură fundamentală a magistraturii romane: impersonalitatea. Scipio însă și alții vor lua de model pe Alexandru, făcând să se ridice din mijlocul poporului roman un Sulla, un Caesar, când evoluția își va ajunge termenul ei.

In fața lui Scipio se ridică Marcus Porcius Cato, ultimul mare reprezentant de formație veche al Romanilor, având în spatele lui întreaga clasă a micilor agricultori prin care se crease stăpânirea romană, și care ajung acum victimele concurenței ținuturilor Siciliei producătoare de grâu, ale Africei furnizoare de untdelemn, și ale Greciei bogată în vinuri. Toată vieața luptă Caton împotriva luxului, elenismului, a noilor moravuri și împotriva lui Scipio, reprezentantul de frunte al noii mentalități.

Aceste schimbări erau însă fatale din momentul în care Roma stăpânea basinul Mediteranei, și e evident că lupta dusă de Cato nu putea fi câștigată.

O mai echitabilă împărțire a bogăției și o lărgire a bazei politice ar fi înlăturat o mulțime de consecințe grave, lucru pe care de altfel îl vor preconiza Grachii. Pe de altă parte nu literele grecești erau cauza desordinei morale și a risipei, ci aurul Asiei și al țărilor jefuite care îmbogățea oamenii peste noapte.

Noua societate avea nevoie de o nouă armătură spirituală care nu putea fi creată prin propriile forțe și atunci aristocrația se îndreaptă spre cultura elină, pe când mulțimea se adresează culturilor orientale mai apropiate de mentalitatea ei.

In această vreme are loc procesul Bachanalelor (184) în care sunt implicate peste șapte mii de persoane în cultul orgiac al lui Bachus, unde, după raportul pontifilor, s'ar fi petrecut lucruri abominabile. Represiunea sângeroasă care urmează nu poate soluționa problema dar Roma mai are parte încă de zile fericite înainte de deslănțuirea luptelor sociale și a declanșării efectelor noii mentalități.

In această perioadă, atât de admirată de Polybius, societatea înaltă încearcă prin cercul lui Scipio Aemilianus să ridice nivelul cultural al plebeei și să încetățenească la Roma modelele date de Menandru, astrul comediei alexandrine. Terentius Afer, intim al nobililor, prezintă opere în care toată finețea psihologică a noii comedii face de-

liciul elitei aristocratice dar până la sfârșit se vede că nu se poate face nimic efectiv de sus în jos. Evoluția continuă într'un ritm accelerat, a elitei spre elenism, a mulțimii spre superstițiile orientale. O încercare ultimă o fac frații Grachi inspirându-se pe de o parte din tradițiile naționale ale lui Spurius Cassius și Licinius Stolo, pe de alta din preceptele filosofiei stoice, atât de potrivită cu vechiul rigorism moral al Romanilor. Panaetius care trăiește ca și Polybius în cercul Scipionilor scrie un tratat ce va servi de model și lui Cicero în „De officiis".

Filosoful stoic Blosius și modelul spartan al regelui Agis și Cleomenes au, pe lângă vechii reformatori romani, o mare parte în această tentativă extremă a celor doi frați. Se cunosc amănuntele acestei mișcări care a costat vieața pe cei doi Grachi și pe fruntașul partidului moderat, Scipio Aemilianus. După ei urmează sângeroasele lupte civile în care democrații ridică pe scut pe Marius întâi, și apoi pe agitatorii Catilina și Clodius. Ei nu pot să găsească omul potrivit ca să lupte împotriva egoismului nobililor și nici nu au forța să se regenereze prin muncă constructivă. In cele din urmă ei vor fi mulțumiți de Caesarul ridicat de armată, care are ca ideal monarhia lui Alexandru cel Mare. Vechea societate nu și-a putut găsi un echilibru în cadrul anterior și marchează în domeniul politic o renunțare totală la mos majorum, apropiindu-se de formele atât de odioase altădată. Același ritm accelerat îl găsim și în evoluția literară, care aparținând claselor culte merge spre o elenizare nebănuită mai înainte.

Reprezentanții extremiști ai acestui curent sunt pe de o parte așa numiții neoteroi, imitatori ai alexandrinilor în poezie, iar pe de alta Lucretius cel mai profund poet roman. Pe o treaptă mijlocie, ținând seamă de tradițiile romane ca și de idealul artistic grecesc, se situează Cicero, reprezentantul claselor mijlocii și care n'aveau nici zel și nici înțelegere în atitudinea lor de echilibrare a claselor. Pătura mijloacie nu există de altfel la Roma fiind absorbită de plebe sau bucurându-se ca equites de privilegiile nobilimii, ci în Italia, și ea știa să-și impună voința numai în anumite împrejurări extreme, cum a fost conjurația lui Catilina.

Poziția pe care o ocupase Marcus P. Caton ca tradiție și mentalitate romană, nu mai e reprezentată de nimeni acum, căci lucrurile

au mers foarte repede şi nepotul său Cato din Utica este reprezentantul concepţiei sociale şi filosofice desvoltate în cercul Scipionilor, duşmăniţi de moarte de unchiul său.

Cel mai vechiu dintre aceşti conducători spirituali, Lucretius, se naşte prin anul 98. Din copilărie până la maturitate el are parte de scenele sângeroase ale războaielor civile şi ale prescripţiunilor. In mijlocul acestor convulsiuni sociale, fără nici un luminiş, poetul se întoarce cu totul dela acest spectacol pentru a se deda în întregime unui alt ideal. Politica arătase ce poate face şi nu mai era de aşteptat nimic dela ea; potolirea patimilor şi a suferinţelor nu poate veni decât făcând tabula rasa de tot ce constituia concepţia de vieaţă de până acum. Ardoarea pe care temperamentul roman o punea în luptele politice, Lucretius o pune în slujba filosofiei şi anume a celei epicuriene, care de mult a arătat că omul trebue să se scutere de lanţurile superstiţiilor şi al ambiţiilor, şi care predică un ideal de bucurii şi satisfacţii prin potolirea patimilor şi aspiraţiilor. Efortul extraordinar al Romanilor de a cuceri lumea care a degenerat în lupte civile nu găseşte preţuire la Lucretius, şi el găseşte soluţia în renunţarea completă la stăpânirea politică, care trebue înlocuită prin stăpânirea adevărului.

Poema „De rerum natura" este o încercare de a alunga misteriosul din univers, de a duce în el acea ordine şi regularitate pe care politica romană voia să o introducă în ocupaţiile practice. Supranaturalul este o piedecă în această clasificare şi de aceea preoţii, reprezentanţii lui, sunt atacaţi cu înverşunare de Lucretius ca „obscurantişti".

Lucretius spune că supranaturalul trebue izgonit din istoria popoarelor ca şi din natură pentru ca oamenii să ducă o vieaţă fericită, lipsiţi de chinurile patimilor şi ale imagnaţiei.

Liberându-se de concepţiile obişnuite, opera se adresează tuturor oamenilor şi nici o preocupare de ordin naţional sau alte preocupări particulariste nu au loc aici.

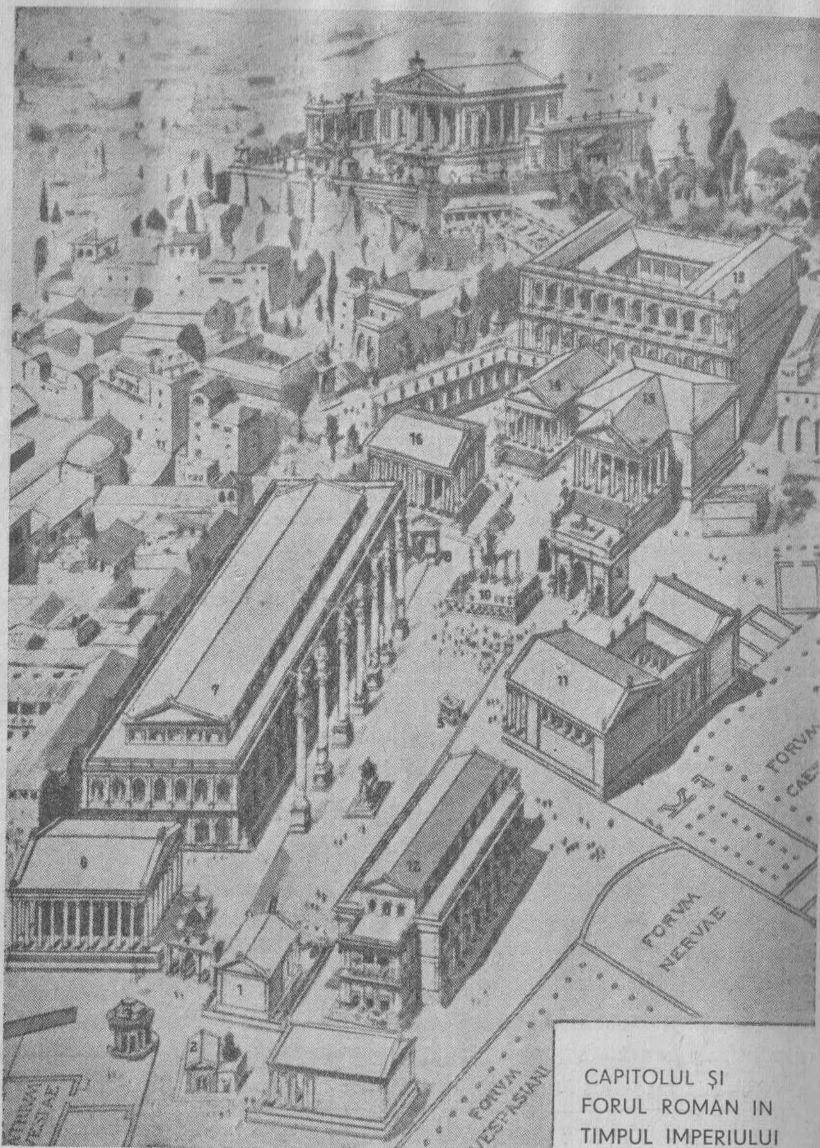
Lucretius depăşeşte sfera romană şi vorbeşte către toţi oamenii cu raţiune, de oriunde, situându-se astfel alături de extrema stângă a filosofiei greceşti, ai cărei adepţi erau cetăţeni ai universului. In poezia lirică cercul lui Catullus, Valerius Cato, Gallus şi al continuatorilor

lor în epoca augusteană, Tibullus, Propertius, Ovidius, are aceleaşi preocupări de detaşare a individului de cadrul vechei societăţi, şi îşi iau ca model societatea apolitică a alexandrinilor. Primul reprezentant al acestei şcoli Catullus realizează o transformare completă în concepţia pe care Romanii o aveau despre opera literară. Ea urmărea până atunci un scop exterior ei, aşa cum Andronicus sau Ennius făceau traduceri sau lucrări originale pentru instruirea cetăţenilor şi pentru slăvirea cetăţii, şi chiar Lucretius îşi scrisese opera lui cu gândul de a converti pe cei neluminaţi. Artă pentru artă este un lucru de neconceput pentru vechii romani, şi această noutate a vremurilor noi marchează o mare distanţare de vechile idealuri.

Noua poezie are ca teme preocupări personale ale poetului şi nu emoţii sau preocupări colective. Individualismul grec îşi găseşte adepţi înfocaţi în noua generaţie romană, care înţelege să cânte în versurile ei în primul rând iubirea. Pentru această iubire ei se inspiră dela poeţii alexandrini ale căror caractere determinate de mediul social, politic şi cultural le-am arătat mai înainte.

Poezia poeţilor romani va avea şi ea aceleaşi însuşiri de galanterie, erudiţie mitologică şi istorică. Sentimentele lor mai puternice şi sinceritatea lor profundă îi va ridica în unele poezii deasupra modelelor lor, căci ei sunt încă, ca şi Lucretius, plini de seriozitate şi de gravitate în anumite laturi. Libertatea, desinvoltura şi scepticismul generaţiilor târzii nu i-a atins încă, şi oricât ar dori să trăiască după moda greacă, ei arată în poezia lor aceeaşi ardoare şi dare de sine pe care o are în toate domeniile insul roman.

Literatura română cunoaşte acum cultul formei, al perfecţiunii formale al bogăţiei ritmurilor. Metrele pe care elenismul le desvoltase într'o lungă evoluţie sunt încetăţenite de poeţii romani, cari împrumută dela toate şcolile greceşti, începând cu metrele lesbiene şi terminând cu iambii scazoni. Perfecţia marmoreană pe care o aduce surâzătorul Horatius nu este însă atinsă de această generaţie prea vulcanică ca să aştepte şi să persiste în obiectivarea impersonală a inspiraţiei ei. Vocea pasiunii e prea puternică, prea nedesluşită ca să se organizeze după liniile limpezi ale ritmului potrivit ei; aceasta va rămâne sarcina generaţiei viitoare, mai reculeasă, mai senină, mai puţin lovită de împrejurări şi patimi. Alături de aceşti tineri care rup

CAPITOLUL ŞI FORUL ROMAN IN TIMPUL IMPERIULUI

1. Templum Divii Iulii. 2. Domus Regia. 3. Templum Vestae. 4. Arcul lui Augustus. 5. Capela lui Ianus. 6. Templul lui Castor și Pollux. 7. Basilica Iulia. 8. Arcul lui Tiberius. 9. Arcul lui Septimius Severus. 10. Rostra. 11. Curia Iulia. 12. Portic. 13. Arhiva Statului. 14. Templul lui Vespasian. 16. Templul Concordiei. 16. Templul lui Saturn.

punțile cu trecutul, se desfăşoară cariera literară şi politică a lui Marcus T. Cicero; un homo novus.

In deosebire de scriitorii amintiți, Cicero se ține strâns de glia romană. In tinerețe el a luptat în războaiele cu aliații romani și ia parte la luptele politice dela o vârstă foarte tânără.

Atacând pe Chrysogonus, un favorit al dictatorului Sulla, el trebue să plece în Grecia și apoi la Rhodos. Intors la Roma, el este iarăşi împotriva extremei democratice, după cum fusese al celei conservatoare. Homo novus din clasa cavalerilor, el se bizue pe aceştia şi cel mai mare succes al vieții sale, înăbuşirea conspirației lui Catilina, o obține prin concordia ordinelor al cărui chiag sunt cavalerii. După ce este exilat din Roma în urma instigațiilor lui Clodius, el caută să păstreze o poziție de mijloc între triumviri și senat, şi se hotărăşte foarte greu să urmeze pe nobili când izbucneşte războiul civil. In vremea dictaturii lui Caesar el caută să împace pe aceştia cu foştii lui adversari şi când după moartea lui Caesar, Antonius voieşte să-i ia locul, el deschide lupta şi moare luptând pentru pentru vechiul ideal republican şi exercitând o mare influență asupra generației următoare care se va întoarce spre tradițiile italice.

Agronomia. Italia în timpurile vechi era socotită ca o țară a grâului şi de aceea tipul vechiului roman, sobru şi muncitor, a fost pus de scriitorii imperiului de nenumărate ori în opoziție cu moravurile noi.

Cincinatus pe care trimişii Senatului, veniți să-l anunțe că a fost numit dictator, îl găsesc la coarnele plugului. Fabricius de asemeni neinfluențabil la darurile regeşti ale lui Pyrrhus şi preferind vieața modestă a compatrioților săi, au fost icoana lăudată şi propusă poporului roman de scriitorii imperiali ca reacțiune împotriva decăderii economice şi morale a Italiei.

Mica proprietate, temelia puterii romane, dispare însă pe măsură ce Roma îşi extinde stăpânirea asupra popoarelor italice şi apoi asupra celora din basinul mediteran. Intradevăr războaiele îndelungate apăsau mai ales asupra micilor agricultori, care nu puteau să-şi lucreze pământul şi erau nevoiți să-l greveze cu ipoteci, pentru ca în cele din urmă să-l piardă. Nobilimea în acest timp folosea domeniile statului, aşa numitul ager publicus, provenit din comasarea teritoriilor

popoarelor învinse, plătind pentru aceasta o redevenţă scăzută. Pentru ca şi clasa de jos să se bucure de acest pământ au fost încercate mai multe reforme agrare la Roma. Prima, cea a lui Licinius Stolo în secolul IV, spunea că nimeni nu poate avea mai mult de 500 jugăre şi că restul trebue împărţit săracilor. Această reformă aduse cele mai fericite rezultate, şi sprijiniţi pe clasa micilor proprietari se asigură, în secolul III, triumful Romei asupra Carthagenei. O sută şi ceva de ani mai târziu, situaţia se agravase iar şi fraţii Grachi încearcă, pe aceeaşi bază, o nouă împărţire a domeniilor statului. Aristocraţia se opune însă cu înverşunare şi astfel este pierdută ultima posibilitate de a menţine clasa mijlocie a Italiei, şi prin aceasta şi forma republicană a statului. De acum înainte statul roman evoluează repede spre forma monarhică. Agricultura este deci indisolubil legată de vechea organizaţie politică a Italiei, dar noi vedem că deşi agricultori prin excelenţă, vechii romani nu aveau nici un tratat tehnic de agricultură. Prima scriere de acest fel aparţine epocii în care Roma ieşind din limitele geografice ale Italiei trece la cucerirea basinului mediteranian. „De re rustica" a lui Caton, reprezentantul cel mai de seamă al tendinţei conservatoare şi al micei proprietăţi primejduită de pieţele străine, rezumă experienţa vechii clase agricole sub formă de însemnări zilnice, înşirând reţete culinare alături de îndrumări tehnice sau de descântece. In Grecia Hesiod în „Lucrări şi zile" dăduse şi el îndrumări pentru ţărani, dar într'un ansamblu de descrieri ale naturii şi de mituri, care desbăteau probleme etice şi metafizice.

Lucrarea lui Cato deşi influenţată de o lucrare tehnică grecească, tradusă la rândul ei după aceea a carthaginezului Hanno, ne înfăţişează mentalitatea romană aşa cum era înainte de infiltrarea profundă a elenismului. Caracterul utilitarist al rasei italice apare evident în toate preceptele date. El iubeşte agricultura mai ales pentrucă este mijlocul cel mai sigur pentru a-şi mări averea şi ne spune că pământul, animalele şi sclavii sunt făcuţi pentru a da randamentul maximum.

Astfel boii îmbătrâniţi, carele şi fierăria veche, sclavii bătrâni trebue vânduţi imediat. Când vine la ţară stăpânul moşiei trebue să salute Larul familial şi apoi, fără să piardă nici o clipă, să cerceteze

el însuşi totul, deoarece intendentul ca şi sclavii trebue ţinuţi de scurt.

Pentru lecuirea bolilor el recomandă varza, leacul dovedit din străvechi, interzicând fiului său de a da cumva pe mâna medicilor greci, căci ierburile şi descântecele sunt mai bune decât aceştia. Dacă e vorba să-ţi măreşti avutul, poţi să cultivi şi plantele şi arborii cetăţilor străine, ca măslinii din Salent, sau oile de pe Venafru. Intradevăr creşterea vitelor este cea mai rentabilă, şi în decalogul lui Cato în rândul întâiu, doi şi trei, vin turmele mari, mijlocii şi mici. La acestea se mai poate adăuga şi dobânda, dar nu trebue să te foloseşti de nevoile micilor agricultori, ci să împrumuţi principilor şi regilor străini faţă de care nu ai nici o obligaţie.

Acestei lucrări din prima jumătate a secolului II, îi urmează „De re rustica" a lui T. Varron, contemporan al lui Cicero. Mica proprietate încă existentă pe timpul lui Cato, dispare în favoarea marei proprietăţi şi Varron constată cu profundă părere de rău urmările economice şi morale ale acestei transformări când „patres familiae" manus movere maluerunt in theatro ac circo quam in segetibus ac vinetis, ...qui saturi fiamus ex Africa et Sardinia.

Inapoi deci la tradiţiile naţionale, la coarnele plugului, la moralitatea şi virtuţile dinainte care i-a dus pe Romani la stăpânirea lumii.

Pentru aceasta Varron cercetează întreg trecutul ţării sale, căutând reînvierea vechilor credinţe, şi chiar în lucrarea tehnică, care e „De re rustica", el invoacă divinităţile italice cum e Ceres, Robigo şi nu cele greceşti.

Preceptele tehnice sunt încrustate cu considerente morale, dar toate aceste detalii sunt organizate în jurul unei idei centrale, căci influenţa greacă îşi face şi aici apariţia şi mai ales în atitudinea mai umană faţă de sclavi şi de animale. Indrumările lui Varron nu au putut fi urmate de o clasă în descompunere, dar spiritul care animă toate lucrările „celui mai mare erudit al Romanilor" creează premizele reacţiunii generaţiei următoare, când Virgilius făcându-se crainicul Italiei, care se regăseşte pe sine însăşi, contribue la opera lui Octavianus prin Georgice. In primul cânt al acestora avem descrierea muncilor şi a semănăturilor, precum şi îngrijirile ce trebuesc date pământului, şi în ce timp.

In al doilea cânt punt precepte tehnice pentru îngrijirea copacilor şi a plantelor; despre sădire, altoire, curăţire de omizi; în cartea III este vorba de îngrijirea ce trebue dată vitelor mari, iar în IV în special despre îngrijirea albinelor, carte a cărei perfecţie formală nu poate totuşi ascunde valoarea tehnică. Intradevăr Plinius şi Gollumela îl citează mai târziu în acest sens, căci Vergilius a vrut să facă o operă de restaurare, de ameliorare a agriculturii şi nu numai de desfătare estetică.

Momentul era de altfel unic pentru a încerca aceasta, căci resursele economice ale peninsulei erau reduse la producţiile ei, în urma blocadei lui Sextus Pompeius pe mare şi a întreruperii transporturilor din Orient, unde Antonius se pregătea să atace Roma. Intr'o asemenea atmosferă economică şi morală, Vergilius consultă şi utilizează toate autorităţile tehnice: tratatele lui Aristotel, ale lui Euphorion, Erathostene, Theofrast, Xenofon, Aratus, ale lui Caton, Varron, a lui Hygin, contemporan cu el, şi ale carthaginezului Magon.

Poemul este mai înainte de toate o descriere minuţioasă şi exactă a lucrărilor cerute de vieaţa de ţară.

Poetul îndeplinindu-şi conştiincios misiunea sa didactică, descrie lucrurile aşa cum sunt, acumulând, chiar în descrieri, trăsăturile realiste şi satisfăcând prin aceasta cele două exigenţe ale sufletului roman, realismul şi utilitarismul, mijloc prin care veteranii războaielor civile puteau să prindă iar gust pentru vieaţa strămoşilor lor. Georgica, lucrare scrisă de un intim al împăratului, este urmată în generaţia următoare de „Economia rustică", tratatul pur tehnic al lui Collumella.

Acesta arată calea care poate scoate agricultura romană din impas şi anume cultura intensivă. Pe drept cuvânt se plânge el că există şcoli de retorică, de bucătari, de frizeri, etc., dar nu există o şcoală tehnică pentru agricultori, într'o ţară atât de bogată în grâne altădată. Era întradevăr viciul organic al culturii romane, dar aceasta nu se va ameliora cât timp cerealele de peste mare sunt mai ieftine şi cât timp marii proprietari preferă plantaţiile cu arbori fructiferi, sau şi mai rău lasă pământul improductiv — infinita villarum spatia, cum se plânge în faţa senatului Tibérius — mărginindu-şi veniturile lor la exploatarea provinciilor. Aceasta va duce la criza economică din secolul III, când pierderea provinciilor va lăsa Roma la resursele ei proprii şi va începe iarăşi ridicarea micii proprietăţi, dar în această epocă centrul politic al lumii se deplasează spre occident, şi astfel se adevereşte ceea ce scriitorii romani văzuseră şi strigaseră în pustiu: Latifundia perdidere Italiam.

Medicina. Inainte de influenţa greacă medicina romană se reducea la efectul curativ al ierburilor şi al descântecelor. Primul medic grec cunoscut de Romani e Archagathos, care prin intervenţiile sale chirurgicale făcu mare vâlvă în timpul celui de al doilea războiu punic. Operaţiile lui, recurgând des la amputaţii, i-a făcut însă pe Romani să stea în rezervă, şi ne amintim de sfatul lui Cato către fiul său de a nu se da în nici un caz în mâna medicilor greci, ci să recurgă la cura cu ierburile.

Ingrijirea bolnavilor cădea de altă parte în îndatoririle morale patronului şi societatea romană nu înţelegea ca să se facă meserie dintr'o obligaţie socială.

Din această pricină medicina era practicată de sclavi şi mai ales de Greci. Caesar acordă apoi acestora dreptul de cetăţenie spre a-i atrage în Italia, unde ei formează şcoală.

Dintre ei este şi Antonius Musa care vindecă boala de ficat a lui Augustus, prescriindu-i băi reci. Invăţământul medical nu fu organizat decât mai târziu sub Alexandru Sever, dar avem din această epocă o lucrare medicală a unui roman, Celsus, care în „De medicina" rezumă cunoştinţele medicale din această vreme. Şcoala dogmatică dietetică spunea că bolile sunt determinate atât de cauze îndepărtate cât şi de cele actuale, şi că se pot vindeca numai prin înţelegerea acestora şi prin acţiunea naturală a leacurilor. Partizanii acestei şcoale practicau cu îndemânare şi disecţiunea.

In Egipt unde vivisecţiunea animalelor era permisă din cele mai vechi timpuri, regele Ptolemeus I permisese medicului Herofilos experienţe asupra criminalilor condamnaţi la moarte, pentru a surprinde tainele organismului. Empiricii susţineau că nu există legi generale şi că medicul trebue să se conducă după fiecare caz, căci bolile variază după individ şi după climat. Intre aceste două şcoli, Celsus păstrează o poziţie medie subliniind părţile bune şi rele ale amândurora.

Cu mult cel mai de seamă dintre medicii romani este însă Galenus născut în 130 d. Hr. în Pergam. Studiile și le face aci unde funcționează șase ani de zile ca medic pe lângă școala gladiatorilor. In anul 163 pleacă la Roma unde practică până la moarte (201). Din cele 250 de scrieri ale lui s'au păstrat vreo 120, parte în traducere arabă. Lucrările lui tratează despre învățăturile lui Hippocrate, despre școlile medicale și istoria lor, și despre îngrijirea bolilor. Această parte, cea mai prețuită, s'a păstrat în „techné iatrike" cunoscută în evul mediu sub numele Microtechné și „Therapeutiké methodos" cunoscută sub numele de Megalotechné. Apoi o mulțime de scrieri de inițiere pentru începători, de exemplu un rezumat și o vedere generală asupra pulsului, etc.

Alături de aceste școli mai era aceea a metodicilor, a pneumaticilor, toți în mare favoare pe lângă publicul cititor.

In legătură cu medicina se desvoltă și știința farmaceutică a cărei întemeietor este Pedanius Dioscorides din Anabarzos, contemporan cu Plinius cel bătrân. Opera sa capitală, care ne-a rămas în întregime, se numește „De materia medica" — Hylé iatriké, — tratând despre virtuțile curative ale plantelor cunoscute nu numai de Greci ci și de „barbari". Astfel ne-au rămas prin el o mulțime de numiri trace de plante care ne dau o idee despre limba strămoșilor noștri. Cărțile lui, cu cele 600 de plante, s'au bucurat de o mare autoritate în evul mediu și la Arabi, până când botanica și-a luat un nou avânt în epoca modernă.

4. Apogeul culturii greco-romane

Puternicei inflențe culturale a Orientului și a Greciei, mai ales în ultimele decenii ale republicii, urmează o revenire a spiritului roman ca de atâtea ori în istoria sa, tradiția italică reușind să asimileze noii factori ai evoluției într'o structură care să poarte pecetea romană. O reacțiune națională are loc după moartea lui Caesar, împotriva celui care reprezenta tocmai tendințele și proiectele cosmopolite și monarhice ale acestuia.

Caesar prezintă punctul maxim al influențelor mediterane și orientale și pentru el, un nou Alexandru, pornind la cucerirea lumii împotriva Parților, Italia nu reprezintă decât centru visului sau elenistic

AUGUSTUS DELA PRIMA PORTA

Statuea a fost găsită la vila soției sale Livia. Augustus este idealizat, după moda elenistică, dar geniul realist roman l-a reprezentat cât mai aproape de adevăr cu picioarele cam scurte și trăsături foarte asemănătoare de scrierii lui Svetonius. Augustus este reprezentat în paludamentum, având numai picioarele goale, spre deosebire de obiceiul pur grecesc de a prezenta personagiile nude. La picioarele lui, zeul Cupidon, simbolizând descendența din Venus a familiei Iulia.

de mărire. El se trage din zeița Venus și primește omagiile senatului stând pe scaun în fața templului ridicat pentru mama sa. Mai mult, Antonius oferă lui Caesar titlul de rege și, după moartea acestuia, merge împotriva Parților spre India împărțind provincii romane fiilor prietenei sale și a lui Caesar, Cleopatra.

In lupta care se deschide între Antonius și Octavian, întreaga forță a tradiției italice stă de partea acestuia din urmă, care știe să o utilizeze fără ostentație. Invingând pe Antonius el nu voiește să fie decât un magistrat cumulând, e drept, mai multe magistraturi, dar aceasta salvează republica de primejdiile externe și interne.

Marea criză din care abia a scăpat Roma îi face pe contemporanii lui Augustus să se strângă mai tare de tot ce e italic, național, tradiție și să suporte noua întocmire, căci lupta lui Antonius și a Orientului împotriva Italiei, îi dă acesteia o unitate pe o bază atât de largă cum n'o avusese niciodată mai înainte.

Elementele politice, religioase, sociale, literare sunt într'o mare efervescență pentru a-i da Romei armătura care să garanteze un viitor pe măsura strălucitului ei trecut. Forțele literare exprimă și ele această nevoie profundă prin geniul lui Vergilius, Horatius sau T. Livius. Este epoca de aur a literaturii latine când poeții nu sunt numai artiști desăvârșiți, ca „neoteroi" ci sunt profeți, vates ai latinității. Toți lucrează pentru „pulcherima rerum" și Augustus își va sacrifica pe propria-i fiică, Iulia, care nu înțelege ca și alexandrinul Ovidius, că un nou ideal trebue să absoarbă toate curentele divergente de până acum. Această perioadă însă nu ține mult și urmașii lui Augustus ne mai făcând figură de salvatori ai statului din primejdie, nu mai au motive să creadă în lealitatea aristocrației italice, și lovesc în primul rând în aceasta. Concordia stabilită dispare și politicii, gânditorii, artiștii nu mai au o funcțiune politică sau morală, glasul lor e înnăbușit de despotismul imperial.

Toate formele republicane decad și astfel în oratorie avem școlile de retorică cu „suasoriae și controversiae" în locul oratoriei politice republicane. Aristocrația protestează prin scrierile istorice ale unui Cremutius Cordus sau Helvidius Priscus și prin scrieri filosofice ce continuă vechile idealuri de independență, cel puțin în vieața particulară. De altă parte conjurațiile împotriva împăraților sunt for-

mate în mare parte din cei căliți prin această filosofie. Nu e de mirare deci că Nero a implicat în conjurația lui Piso pe cel mai de seamă reprezentant al școlilor filosofice, pe Seneca, și pe nepotul său Lucanus, glorificatorul ultimelor zile ale republicii. Persius, altă mare figură a literaturii latine din această epocă, își are inspirația din învățăturile stoice ale maestrului său Cremutius Cordus. Partidul aristocrat republican își găsește expresia deci în vechea disciplină împlântată la Roma de Panaetios, amicul lui Scipio Aemilianul și modelul lui Cicero în De officiis. In ultimele zile ale republicii și în timpul urmașilor lui Augustus, filosofia nu este o preocupare teoretică ci trebue să dea soluții imediate pentru conducerea oamenilor și astfel filosoful nu mai este un logician subtil care să răspundă nedumeririlor inteligenței, ci el trebue să dea rațiuni și curaj pentru a trăi. Prin îndemnurile și sfaturile sale, el îndreaptă sufletul spre calea virtuții, făcându-l să nu se teamă de nici o prigoană a sorții sau a împăratului. Astfel Seneca trimite scrisori zilnice „mercedulam lucellum", elevului său Lucilius; fiecare casă apelează la filosofii ei pentru sfaturi, și cea mai pură figură a opoziției republicane, senatorul Thraseas, condamnat la moarte de Nero, se întreține în ultimele clipe cu filosoful Demetrius despre nemurirea sufletului.

Funcția aceasta o îndeplinesc pentru întreaga societate cultă în special doi gânditori: Seneca și Epictet.

Cel dintâiu (3—65 d. Hr.) se naște la Cordoba în Spania ca fiu al retorului L. Annaeus Seneca și al Helviei. Este exilat în Corsica sub Claudius dar este rechemat de Agrippina pentru a face educația tânărului Nero. In prima parte a domniei acestuia el este împreună cu Burrhus, ministrul cel mai ascultat și puternic al regimului. Este înlăturat în 62, când Nero dă frâu liber patimilor sale și trei ani după aceea, își deschide vinele în baie din ordinul împăratului. Seneca este un psiholog și moralist care priveghează asupra sufletelor ce i se încredințează. Astfel sunt scrisorile lui către Marcia, pentru a o consola de moartea fiului său, către Paulinus, Serenus, Marcellinus, etc., care toate urmăresc perfecțiunea morală a individului. In timp ce Cicero se ocupa cu datoriile și raporturile acestuia față de stat, Seneca descurajat de experiența tristă pe care a făcut-o personal, declară că afacerile publice nu sunt potrivite pentru un înțelept.

Acesta trebue să ducă o vieaţă contemplativă cât mai departe de mulţimea lipsită de virtuţi, urmărind libertatea şi perfecţiunea sa internă, pe care nici un tyran nu i-o poate răpi.

Cu o ardoare şi mai mare predică acest ideal sclavul eliberat, filosoful Epictet. Născut în anul 50 d. Hr. în Hierapolis, Epictet este adus în timpul lui Nero ca sclav la Roma, unde Epafrodit, libertul atotputernic, îl instrueşte, trimiţându-l şi pe lângă nobilul stoic Musonius Rufus.

Eliberat din sclavie, Epictet trăieşte la Roma până la domnia lui Domiţian, când se retrage la Nicopolis în Epir, în urma ordinului acestuia de a fi expulsaţi toţi filosofii din capitala imperiului.

Aici rămâne el până la moarte (125) înconjurat de discipolii săi şi de vizitatorii care atraşi de reputaţia lui veneau să-l vadă de departe.

Unul din aceştia, istoricul Arrian a transmis învăţăturile maestrului său în două lucrări: Convorbirile şi Manualul.

Insuşindu-şi morala şi psihologia stoică, Epictet spune că există lucruri care depind de noi şi lucruri care nu depind de noi.

Ceea ce nu depinde de noi este fericirea, bogăţia, gloria şi toate bunurile exterioare, pe când voinţa omenească nu depinde decât de ea însăşi. Astfel omul devine sclav prin dorinţele şi temerile sale de care se poate elibera. De acea trebue să dispreţuim bunurile vieţii materiale ce nu-şi dobândesc valoarea decât prin preţul pe care li-l dăm noi, şi plini de încredere în raţiunea suverană, în providenţă, să ne supunem voinţelor ei. „Sustine et abstine" capătă acum din ce în ce mai mult o tonalitate de umilinţă, străină orgolului primilor stoici, căci între timp mari modificări s'au produs în structura socială şi în mentalitatea filosofică. Vechea clasă aristocrată, care îmbrăţişase dela început filosofia stoică, ca fiind expresia cea mai potrivită pentru simţul ei de vieaţă, este decimată în timpul războaielor civile şi apoi asuprită de toţi împăraţii familiei Iulia, care se temeau de o recrudescenţă a fenomenului republican. Expuse la aceste atacuri şi la instabilitatea economică care domneşte în timpul războaielor civile, vechile familii aristocrate se pot număra acum pe degete.

Locul ei îl ia aristocraţia provincială ridicată prin cursus honorum în aceste decenii sângeroase; şi aceasta nu are orgoliul celei vechi care cucerise şi administrase lumea. Reprezentanţii ei sunt excelenţi

administratori, cu o experienţă îndelungată a treburilor publice, şi vor da excepţionalul şir de mari jurisconsulţi cu care se făleşte dreptul roman.

Vechea artistocraţie sceptică prin experienţa politică, ca orice aristocraţie, şi crescută într'o religie atât de formalistă şi lipsită de orice suflu metafizic ca acea romană, nu avea nici un gust pentru zeii popoarelor pe care le dusese în lanţuri la Roma.

Noua aristocraţie însă, deşi ataşată la tradiţiile romane şi la filosofia stoică, este mai accesibilă la aceasta chiar prin lealism monarhic, prin cultul împăratului. Pătura cultă îşi are ochii aţintiţi spre cultura elenică singură care poate da o unitate clasei intelectuale a imperiului. Tendinţele şi însuşirile, felurile ale păturei culte din Gallia, Spania, Africa, Italia caută o formulă de civilizaţie extinsă la aspiraţiile acestei lumi, şi nu numai la tradiţiile acelei italice ca în epoca augusteană, pe când clasa de jos este mediul în care se propagă concepţiile şi superstiţiile orientale, clasa aceasta neavând de altfel nici o poziţie socială sau politică care să-i despartă de orientali.

Sub impulsul claselor conducătoare vine astfel perioada de înflorire a culturii greceşti dela sfârşitul sec. I şi II după Hristos. De fapt sub impulsia pe care o dase istoriei marile revoluţii politice, istoriografia luase o nouă vieaţă încă din sec. II î. Hr.

Intâiul este Polybius cel mai mare istoric al antichităţii, alături de Thucydide. Vine apoi Poseidonius din Apameia, Timagene din Alexandria care leagă istoria greacă de cea romană prin aceea că îi socoate pe aceştia ca urmaşii imperiului lui Alexandru cel Mare, Diodor din Sicilia, Dyonisos din Halicarnas şi Nicolae din Damas.

In secolul I şi II după Hristos interpătrunderea celor două civilizaţii devine apoi şi mai puternică.

Impăraţii romani creează catedre de filosofie şi de retorică la Italia, în Grecia şi Asia Mică. Diferitele şcoli filosofice, academici, peripatetici, epicureismul, stoicismul, au câte un titular numit de împărat pe baza recomandaţiei unei comisiuni.

Dintre aceştia sub Antonius Pius se ilustrează neosofiştii prin Herodes Atticus, preceptorul lui Marcus Aurelius, şi prin Aelius Aristide.

Se creează apoi biblioteci publice cum era biblioteca palatină cu cărți și personal administrativ roman și grec.

Pe lângă aceasta un mare număr de scriitori se instalează multă vreme la Roma și între ei e Plutarch, Strabo, Epictet și alții.

Alții sunt înalții funcționari ca istoricul Arrian, guvernator al Capadochiei sub Hadrian, Lucian înalt dregător în Egipt, Dion Cassius, guvernator al Africei, etc.

In afară de încurajarea și spirijinirea materială a scriitorilor și filosofilor greci, împărații romani înțeleg să se afirme și în domeniul artelor plastice, sculpturii și al arhitecturii, făcând ca secolul II să reprezinte vârsta de aur a artei greco-romane.

Hadrian, marele restaurator al monumentelor din întreg imperiul roman, are merite deosebite în reconstrucția Athenei.

El face să se construiască pe Acropole un nou cartier pe a cărei poartă de intrare se putea ceti: „Aici este Athena lui Hadrian și nu a lui Theseus"; iar pe partea cealaltă: „Aici este Athena, vechiul oraș al lui Theseus".

In centrul acestui cartier el ridică templul lui Zeus Olympianul, început sub Pisistrate și terminat de abia acum. In afară de acest cartier, Hadrian mai construește porticul care-i poartă numele, cu celebra-i bibliotecă, templul lui Zeus panelenic, templul Herei, înfrumusețează teatrul lui Dyonisos, etc. In același timp cu Hadrian, Herodes Atticus, marele retor al vremii, contribue cu banii săi pentru a construi un Odeon, un stadion și un agoranomiom.

Această iubire și restaurare a monumentelor trecutului se produce în același timp cu revenirea și în formulele literare la vechile modele ale sofiștilor. Impotriva aticismului în mare vază și la Roma, de când Caesar și Brutus se pronunțaseră hotărît pentru el, se ridică acum „sofistica nouă", favorizată în special de bogatul mecenate, Herodes Atticus. Dintre reprezentanții noii școale se remarcă Dion Chrisostom prin discursuri politice, sofistice și morale, Aelius Aristide și Filostrate. La înflorirea culturii greco-romane contribue apoi Marcus Aurelius și prin scrierile sale personale, „Eis heauton" — către sine însuși, — și scrisorile sale redactate în latinește. Atitudinea sa e cea a filosofilor stoici, de care s'a legat din tinerețe, de când stoicismul face parte integrantă din ființa sa și constitue baza vieții sale. Toată

vieața sa e un efort continuu și pasionat ca să se apropie de idealurile pe care le-a trasat providența divină oamenilor și astfel acest filosof încoronat impresionează mai mult prin aceste simple note decât formulele strălucitoare, dar sărace în idei, ale contemporanilor sofiști.

Alături de el se ridică încă doi scriitori cu un rol considerabil în formația culturii elenistice: Plutarch și Lucian din Samosata.

Cel dintâiu (50—125), unul din oamenii cei mai renumiți ai epocii sale, a creat o viziune a antichității la care secolele următoare vor recurge întotdeauna căci Plutarch este carte de căpătâiu nu numai a lui Napoleon ci a lui Rousseau și Washington.

Lucrările sale se împart în două grupe: Viețile paralele și Operele morale; el reia ideea avută și de alții, de a face comparații între oameni de națiuni diferite, și reușește să ne dea prin biografiile sale o icoană completă a istoriei celor două popoare antice.

Din cele dintâi nu s'au păstrat decât 46 biografii, o jumătate ale generalilor și oamenilor de stat greci, iar cealaltă a celor romani.

In operele filosofice-morale Plutarch este adept al lui Platon, scriind contra stoicienilor, a căror teorie despre egalitatea greșelilor, i se pare irațională, lui grec iubitor de măsură în toate. Pe lângă atacurile contra stoicilor și anume: „Asupra contradicțiilor stoicilor" și „Paradoxele stoicilor", el scrie împotriva epicurienilor, atacându-i și mai cu multă violență.

Acestea sunt foarte însemnate pentru noi, prin informațiile de doctrină și istorie pe care le conțin. Dintre nenumăratele opere morale ale acestui „doctor sufletesc" cităm: Despre virtute, despre învățarea virtuții, despre vindecarea mâniei, a invidiei, etc.

O altă mare figură a acestei perioade este celebrul retor Lucian din Samosata (125—192).

In opera de clarificare a ideilor morale și despre divinitate, nimeni nu a simțit mai bine decât acest Voltaire al antichității, toată inconveniența și ridiculul sub care prezintă concepția populară pe zei.

In formele literare el este creatorul dialogului satiric a cărui primă formă o găsim la Timon și la Menipp în sec. IV. Dintre ele mai însemnate sunt „Dialogurile morților" și „Sectele la mezat". Lucian dă deasemeni o nouă formă pamfletului excelând prin varietatea moti-

velor şi fineţea ironiei. Un gen probabil creiat în întregime de el, este povestirea fantastică din care avem un model în „Istoria adevărată", gen utilizat între alţii şi de geniul satiric al lui Rabelais şi Swift.

Ştiinţa are şi ea reprezentanţii de seamă în această perioadă şi în special geografia şi mecanica.

In epoca alexandrină geografia făcuse mari progrese, ajungându-se să se determine şi forma exactă a pământului. Eratosthene spunea deja că ar fi posibil plutind pe oceanul Atlantic să se ajungă din Iberia în India. Prin compilatorii romani această concepţie ajunge apoi la savanţii evului mediu şi determină călătoriile lui Columb şi ale celorlalţi mari navigatori.

In urma lui Eratosthene partea matematică a geografiei este părăsită şi se stărue asupra descrierii fizice şi etnice.

In vremea lui Augustus, scrie marele geograf Strabo (62 î. Hr.—22 d. Hr.). El face numeroase călătorii din Armenia până în Sardinia, dela Marea Neagră până în Etiopia; în 24 se duce împreună cu Aelius Gallus în Arabia pentru cercetările ştiinţifice.

Opera sa tratează în primele 8 cărţi despre Europa, în cele şase următoare despre Asia, iar în ultima despre Africa.

El se bizue în general pe relatările înaintaşilor săi, ca Polybios şi Poseidonios în descrierea Galliei şi a Spaniei, iar în a ţinuturilor indiene se ia după însoţitorii lui Alexandru cel Mare.

Pentru antici el era însă geograful prin excelenţă, deoarece strânsese tot ce se putea spune din punct de vedere cultural şi literar. Descrierea Troiei, de exemplu, era mai mult un comentar la Homer decât o cercetare de visu.

In perioada Antoninilor reprezentantul ştiinţei geografice şi astronomice alexandrine este Claudius Ptolemaios. El nu este din cei mai mari astronomi ai antichităţii, căci era întrecut cu mult de Aristarch din Samos sau de Hipparch din Nicea şi are greşeli chiar în analiza lucrărilor acestora, dar operele lui au avut norocul să se păstreze şi din ele şi-au luat cunoştinţele astronomice generaţiile următoare şi cele ale evului mediu până la formularea concepţiunii copernicane.

Evul mediu primeşte pe de altă parte şi cunoştinţele astronomice pe care Arabii le căpătaseră dela Greci.

Aceasta se întâmplă în timpul lui Barbă Roşie stăpânitor şi al Siciliei, unde era punct de legătură pentru Greci, Arabi şi Neo-latini.

Dintre lucrările sale astronomice cea mai importantă este „Megalé syntaxis tés astronomias", în 13 volume, comentat de Pappos şi Theon, şi tradus în arabă sub titlul Tabir al magesthi, Almagestul evului mediu, apoi Tetrabiblos, Kanon, Basileon, etc.

In geografie avem „Geografiké hyfégésis" în 8 cărţi, introducere în studiul hărţilor, în care acesta pe urmele lui Marinus din Tyr, prezintă localităţile determinându-le gradul de latitudine şi longitudine, dela 60 Nord la 10 Sud, din Britania până în Iava; din aceasta şi-a luat apoi cartografia cunoştinţele până în vremea modernă.

Tot în Alexandria trăieşte sub Ptolemaios Philadelful, Ktesibios întemeietorul mecanicei. El este descoperitorul unor proiectile care erau puse în mişcare prin aer comprimat; între altele el face o maşină cu care cineva se putea sui pe zid fără cârmaciu.

Elevul lui, Heron din Alexandria, este unul din cei mai de seamă matematicieni ai Grecilor. Dela el ni s'au păstrat opere geometrice, despre balistică, despre automate, etc. In timpul lui Traian apoi trăieşte în Alexandria Menelaus dela care ni s'a păstrat opere în latineşte, Theodosius din Tripolis, Serenus din Antiohia, şi alţii de o importanţă mai mică.

Apariţia spiritului enciclopedic. Secolul II este pentru literatura română o epocă de sleire a oricărei originalităţi, de rafinament al formei în noua sofistică, şi de înflorire a compilaţiilor din marii scriitori ai trecutului. Cu un secol mai înainte, Seneca spusese despre filosofii contemporani, în speţă grecii: Jam non philosophi sed filologi sunt. Ceea ce se întâmplase la Greci sub povara unui trecut strălucit, care intimida orice veleitate de întrecere, se repetă şi la Romani unde înfloresc acum gramaticii. Aceştia din urmă imitau şi compilau pe gramaticii greci din secolul I şi II d. Hr. Cel mai celebru dintre ei este Didymos din Alexandria numit şi Chalkenteros, pentru sârguinţa lui la scris (4.000 cărţi). Apoi Apollonius Dyskolos şi fiul său Herodian care tratează despre sintaxă, morfologie şi metrică; la Romani se remarcă gramaticul Donatus şi Charisius iar mai târziu Macrobius care apare cu o nouă interpretare sistematică a mitologiei, anume că toţi zeii nu sunt decât întruparea aceleaşi idei:

Adorarea soarelui. Tot din această vreme este şi transformarea lui Vergilius într'o figură profetică şi divină, aşa cum va fi considerat în deosebi în evul mediu. Părerile gramaticilor asupra autorilor erau apoi scrise pe marginea manuscriselor, formând aşa numitele „scolii" care ne dau atâtea amănunte despre operele pierdute ale anticilor. Aceste informaţii de tot felul erau cuprinse la rândul lor în scrieri care neavând nici o unitate organică primeau un titlu ocazional, aşa la Plutarch avem: „Convorbiri de masă", la Athenaios (pe la sfârşitul II), „Savanţii ospeţelor", etc.

Un magazin de tot felul de erudiţie — quasi quodam litterarum penus — erau şi Noctes atticae ale lui Aulus Gellius. In ele se găsesc amănunte de tot felul asupra societăţii şi literaturii romane în special al celei vechi. Astfel avem tema supliciului unui cetăţean roman extrasă din Caton, C. Crachus şi Cicero; comparaţie între Menandru şi dramaturgul roman Caecilius, ce deosebire este între un municipiu şi o colonie, etc.

Un secol mai târziu creştinul Clemens dă în acelaşi gen la Greci lucrarea sa Stromata — covorul —. Prin aceste lucrări cu caracter enciclopedic ni s'au păstrat multe pasagii pierdute din vechii autori şi aceasta dă acestor scrieri o valoare deosebită pentru noi.

5. Religia creştină

Epoca augustiană fusese foarte favorabilă vechilor divinităţi italice şi celor greceşti. Octavian reclădise templele vechi şi ridicase altele noi în special spre cinstirea zeului Apollon dela Actium, protectorul său în lupta împotriva orientalizantului Antonius şi a Cleopatrei.

Acestei generaţii ce se strânge în jurul tradiţiilor naţionale care i-au dus la stăpânirea lumii, îi urmează o alta mai sceptică în clasele de sus şi mai mistică în clasele de jos. Astfel cultul zeiţei egiptene Isis, protectoare a reginei Cleopatra şi considerată ca inamică a împăratului, are de abia acum prozeliţi numeroşi. Tiberius îi interzisese accesul la Roma, dar sub Caligula i se acordă un templu pe câmpul lui Marte. Sub Domitian apoi ea îşi are templul în oraş, şi numărul adepţilor se măreşte considerabil. Cultul Marei Mame, adusă în anul 204 dela Pesinont din Phrygia, se bucura de favoare şi mai mare. Preoţii ei, Gallii, care nu aveau voie să părăsească incinta de pe-

APOTEOZA IMPĂRAŢILOR

Sus, împăratul August divinizat, este înconjurat de personagii alegorice, a căror interpretare nu este sigură. La mijloc Tiberiu şi la stânga lui mama sa, Livia; în faţa lui Germanicus şi mama sa Antonia, iar mai departe soţia şi fiul său Agrippina şi Caligula. După Livia este Drussus şi soţia sa, Livilla.

Palatin, obţin revocarea acestei interdicţii în timpul domniei lui Claudius, legat el şi familia lui de misterele acestei zeiţe.

Un nou rit purificator, taurobolium, are loc acum; într'un şanţ acoperit cu plăci de fier, intră cel ce voieşte să se purifice şi deasupra lui e sacrificat un bou al cărui sânge curge şi-l stropeşte purificându-l. Prin aceasta el e renatus in aeternum. Intradevăr nevoia de purificare de mântuire este o trăsătură caracteristică a acestei epoci.

Purificarea fusese introdusă, după cum am spus, în misterele Demetrei dela Eleusis şi ale orficilor, când vechea amendă în bani pentru vătămarea pricinuită e înlocuită printr'un rit de caracter moral, dată fiind şi epurarea suferită de vechile reprezentări ale divinităţii.

In mijlocul durerilor acestei lumi se formează conştiinţa unei vine de ispăşit care îşi face din ce în ce loc mai mult în adepţii veniţi mai ales din păturile de jos, a căror vieaţă nefericită îşi găseşte o explicaţie şi o deslegare prin această concepţie.

Nevoia imperioasă de mântuire era satisfăcută prin riturile de purificare şi prin serbările publice, şi astfel Marea Mamă a zeilor era sărbătorită timp de două săptămâni, 15—27 Martie, când se reprezenta şi destinul lui Attis: Descoperirea sa sub pinul fatal, extazul, automutilarea şi moartea sa, şi în fine scena bucuroasă a învierii sale. Sărbători de aceeaşi natură avea Isis şi Bellona, zeiţa capadociană, introdusă la Roma de soldaţii lui Sulla, după războaiele cu Mitridate. In secolul II este apoi adoptat dela Parţi cultul lui Mithra. Acesta era intermediar — mesités — între zeul binelui Ormuz şi zeul răului Agrimanzu, şi duce omenirea la mântuire printr'o continuă luptă împotriva răului, organizând pentru aceasta credincioşii, ca pe o armată, într'o strictă disciplină şi ierarhie. Mithra era sărbătorit ca zeul soarelui — Sol invictus — şi credincioşii lui trebuiau să treacă printr'o mulţime de probe care dovedeau tăria lor sufletească. La un moment dat, sub Severi, se pare că Mithra, zeul răspândit printre soldaţi, a avut chiar mai mulţi adepţi decât creştinismul.

Pe lângă aceste zeităţi erau zei solari syriaci (Baals) şi alţii, ceea ce aducea o mare confuzie în vieaţa religioasă, care manifestă acum o reacţiune şi anume aceste culte în loc de a se combate, se apropie între ele şi se contopesc sub egida zeiţei Mame şi a zeului Soare. Această fuziune numită syncretism era favorizată de împăraţi şi între

ei Septimus Sever avea în capela Palatului imperial statuile lui Appolonius din Thyrane, Orpheus, Abraham şi Isus.

Această tendinţă îşi găseşte apoi încoronarea în monoteismul solar al lui Aurelian. In 274 după triumful său împotriva Zenobiei, regina Palmyriei, monoteismul solar e proclamat ca divinitate supremă a imperiului roman, bătându-se şi o monetă cu legenda: „Soarelui, Stăpânul imperiului roman". Totuşi o religie rămânea în afara acestui syncretism şi prin poziţia pe care o lua faţă de cultul împăraţilor, considerându-l ca un sacrilegiu, declanşează mai multe persecuţii împotriva ei, deoarece pentru statul roman acest cult era o garanţie politică, o legătură puternică între toţi supuşii săi, care trebuiau să se adore pe Dea Roma şi pe împărat. Desvoltat ca şi celelalte religii în păturile populaţiei de jos, creştinismul pătrunde cu încetul cadrele societăţii romane în declin. Vechea aristocraţie, decimată de împăraţii din familia Iulia şi Claudia, este înlocuită cu cea provincială şi municipală, care asigura armătura imperiului sub dinastia flaviană şi antoniană, epoca cea mai fericită a statului roman şi a lumii antice. Insă odată cu marea criză economică care se deslănţue în secolul III, în timpul şi din cauza anarhiei militare, dispare şi această nouă aristocraţie formată la tradiţiile vechi romane. Intradevăr criza economică loveşte mai ales în marii proprietari care împreună cu clasa de mijloc trebue să plătească şi pentru insolvabilii din clasa de jos, în momentul când imperiul şi-a pierdut cele mai frumoase provincii, prin constituirea unui imperiu independent Gallo-Roman în apus şi cel al Zenobiei în Orient. Cei din pătura de mijloc fug în provincii şi chiar la barbari, pentru a scăpa de fisc care-i ameninţă cu închisoarea şi cu schingiuirea, iar în locul lor se ridică acum o nouă clasă, atât la oraş cât şi la ţară. Lipsa e atât de mare încât părinţii îşi părăsesc copiii şi recurg la pruncucidere. După unii cercetători, numărul mare al adepţilor şi martirilor creştini cu manifestările atât de caracteristice, ca retragerea în pustiul Thebaidei, vieaţa monahală, este promovată şi de prigoana aspră a fiscului asupra acestui grânar al imperiului, unde statul căuta prin toate mijloacele să-şi creeze resurse. Pe de altă parte clasele noi, ridicate în noile împrejurări, sunt mult mai accesibile noii spiritualităţi şi mentalităţi. Vechea dominaţie politică a elementului italiot şi aristocrat dispărând, ei au

la modelarea viitorului lor o egală îndreptăţire şi putere, fiind ei acum clasa conducătoare.

Predominarea elementelor noi era accentuată şi prin faptul că provinciile erau mai înfloritoare economiceşte decât Italia, deoarece ele neputându-se bizui pe privilegiile lor politice, trebuiau să lucreze din greu.

Mai mult Orientul impune la un moment dat prin bogăţia sa, pe Heliogabal pe tron după ce cu puţin mai înainte Caracalla extinsese dreptul de cetăţenie la toţi supuşii imperiului roman şi înlăturase ultimele bariere între locuitorii imperiului, între Orient şi Occident.

Predominarea Răsăritului se manifestă apoi şi prin faptul că la serbarea milenarului Romei avem ca împărat pe Filip Arabul (247).

Reacţiunea Apusului urmează cu împăraţii Decius şi Valerius care reprezintă armatele dunărene, şi înţeleg să combată dârz toate elementele ce nu vor să intre în formula tradiţională a statului roman. Cel mai periculos şi neasimilabil pentru vechea concepţie romană li se pare creştinismul, şi de aceea acum încep şi persecuţiile sistematice (251). Persecuţiile anterioare de sub Nero, Domitian şi Traian fuseseră temporare şi acesta din urmă chiar dăduse ordinul ca să se procedeze cu multă moderaţie (cf. scrisoarea către Plinius, guvernatorul Bithyniei unde erau mulţi Thraci care au primit botezul printre cei dintâi). Decius însă moare în lupta cu Goţii la Abruttium. Urmaşul său, Valerian, continuă persecuţia, dar făcând o expediţie împotriva Perşilor cade prizonier în mâna regelui acestora, Sapor, lucru ne mai auzit în istoria romană. Gallianus venit la tron în împrejurări extrem de grele, când trebue să recunoască în Răsărit pe Odenaeth pentru a avea mâinile libere în Apus, se hotărăşte să renunţe la persecuţii. Politica de conciliaţiune a lui Gallianus se dovedeşte bună căci reuşeşte să aducă iar la ascultare imperiul gallo-roman şi dă posibilitate lui Aurerlianus venit la tron la 270, să refacă unitatea imperiului. Intradevăr regatul pers şi regina lui, Zenobia, sunt din nou supuşi, şi atunci Aurelian se gândeşte să rezolve în sens roman şi problema creştinismului. Ordinele de persecuţie pe care le trimite nu capătă însă execuţie, deoarece împăratul piere asasinat, în stupoarea întregii lumi romane. Pentru prima dată de

un secol încoace, pretorienii cer senatului să numească el un împărat, şi senatorii aleg pe Tacitus.

Anarhia militară impune însă curând alt împărat şi în luptele care urmează se impune Diocletian, care dă organizarea tetrarhică imperiului şi în acelaşi timp transformă monarhia romană într'una de tip oriental. Împăratul trăieşte retras în palatul său vizibil numai pentru intimi; oricine se apropie de el trebue să îndeplinească vechea proskynesis şi să sărute poala hainei sale, căci el este un adevărat zeu întrupat — theos epifanes — formulă de guvernământ a vechilor monarhii orientale şi a celor elenistice.

Aceasta este rezultatul fatal al unei evoluţii care începuse de mult. Augustus reluase formula lui Pompeius, domnie sub titulatura de princeps senatus şi bine înţeles ajutat de acesta. In această formulă de guvernământ alături de zeita Roma este adorat şi geniul împăratului. Evoluţia în acest sens continuată în sec. I, II, III, scoate din vieaţa politică senatul care în ultima lui încercare cu împăratul Tacitus, eşuează lamentabil.

Împăratul e deci împins să caute în ordinea divină confirmarea pe care nu o poate primi în mod legitim dela nici o putere politică.

Ca şi mai înainte însă soldaţii creştini nu pot jura pe divinitatea lui şi de aceea persecuţiile încep acum cu multă grijă şi continuă timp de mulţi ani sub Diocletian şi Galerius. In politică însă toate lucrurile se ţin, şi cum tetrarhia iniţiată de Diocletian nu dă rezultatele dorite ci dimpotrivă dă naştere la luptele dintre tetrarhi, ajunşi în cele din urmă octarhi, se discreditează şi această formulă de guvernare prin armata zeului Mithra. Reacţiunea urmează în mod fatal şi Constantin cel Mare prin edictul dela Milan (313) înţelege să se sprijine pe noua religie. Acum capitala se mută la Constantinopol şi o nouă eră începe în istoria lumii. Incercările împăratului Iulian, ajutat de ce mai rămăsese din reprezentanţii vechii lumi, duc într'un spirit nou vechea încercare de a asigura în folosul Romei evoluţia religioasă a omenirii. Legată însă de neizbânda politică asupra Parţilor, vechea lume poate să strige definitiv: Vicisti Galilee.

Creştinismul primit de Constantin îşi urmează drumul său şi sfântul Ambrosius în 387, interzice intrarea în biserica împăratului Teo-

dosius, care măcelărise pe locuitorii Antiochiei. Impăratul este de acum integrat tradiției creștine și, precum Samuel a uns pe David, tot așa și patriarhul unge de împărat ca alesul Domnului. Din tradiția sa creștinismul impune lumii în tot evul mediu supremația spirituală a Papei, izvorul legitimității, având ca braț secular pe împărații romani.

Literatura creştină. In lunga ei ascensiune religia creștină și-a desvoltat dogmele în legătură cu curentele culturale, a răspândit învățăturile ei, și a trebuit să ia poziție față de atacurile adversarilor săi. Astfel își ia naștere literatura apologetică având ca reprezentant de seamă pe Justin. Dela el avem două apologii, din care prima către împăratul Antonius și un „Dialog cu evreul Tryfon". Alături de el mai sunt Tatian, Athenagores, Miltiade, Ireneus, etc.

In sec. III apar apoi mari dascăli, teologii bisericii creștine, când din Alexandria scrie primul curs de teologie și filosofie creștină.

Origene, cel mai mare dintre doctorii creștini, trăiește tot în Alexandria, urmând lui Clement la catedră în 203. Opera sa foarte vastă cuprinde comentarii și scolii asupra Vechiului și Noului Testament.

Din aceste învățături vor formula apoi, în secolul IV, dogmele creștine elevii săi, Athanasie cel Mare, Grigore din Nazianz și Grigore din Nyssa.

Tot în acest timp în secolul IV, alături de filosofie își ia un mare avânt, ajungând la o mare înălțime, elocvența creștină. Venind în urma marilor doctori din secolul anterior, teologia creștină absoarbe toate elementele pasibile ale vechii civilizații și se instalează în centrul preocupărilor timpului. Arianismul și celelalte secte dau apoi naștere la frământări puternice și fecunde în mijlocul creștinismului. In această împrejurare se ridică oratoria ortodoxă prin marii ei reprezentanți, Athanasie, Vasile cel Mare, Grigore din Nazianz și Grigore din Nyssa spre a culmina cu sfântul Ioan Gură de Aur. Cel dintâiu, Athanasie al Alexandriei (295—373) duce o luptă extraordinară împotriva arianismului, luptă în care el este alungat de trei ori din scaunul episcopal al Alexandriei, revenind mereu mai dârz.

Din operele lui cele mai însemnate sunt „Discursurile împotriva Arienilor", „Apologia către împăratul Constantin", „Biografia Sf. Antonius" și „Istoria Arienilor".

Vasile cel Mare (331—379) studiază la mari retori ai vremii, Himerios și Libanos, la Constantinopol și Athena, unde leagă prietenie cu Grigore din Nazianz și cu viitorul împărat Iulian Apostatul. După ce se inițiază în vieața monastică din Syria și Egipt, el devine organizatorul ei și în Asia Mică. Mitropolit al Capadociei, el activează aci cu energie și suplețe până la sfârșitul vieții. Din scrierile lui amintim „Homeliile" și „Scrisorile", „Hexameron" — cele șase zile ale creației — și „Despre lectura autorilor profani".

Grigore din Nazianz (338—390) studiază în Cesareea, Palestina și Athena ca și Vasile cel Mare.

Sub insistențele tatălui său se face preot, deși se simțea atras spre vieața monahală și devine după aceea episcop de Nazianz în locul tatălui său. Ales mai târziu episcop al Constantinopolei el nu poate ocupa scaunul din pricina adversarilor săi, și se retrage definitiv din vieața activă. Din opera sa se remarcă „Apologia pentru retragerea sa în Pont", „Discursurile contra lui Iulian", „Elogiul funebru al lui Athanasie", „Elogiul Sf. Vasile" și cele cinci „Discursuri teologice". Pe lângă ei Grigore de Nyssa este marele teolog al acestei epoci pe când Ioan Chrysostom se ridică la înălțimea marilor oratori ai omenirii.

Ioan Gură de Aur (345—407) după ce studiază pe lângă Libanios și teologul Diodona, este făcut în anul 380 preot în Antiochia iar în 397 este ales mitropolit al Constantinopolei.

Firea sa sinceră, generoasă și profund creștină nu poate însă să fie agreată de Curte și împărăteasa Eudoxia face ca un sinod ținut în 403 să-l dea jos de pe scaunul mitropolitan.

Sf. Ioan e readus de popor împotriva împărătesei, dar e îndepărtat din nou și moare în Comana în 407.

Cele mai de seamă opere ale lui sunt cele trei cărți „Contra adversarilor vieții monahale", cele șase cărți „Asupra preoției", „Homeliile" cu teme din Vechiul și Noul Testament, precum și discursurile ținute înainte și după reîntoarcerea sa din exil. Sf. Ioan prezintă o armonioasă sinteză a celor mai alese însușiri ale vechei și noii societăți.

Noua epocă își continuă apoi desvoltarea ei organică dând naștere la o nouă formulă de civilizație, aceea a imperiului bizantin.

Clasicismul și elinismul, în toată puritatea lui, va forma însă idealul de cultură al oamenilor în timpul Renașterii. Puțin mai târziu în secolul XVIII și XIX se va ajunge în fine la înțelegerea istorică a fenomenului cultural grec, zodie sub care ne aflăm și azi.

TABLA DE MATERII

2) Filosofia: Sofiştii şi Socrate, Platon şi Aristotel

Editura
„Victoria"
COOPERATIVA DE CONSUM
București Bd. Carol, 38

TIPOGRAFIA „PROGRESUL" SIBIU